

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2017

Univerzitná knižnica v Bratislave
2017

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017

Zostavovateľky

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.

Mgr. Michaela SIBYLOVÁ, PhD.

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Lektori

Doc. PhDr. Erika BRTÁŇOVÁ, CSc.

Mgr. Marta ŠPÁNIOVÁ, PhD.

Redakčná rada

PhDr. Zuzana HUDECOVÁ, Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD.,

PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.,

Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD., Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia bibliographica Posoniensia 2017 / zost. Miriam Poriezová et al. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017. – s. 200

ISBN 978-80-89303-56-4

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

- 9 Miriam PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*

Štúdie / *Studies*

- 11 Frederik FEDERMAYER
Neskorší majitelia knižnice Zachariáša Mošovského v genealogických súvislostiach / *Subsequent owners of Zakariás Mossóczy – Mošovský's library in genealogic context*
- 34 Michaela SIBYLOVÁ
Unikát z knižnej zbierky baróna Františka Zaia (1505 – 1570) vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave / *A unique copy from Baron František Zai's (1505 – 1570) book collection in the fund of the University Library in Bratislava*
- 43 Lucie HEILANDOVÁ
Ferdinand Ullersdorf z Němčího a jeho knižní odkaz rajhradskému klášte ru / *Ferdinand Ullersdorf from Němčí and his book collection given to the Rajhrad monastery*
- 52 Lucia LICHNEROVÁ
K počiatkom nemeckej kníhtlače na území Slovenska / *On the beginnings of German book printing in the territory of Slovakia*
- 66 Jan PIŠNA
O vydávání Bible gdaňské v 18. a 19. století / *On the publishing of the Gdansk Bible in the 18th and 19th century*
- 80 Lenka FRANKOVIČOVÁ
Konceptia vydavateľskej politiky slovenskej produkcie na začiatku 20. storočia / *The concept of publishing policy of Slovak production at the beginning of the 20th century*

- 94 Ivana ZOLCEROVÁ
Reflexia dobových kritik nemeckojazyčnej „ženskej“ literatúry
v Prešporku na prelome 19. a 20. storočia / *Reflection of period criticism
of German-language „women’s“ writing in Pressburg at the end of the 19th
and beginning of the 20th century*
- 104 Ľuboš KAČÍREK
Zakladanie čítacích spolkov na území Slovenska v šesťdesiatych
a v prvej polovici sedemdesiatych rokov 19. storočia / *Founding reading clubs
in the territory of Slovakia in the 1860s and early 1870s*
- 119 Jindra PAVELKOVÁ
Rajhradský probošt Benno II. Brancouzský a jemu venované rukopisy
a tisky / *Rajhrad provost Benno II. Brancouzský and manuscripts and prints
given to him*
- 128 Tomáš HAMAR – Szilvia CZIGLE
Usmernenia pre lekárnikov v diele Jána Justusa Torkoša –
Taxa Pharmaceutica Posoniensis / *Guidelines for pharmacists in the work
Taxa Pharmaceutica Posoniensis by Ján Justus Torkoš*
- 140 Oľga VANEKOVÁ
Latinská autobiografia Jána Grosa v rukopisnej knihe
Liber continens Biographiam Professorum et Docentium Lycei
Evangelici A. C. Posoniensis... / *Liber continens Biographiam Professorum
et Docentium Lycei Evangelici A. C. Posoniensis... Ab anno 1832.
Manuscript book from the fund of the Lyceum Library in Bratislava*

Projekty / Projects

- 149 Ivona KOLLÁROVÁ
Možnosti rekonštrukcie a pochopenia intelektuálnych komunikačných
sietí v ranonovekom Uhorsku. Úvahy na margo projektu INDED /
*The possibilities to reconstruct and understand the intellectual communication
networks in the early age Hungary. Reflections on INDED project*
- 169 Daniela ROŠKOVÁ
Corpus Inscriptionum Latinarum – minulosť, prítomnosť a budúcnosť
zbierky latinských nápisov / *Corpus Inscriptionum Latinarum – past, present
time and future of the collection of Latin inscriptions*

Recenzie / Reviews

- 180 Jan PIŠNA
SLÁDEK, Miloš. Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání
v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém.
Praha: Památník národního písemnictví, 2017. 720 s.
ISBN: 978-80-87376-36-2.
- 184 Livia KURUCOVÁ
19. storočie v zrkadle písomných prameňov: Z dejín knižnej a duchovnej
kultúry Slovenska. Prešov: Štátna vedecká knižnica, 2016. 276 s.
ISBN 978-80-89614-30-1.
- 189 Zita PERLECZKÁ
Knižná kultúra Slovenska koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia
(Osobnosti – Udalosti – Dobová tlač). Prešov: Štátna vedecká knižnica
v Prešove, 2015. 253 s. ISBN 978-80-89614-20-2.
- 197 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Úvod

Miriam Poriežová

Ambíciou zborníka *Studia Bibliographica Posoniensia* je poskytovať priestor na publikovanie zaujímavých a podnetných štúdií z oblasti dejín knižnej kultúry v stredoeurópskom priestore s interdisciplinárnymi presahmi do príbuzných disciplín, ktoré sa ukázali ako bezpodmienečné pri plnohodnotnom skúmaní problematiky pôsobenia tlačeneho média v spoločnosti. Pre nový ročník bola zvolená téma odkrývania nepoznaného, a to pod heslom „*Res nova saepe placet...*“. Vybraná téma opäť prináša aktuálne výskumy domácich a zahraničných autorov. Súbor 11 štúdií splnil cieľ zborníka, pretože na základe skúmania rôznych typov prameňov ťažiskom štúdií ostalo tlačené médium v spoločenskom a kultúrnom prostredí 16. až začiatku 20. storočia. Tematicky sú príspevky rozdelené do štyroch okruhov.

Prvý okruh tvoria štúdie orientované na dejiny knižníc, a to súkromných, spojených s osobnosťami cirkevného, politického a kultúrneho života v období 16. až 18. storočia. Autori v nich prinášajú nové poznatky o formovaní, obsahu a najmä o spleťtých osudoch týchto fondov či jednotlivín, ako aj jedinečné informácie biografického charakteru, ktoré sú dôležité pre ďalšie nielen genealogické bádanie.

Druhý blok predstavujú štúdie venované tlačiarensko-vydavateľskej problematike na témy: aké predpoklady a podnety boli potrebné na rozvoj nemeckej kníhtlače na území Slovenska, kto stál za vydavateľskými a editorskými prácami na edícii Biblie gdaňskej v 18. – 19. storočí a ako sa formovala vydavateľská politika slovenských kníh na začiatku 20. storočia.

Nasledujúci okruh tvoria dva príspevky spojené s témou čitateľstva. Dotýkajú sa problematiky ženského čítania a dobových kritik ženskej literatúry na prelome 19. a 20. storočia, v druhom prípade autor sleduje podmienky vzniku čítacích spolkov, ich formovania a podporu činnosti v druhej tretine 19. storočia.

V poslednom bloku sú zaradené štúdie, ktoré analyzujú konkrétne tlače a rukopisy. Predmetom skúmania sa stala skupina príležitostnej tvorby z prostredia benediktínskeho opátstva, rozbor a čiastočný preklad latinského liekopisu pre Uhorsko z 18. storočia, ako aj analýza rukopisnej zbierky biografii profesorov bratislavského evanjelického lýcea.

Súčasťou tohtoročného zborníka sú aj dva projekty. V prvom autorka približuje európsky projekt INDED, zameraný na možnosti rekonštrukcie komunikačných sietí v novoveku a poukazuje na možnosti a obmedzenia výskumu zachovaných prameňov v uhorskom prostredí 18. storočia. Druhý príspevok prináša pohľad na projekt Corpus Inscriptionum Latinarum, jeho históriu, súčasné spracovanie, obsah a sprístupnenie rozsiahlej zbierky latinských nápisov z celého územia Rímskej ríše.

Záver zborníka patrí tradične recenziám noviniek z domácej a zo zahraničnej produkcie.

Vo vzťahu pri uvádzaní historických mien uprednostňujeme formu mena uvedenú v Slovenskom biografickom slovníku, ak sa tam nachádza. Plne však rešpektujeme názor a želanie autorov.

Neskorší majitelia knižnice Zachariáša Mošovského v genealogických súvislostiach

Frederik Federmayer

Kľúčové slová: genealógia, kráľovskí úradníci, šľachtické knižnice, Bratislava

Knajvýznamnejším humanistickým knižniciam, ktoré počas 16. storočia vznikli na území dnešného Slovenska, patrila nepochybne knižnica nitrianskeho biskupa Zachariáša Mošovského († 1587). Jej výskumom sa v minulosti zaoberali viacerí autori, ale naposledy o nej vyšla pomerne podrobná monografia Kláry Komorovej.¹

O knižnici je známe, že sa po biskupovej smrti dostala do šľachtických rúk, kde sa stala predmetom dedičstiev a neskôr v polovici 17. storočia sa postupne rozdelila. Podstatná väčšina kníh z jej proveniencie následne skončila v knižniciach jezuitov a františkánov vo vtedajšej uhorskej metropole Prešporku.

Prvým dedičom biskupovej knižnice sa stal prešporský šľachtic, vzdelanec a významný kráľovský úradník Andrej Kechkés (Kečkész). Stalo sa tak na základe priameho želania biskupa, ktoré vyjadril vo svojom testamente spísanom dňa 7. júla 1587 na Nitrianskom hrade. Kechkésovi odkázal nielen svoju knižnicu, mapy a atlasy, ale zveril mu aj výchovu maloletých detí po nebohom bratovi Jonášovi s podmienkou, že sa má starať aj o ich dom v Nitre. Biskupova zjavná dôvera voči tomuto šľachticovi nebola náhodná. Andreja Kechkésa si vážil nielen ako vzdelanca a člena svojho dvora, ale spájalo ich aj príbuzenské prepojenie. Doterajšia odborná literatúra Kechkésa považovala za manžela biskupovej netere Zuzany, teda údajne dcéry Jonáša Mossóczyho (Mošóci, † medzi 1584 – 1587).² V tejto štúdii sa pokúsime tento príbuzenský vzťah bližšie osvetliť aj pomocou nových pramenných nálezov genealogickej povahy.

Genealógia najbližšej rodiny biskupa Zachariáša Mošovského (Mossóczy, Mošóci) sa už dlhodobo považuje za pomerne ťažko objasniteľný genealogický rébus.

¹ KOMOROVÁ, K. Knižnica Zachariáša Mošovského.

² KOMOROVÁ, odk. 1, s. 10, 29. V texte používame pri osobe biskupa Zachariáša Mošovského v slovenskej literatúre zaužívanú podobu jeho mena – Mošovský, pri jeho rodine je ale genealogicky správne priezvisko Mossóczy (Mošóci), ktoré jeho príslušníci obvykle používali v dobových prameňoch. Podobne postupujeme aj v prípade ďalších mien, ak sú v prameňoch doložené v slovenskej podobe, uvádzame ju v zátvorke. V ostatných prípadoch používame len podobu, ktorá sa vyskytuje v prameňoch.

V staršej literatúre sa dlho tradovalo, že bol synom prešporského kráľovského úradníka Ladislava Mossóczyho († 1575), ktorý bol pokladníkom Uhorskej komory.³ Išlo o omyl, čo spochybnili už staršie výskumy a najnovšie nálezy to tiež nepotvrdili. Samotný biskup nikdy Ladislava nespomínal ako svojho otca, ani ako svojho príbuzného. Keď biskupov príbuzný Andrej Kechkés prišiel koncom 16. storočia do uhorskej metropoly, ešte tu žili a pôsobili dedičia Ladislava Mossóczyho – vdova Margaréta Barkóczyová (Barkóciová) a dcéra Eufémia Mossóczyová, manželka Wolfganga Kissa-Starsitha, podkapitána pevnosti Komárno.⁴ Kechkés však s nimi nebol v nijakom kontakte, ani ich nikde nespomína ako príbuzných. Aj najnovšie pramenné nálezy z heraldiky vyvracajú možnosť, žeby bol Ladislav Mossóczy otcom nitrianskeho biskupa. Ladislav viackrát pečatil erbom, ktorého hlavným symbolom bol na trojvrší stojaci, doprava obrátený vták (*obr. 1*).⁵ Táto figúra sa nevyskytuje v nijakom variante erbu biskupa, čo je veľmi presvedčivý dôkaz, že išlo len o menovcov. Navyše komorský pokladník sa veľmi často spomína aj so svojím pôvodným slovenským priezviskom Ladislav Ivaniš z Mošoviec (*Iwaniss de Mossócz, Iwanis de Mossowcz*), ktoré si až po vstupe do kráľovských služieb pomadařčil do podoby Mossóczy.⁶ Lenže priezvisko Ivaniš biskup Mošovský nikdy nepoužil, čo je len ďalší dôkaz, že nebol jeho synom a pravdepodobne medzi nimi nebolo ani pokrvné príbuzenstvo.

Zachariáš Mošovský zriedkavo v mladosti užíval priezvisko Rohožník. Ukázalo sa, že ide o prebraté meno Melichera Rohožníka, manžela jeho matky Doroty Čiernej. Hoci niekedy sa Melicher uvádza ako biskupov otec, najnovšie práce sa zhodujú v tom, že išlo len o jeho otčima.⁷ Meno Zachariášovho otca tak stále ostáva neznáme.

Najnovšie pramenné nálezy ukazujú, že treba prehodnotiť aj definovanie príbuzenského vzťahu Zachariáša Mošovského a Andreja Kechkésa, ktorý doposiaľ vystupoval ako manžel jeho netere. Vo svojom testamente z roku 1587 však biskup spomínaného Andreja Kechkésa, manžela Zuzany Mossóczyovej, ako aj Františka Nagyvathyho, manžela Doroty Mossóczyovej, označuje viackrát slovami „*affinibus meis, affines mei*“ a Kechkésa osobitne ako „*affini nostro*.“⁸ Tento termín sa však v ranonovovekom Uhorsku užíval v najčastejšom význame – švager, švagrovia, teda spomínaní šľachtici mohli byť aj manželmi biskupových sestier, nielen neterí. Tento

³ NAGY, I. Magyarország családai és nemzékrendi táblákkal VII., s. 571.

⁴ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 9, 10; Archív mesta Bratislavy, mesto Bratislava (= AMB, MB), Magistrálny protokol 2a. s. 205; Győri püspöki levéltár, Hodnoverné miesto Győrskej kapituly, prot. 5, s. 61.

⁵ Štátny archív v Trenčíne, Magistrát mesta Trenčín, Camera regia, šk. 1 (1563 – 1600), pečate Ladislava Mossóczyho z rokov 1564 – 1570.

⁶ Priezvisko Ivaniš je doložené na zmienkach z rokov 1556, 1568. Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly (= SNA, HMBK), prot. 10, s. 30, 177; SNA, HMBK. Spisy, caps 4, fasc. 11.

⁷ NAGY, I. Magyarország családai és nemzékrendi táblákkal III., s. 31 – 32; Slovenský biografický slovník IV., s. 225; KOMOROVÁ, odk. 1, s. 9.

⁸ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 14 – 16.

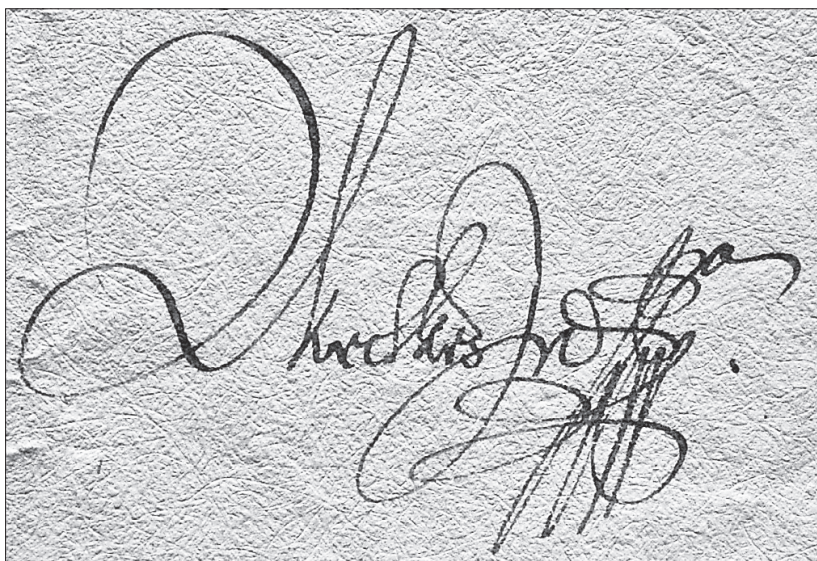
Obr. 1 Erbová pečať Ladislava Mossóczyho, 1570 (foto: F. Federmayer)

predpoklad potvrdzuje aj najnovší nález z trnavského archívu. V mestskej korešpondencii sa nachádzajú dva listy adresované richtárovi a rade mesta Trnavy. Prvý, spísaný 31. augusta 1584 nitrianskym biskupom Zachariášom Mošovským na hrade Nitra, pozýva Trnavčanov na svadbu Doroty Mossóczyovej so šľachticom Bernardom Zichym (Zičim), ktorá sa mala konať 23. septembra na hrade Nitra. Biskup tu Dorotu označuje nie ako neter, ale ako svoju sestru – „*sororem nostram charissimam*“. Druhý list bol napísaný 7. septembra 1584 v Cíferi šľachticom Andrejom Zichym. Aj on pozýva Trnavčanov na spomínanú svadbu svojho brata Bernarda a opäť je v texte listu Dorota Mossóczyová označená ako sestra nitrianskeho biskupa.⁹ Manželstvo Doroty so Zichym nakoniec trvalo len krátko, po ovdovení sa vydala za vyššie spomínaného Františka Nagyvatyho. Ten sa tak stal švagrom biskupa, čo sa následne premietlo aj v označení v biskupovom testamente. Rovnako teda aj Andrej Kechkés bol švagrom, teda manželom sestry Zachariáša Mošovského, pretože Zuzana a Dorota boli sestry.

⁹ Štátny archív v Trnave (= ŠA v Trnave), Magistrát mesta Trnavy, Missiles, šk. 39, 40.

Heraldické pramene tiež dokladajú príbuzenské prepojenie

Kto bol teda tento vzdelaný šľachtic Andrej Kechkés, ktorý sa podpisoval *A. Kechkés JUDr.*, prípadne plným menom ako *Andreas Kechkés de Komjáthy*, a aké bolo jeho rodinné zázemie (*obr. 2*)? Hneď na úvod treba pripomenúť, že rovnako ako biskup Zachariáš Mošovský, tak ani Andrej Kechkés nikde priamo nespomína svojho otca. V tomto si bol so spomínaným katolíckym prelátom pozoruhodne podobný. Všetko nasvedčuje tomu, že obaja boli v kráľovstve pravdepodobne zaradení medzi nových šľachticov – armalistov. Pôvodom teda nepatrili medzi starobylú nobilitu so stredovekým pôvodom. Preto o ich rodoch chýbajú skoršie pramenné zmienky, resp. títo významní vzdelanci nemali dôvod svojich predkov veľmi spomínať.

Obr. 2 Podpis Andreja Kechkésa, 1589 (foto: F. Federmayer)

Isté informácie o ich rodovom pôvode nám prináša aj heraldika. Ako dokladujú pečate samotného biskupa, jeho brata Jonáša Mossóczyho, ako aj spomínaného Andreja Kechkésa a jeho syna Jána Kechkésa, všetci užívali erby s veľmi príbuznou, ba priamo identickou heraldickou symbolikou. To poukazuje na ich príbuzenské prepojenie. Keď spomínané pečate analyzujeme podrobnejšie, je zrejmé, že zobrazujú dva varianty erbov. Starší variant erbu sa užíval len v rode Mossóczy. Doložený je na pečati Zachariáša Mošovského z roku 1574 (*obr. 3*), rovnako na jeho supralibrose z roku 1581, ako aj na pečati jeho brata Jonáša Mossóczyho z roku 1584 (*obr. 4*).¹⁰ Erb tvoril delený štít, v hornom modrom poli zo zlatej korunky dohora vyrastal bie-

Obr. 3 Erbová pečať biskupa Zachariáša Mossóczyho, 1574 (foto: F. Federmayer)

Obr. 4 Erbová pečať Jonáša Mossóczyho, 1584 (foto: F. Federmayer)

ly roh jednorožca sprevádzaný po oboch stranách zlatými hviezdikami. V dolnom červenom poli zo zlatého trojvršia od pásu vyrastal doprava obrátený jednorožec. Klenot tvorili dve doprava obrátené zložené orlie krídla, spodné bolo biele, vrchné červené. Na vrchnom krídle boli vodorovne položené tri doľava smerujúce biele rohy jednorožca. Prikrývadlá boli modro-zlaté a červeno-strieborné.¹¹ Keďže biskup Zachariáš ako katolícky prelát používal na svojom erbe miesto prilby a klenotu biskupskú mitru s berlou, rozhodol sa svoj erb upraviť. Horné pole svojho erbu rozdelil na dve časti a do druhého poľa presunul symbol z klenotu, teda zložené krídla. Týmto spôsobom upravený erb je doložený na biskupovom portréte, ktorý vyhotovil v roku 1577 rytec Martin Rota.¹² Na samom konci svojho života si spomínaný nitriansky biskup svoj erb ešte raz upravil. Rozdelil si aj dolné pole erbu na dve časti. Do takto vytvoreného štvrtého modrého poľa vložil strieborné kosmé brvno, na ktoré položil grécke písmená X. Φ. X.¹³ Na svoj štvrtený erb ešte položil srdcový štít ne-

¹⁰ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 291; JANKOVIČ, L. Exlibris a supralibros na Slovensku v 16. – 19. storočí, s. 67 – 68; ŠA v Trnave, Magistrát mesta Trnavy, Missiles, šk. 39; AMB, MB, Listy a listiny, inv. č. 7703.

¹¹ Zafarbenie sme rekonštruovali z kolorovanej kresby erbu Zachariáša Mošovského. KOMOROVÁ, odk. 1, s. 286.

¹² LUDÍKOVÁ Z. (ed.). Renesancia. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Katalóg výstavy, s. 45.

¹³ Bližšie k interpretácii gréckych písmen: LUDÍKOVÁ, Z. Neoplatónske motívy na epitafe Zachariáša Mossóczyho, s. 236 – 241; LUDÍKOVÁ, Z. Martino Rota: Portrét Zachariáša Mossóczyho. 1577., s. 895 – 896.

Obr. 5 Erbová pečať Andreja Kechkésa, 1594
(foto: F. Federmayer)

Obr. 6 Erbová pečať Jána Kechkésa, 1637
(foto: F. Federmayer)

známeho zafarbenia, v ktorom boli tri pravdepodobne biele rohy jednorožca. Vonkajšie smerovali hore, vnútorný zase smerom dolu.¹⁴ Takto polepšený erb sme našli aj na pečatiach Andreja Kechkésa z roku 1594 (obr. 5) a jeho syna Jána Kechkésa z rokov 1632, 1637 a 1639 (obr. 6).¹⁵ Z nich poznáme aj jeho kompletnú podobu – v klenote bol od pásu vyrastajúci jednorožec z tretieho poľa štítu. Zafarbenie prikrývadiel zatiaľ nie je doložené. Prevzatie a užívanie erbu Kechkésovcami naznačuje, že biskup krátko pred svojou smrťou požiadal panovníka o udelenie polepšeného erbu formou erbovej listiny, v ktorom bol Andrej Kechkés, istotne už ako jeho švager, vedľajším adresátom. Armáles bol pravdepodobne vydaný medzi rokmi 1585 – 1587, pretože sa polepšený erb už nevyskytol na pečati biskupovho brata Jonáša Mossóczyho.

Hľadanie pôvodu šľachtických Kechkésovcov

Heraldické pamiatky teda potvrdili blízky príbuzenský vzťah medzi biskupom Zachariášom Mošovským a Andrejom Kechkésom. O rode Andreja Kechkésa však v staršej genealogickej odbornej literatúre neboli publikované žiadne konkrétne údaje. Prvýkrát sme sa ním bližšie zaoberali v roku 2003 pri genealogickej topografii Prešporka. Vtedy sme rekonštruovali obyvateľstvo mesta podľa súpisu z roku

¹⁴ LUDÍKOVÁ, Z. Epitaf chninského a nitrianskeho biskupa Zachariáša Mossóczyho, okolo 1587, odk 13, s. 798 – 799.

¹⁵ SNA, Ústredný pálfyovský archív (= ÚPA), inv. č. 258; ŠA v Trnave, Magistrát mesta Trnavy, Missiles, šk. 67, 71.

1624. Zhodou okolností súpis zaznamenal aj Kechkésovcov ako majiteľov domu v centre mesta. Ich pôvod sme však vtedy nevedeli presne objasniť. Medzitým sa nám podarilo nájsť niekoľko zmienok, ktoré ich genealógiu aspoň čiastočne osvetlili.

Podľa rodového predikátu – de Komjáthy, teda z Komjatic, vieme jeho pôvod upresniť do južnej časti Nitrianskej stolice.¹⁶ Maďarské priezvisko Kechkés (Kecskés, Kečkés, v pôvodnom význame pastier kôz) bolo medzi historickými rodmi, ale aj medzi uhorskou šľachtou značne rozšírené.¹⁷ Preto je pomerne náročné tieto rody genealogicky rozlíšiť, osobitne v predmatričnom období. Rôzne, pravdepodobne pokrvne nepríbuzné rody s týmto menom pôsobili v skúmanom období aj v oblasti dnešného južného Slovenska, teda v Prešporskej, Nitrianskej, Ostrihomskej, Tekovskej a osobitne v Komárňanskej stolici. Staršia genealogická literatúra tu eviduje až tri rody, ktoré získali armálesy v rokoch 1600, 1617, 1647.¹⁸ Hoci tieto rody pri svojej nobilitácii používali priezvisko v tvare Kechkés, ako náš hľadaný rod z Komjatic, na základe ich erbov možno predpokladať, že išlo len o menovcov. Ich nobilita bola navyše mladšia, pretože rod z Komjatic sa v postavení šľachticov spomína už v druhej polovici 16. storočia.

Z tohto skoršieho obdobia jestvujú zmienky o dvoch nitrianskych šľachticoch, a to o šaštínskom provízorovi Matúšovi Kechkésovi (1579) a o Mikulášovi Kechkésovi (1575 – † pred 1589).¹⁹ Pre náš výskum sa ukázal dôležitý ten druhý. Tento šľachtic sa v rokoch 1575 a 1576 spomína v postavení familiára a dvorana vtedajšieho nitrianskeho biskupa Pavla Absemia.²⁰ Keďže nami genealogický skúmaný Andrej Kechkés bol blízkym príbuzným Absemiovho nástupcu biskupa Mošovského, nemohlo ísť o náhodu. Hľadali sme teda viac informácií o spomínanom Mikulášovi a nakoniec sme boli úspešní. Z roku 1583 existuje zmienka, ktorá ho opäť spomína ako šľachtica a navyše aj vo funkcii kráľovského splnomocnenca (homo regius).²¹ Ako genealogicky prelomová sa však ukázala až zmienka o päť rokov mladšia. V roku 1589 JUDr. Andrej Kechkés, vtedy prísediaci stoličného súdu Nitrianskej stolice, spomína Annu Sejteryovú, vdovu svojho príbuzného Mikuláša Kechkésa.²² Andrej a Mikuláš boli teda pokrvní príbuzní, najskôr bratia alebo bratranci, pričom predpokladáme, že Mikuláš bol z nich starší. Mená ich rodičov sa nám zatiaľ nepodarilo zis-

¹⁶ Pramenné spomenutie predikátu – de Komjáthy: SNA, HMBK, prot. 30, s. 408, prot. 33, s. 93.

¹⁷ KÁZMÉR, M. Régi magyar családnevek szótára, s. 567 – 568.

¹⁸ KEMPELEN, B. Magyar nemes családok V., s. 414; ALAPI, Gy. Komáromvármegye nemes családai, s. 8, 151, 217.

¹⁹ SNA, Rod Pálffy, Panstvo Červený Kameň I., šk. 6, fasc. 18/30.

²⁰ SNA, Filmotéka, Hodnoverné mesto Nitrianskej kapituly (= HMNK), prot. 20, s. 13, 78 – 79.

²¹ SNA, Filmotéka, HMNK, prot. 32, s. 96.

²² Anna pochádzala zo šľachtického rodu Sejtery (Seythery de Zily). Istotne bola príbuzná (dcéra ?) vzdelanca Blažej Literáta Sejteryho, provízora hradov Šintava (1545) a Levice (1555 – 1556). Štátny archív v Trnave, Magistrát mesta Trnava, Missiles, šk. 18, listy Blažej Sejteryho; SNA, Filmotéka, HMNK, prot. 35b, s. 587, 601; Archivum primatialie Esztergom, Hodnoverné mesto Ostrihomskej kapituly, Privata, ladula 46, fasc. 4.

tiť. Kariéry oboch spomínaných šľachticov však naznačujú, že Kechkésovci mohli patriť dlhodobejšie k familiarite nitrianskych biskupov.

Andrej Kechkés bol talentovaný a spoločensky úspešný šľachtic, preto ho môžeme zaradiť medzi významných uhorských humanistov rudolfínskeho obdobia. Jeho biografia je ukázkovým príkladom kariérneho postupu univerzitne vzdelaného jednotlivca, ktorého sprevádzal výrazný spoločenský vzostup jeho celého rodu. Z drobných zemanov Kechkés sa za jedno desaťročie stal rod popredných kráľovských úradníkov v hlavnom meste kráľovstva.

Podobne ako jeho starší príbuzný Mikuláš, aj Andrej začínal svoju kariéru v službách katolíckych prelátov. Podľa zmienky z roku 1575 bol familiárom Mikuláša Telegdyho († 1586), vzdelaného ostrihomského veľkoprepošta, ktorý ako vikár po smrti arcibiskupa Vrančiča fakticky riadil cirkevné záležitosti Ostrihomskej arcidiecézy.²³ Pravdepodobne za materiálnej pomoci tohto preláta odišiel Kechkés na talianske univerzitné štúdiá, kde sa zamerával na právo (doložený 1575).²⁴ Veľkoprepošt Telegdy patrila medzi najvýznamnejších uhorských humanistov v Trnave. Vo vtedajšom duchovnom centre uhorských katolíkov pôsobil už od roku 1561 ako kanonik, mestský farár a maďarský kazateľ. K jeho najvýznamnejším počinom patrila kúpa tlačiarne (1577), ktorú nechal previesť do svojho trnavského domu a spustil ju do prevádzky.²⁵ Telegdy sa v Trnave obklopoval významnými právnikmi a kapitulskými notármi (Lukáš Péchy, Gabriel Goda), ku ktorým sa zaradil aj mladý Andrej Kechkés. Spoločne s nitrianskym biskupom Zachariášom Mošovským pracovali na vydaní právnych predpisov s názvom *Decreta constitutiones et articuli*, ktoré sa neskôr stali základom uhorských právnych zákoníkov *Corpus iuris hungarici*. Zbierku vydali v roku 1584 v Telegdyho trnavskej tlačiarne.²⁶ Pravdepodobne v týchto rokoch mohlo dôjsť k zblíženiu medzi Andrejom Kechkésom a rodinou nitrianskeho biskupa, ktorej výsledkom bola jeho svadba so Zuzanou Mossóczyovou. Presný dátum ich sobáša sa nám nepodarilo určiť. Cirkevné matriky z Trnavy a Nitry z konca 16. storočia sa nezachovali. Faktom je, že v týchto rokoch Kechkés vstúpil do služieb nitrianskeho biskupa Mošovského. Biskup ho ako vynikajúceho právnika menoval na post príseďaceho stoličného súdu Nitrianskej stolice, kde zasadal aj po prelátovej smrti.²⁷

V polovici osemdesiatych rokov 16. storočia Andrej Kechkés opätovne vycestoval do cudziny, aby si na univerzite v Bologni dokončil právne štúdiá. Istotne jeho tamojší pobyt podporovali aj jeho prelátski patróni Telegdy a Mošovský. Štúdium úspešne završil, keď na jar 1586 promoval s titulom doktora oboch práv – JUDr.

²³ KOLLÁNYI, F. Esztergomi kanonokok 1100 – 1900, s. 166 – 168; AMB, MB, Magistrát mesta Bratislavy, Spisy, šk. 22, lad. 17/II.

²⁴ VERESS, E. Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221 – 1864, s. 107, 111.

²⁵ Por. RADVÁNI, H. Trnavské tlačiarne.

²⁶ KAZIMÍR, Š. Trnava v rokoch 1526 – 1849, s. 111; LUDÍKOVÁ, odk. 13, s. 895.

²⁷ SNA, Filmotéka, HMNK, prot. 35b, s. 587, 601.

Do knihy promovaných absolventov ho zapísali dňa 26. apríla 1586 pod menom *D. Andreas Kechkes Ungarus*, resp. *D. Andreas Comiatinus*.²⁸ O jeho pretrvávajúcich intenzívnych kontaktoch s trnavským prelátom Mikulášom Telegdym vypovedá aj fakt, že tento mu v roku 1586 testamentárne odkázal právnické diela zo svojej knižnice, a to dokonca v čase, keď bol Kechkés stále v talianskej Bologni a do Uhorska sa ešte len chystal pricestovať.²⁹ Po návrate domov Kechkés pôsobil na dvore nitrianskeho biskupa, kde dosiahol popredné postavenie. Dokazuje to aj fakt, že po smrti Mošovského to bol práve Andrej Kechkés, ktorý spoločne s Jánom Záluským rozposielal jeho úmrtné oznámenie a pozvanie na pohreb biskupa, ktorý sa konal 26. júla 1587 v Nitre. Na tomto mieste sa stretávame so vzdelaným trenčianskym zemanom Jánom Záluským zo Zálužia, ktorý mal pravdepodobne v živote Kechkésa tiež dôležitú úlohu. Tento významný, v našej historiografii zatiaľ málo známy humanista slovenského pôvodu v mladosti pôsobil na dvore nitrianskych biskupov, nielen Mošovského, ale aj jeho predchodcu Pavla Absemia. Istotne sa teda dobre poznal nielen s Andrejom, ale aj s jeho príbuzným Mikulášom Kechkésom. Keďže Záluský na vrchole svojej kariéry dlhé roky pôsobil v hlavnom meste ako tajomník uhorského miestodržiteľa Štefana Radécia, mohol to byť práve on, ktorý Andreja Kechkésa uviedol do spoločnosti tamojších humanistov. Vieme totiž, že Ján Záluský bol dlhoročným priateľom známeho prešporského humanistu Mikuláša Ellenbodia.³⁰ Záluský nebol jediným vzdelaným trenčianskym zemanom, ktorý sa pohyboval v komunite humanistov na dvoroch biskupov P. Absemia a Z. Mošovského. Vieme aj o rodine Oblazovských z Oblazova a Sedličnej, ktorá mala kontakt nielen na biskupa Zachariáša Mošovského, ale aj na jeho brata Jonáša.³¹ Zistili sme, že člen tohto rodu Martin Oblazovský zo Sedličnej bol notárom Nitrianskej kapituly (doložený v rokoch 1575 – 1580), čo vysvetľuje mnohé vzťahy.³²

²⁸ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 29; VERES, odk. 24, s. 111.

²⁹ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 29.

³⁰ Prvý náčrt biografie tohto šľachtica z trenčianskeho Zálužia: FEDERMAYER, F. Ján Záluský zo Zálužia (zabudnutý prešporský vzdelanec slovenského pôvodu), s. 40 – 47; Bližšie o vzťahu humanistu Ellenbodia a biskupa Mošovského: KOMOROVÁ, odk. 1, s. 19 – 21; K problematike prešporských humanistov: BADA, M. Niektorí intelektuáli v Bratislave v 16. storočí, s. 653 – 678; OKÁL, M. Život a dielo bratislavského humanistu Juraja Purkirchera, s. 7 – 43; FEDERMAYER, F. Lausser. Príbeh meštianskeho rodu; BOROSS, K. A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikvagyűjteményében, s. 157 – 185.

³¹ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 19.

³² SNA, Filmotéka, HMNK, prot. 18, s. 135, prot. 20, s. 29. Základné genealogické informácie o rode Oblazovských: FEDERMAYER, F. Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica, s. 166.

Andrej Kechkés medzi kráľovskými úradníkmi v metropole kráľovstva

Po smrti svojich dvoch patrónov, katolíckych hodnostárov Mikuláša Telegdyho († 1586) a Zachariáša Mošovského († 1587), ktorí zomreli v pomerne krátkom období po sebe, sa Andrej Kechkés kariérne nestratil. Medzitým si získal renomé vynikajúceho právnika, takže nový nitriansky biskup Štefan Fejerkövy ho kontinuálne prevzal do svojich služieb. Za tohto preláta došlo v Kechkésovej kariére k významnej zmene. Keďže panovník Rudolf II. dňa 13. augusta 1587 vymenoval Fejerkövyho aj za uhorského miestodržiteľa, miestom ich ďalšieho pôsobenia sa stala metropola kráľovstva. V Prešporku Andrej Kechkés prechodne pôsobil už aj predtým (doložený napr. v roku 1582), ale teraz išlo o zásadnú a trvalú zmenu.³³ Jeho nový patrón ho totiž vymenoval za jedného zo svojich tajomníkov (*secretarius locumtenentis regii*). V hlavnom meste mal teda riadiť jeho miestodržiteľskú kanceláriu.³⁴

Menovanie na tajomnícky post zaradilo tohto šľachtica z nitrianskych Komjatíc k popredným kráľovským úradníkom a vyžadovalo si jeho trvalú prítomnosť v hlavnom meste kráľovstva. V metropole si preto Andrej Kechkés zakúpil vlastnú rezidenciu. Mestský daňový súpis z roku 1595/1596 ho už eviduje medzi majiteľmi domov.³⁵ Dom stál na rohu Ventúrskej a Prepoštskej ulice, oproti tzv. Kráľovskej kúrii, teda v jednej z najlukratívnejších častí mesta, kde mali rezidencie najvýznamnejšie šľachtické a patricijské rody Prešporka.³⁶ Kechkésovský dom patrila medzi väčšie budovy v meste, podľa súpisu z roku 1624 v ňom bolo miesto nielen pre ich rodinu a početné služobníctvo, ale aj pre tri rodiny meštianskych podnájomníkov.³⁷ Umiestnili sem Kechkésovci knižnicu po zosnulom nitrianskom biskupovi? Je to otázne, pretože jedna knižnica v dome už bola. Vieme, že Andrej Kechkés si od mladosti budoval vlastnú knižnicu, ktorú potreboval vzhľadom na svoje právnické povolanie. Knihy nakupoval napríklad vo Viedni, počas talianskych štúdií, ďalšie mu daroval aj jeho patrón Mikuláš Telegdy.³⁸ Po roku 1587, teda po otvorení a prečítaní poslednej vôle biskupa Mošovského, sa tak Andrej stal v skutočnosti vlastníkom dvoch knižníc. Presné okolnosti, kde a ako bola umiestnená biskupova knižnica v poslednom desaťročí 16. storočia nie sú celkom objasnené. Už vtedajší súčasníci si uvedomovali jej význam a dokonca cisársky dvor a Uhorská komora sa po biskupovej smrti intenzívne zaujímali o tieto knihy. Pri ohodnotení knižnice bol jej stav spísaný

³³ SNA. HMBK, prot. 20, s. 249.

³⁴ Prvýkrát je vo funkcii doložený v rokoch 1588 a 1590, je však pravdepodobné, že ho miestodržiteľ Fejerkövy prijal na post svojho tajomníka krátko po svojom menovaní, teda už v roku 1587. ŠA v Trnave, Magistrát mesta Trnava, Spisy – Religiosa, šk. 1, fasc. 1; AMB, MB, Magistrátny protokol 2a. 6, s. 57.

³⁵ AMB, MB, Spisy, šk. 666, Súpis z roku 1565/1596.

³⁶ FEDERMAYER, F. Rody starého Prešporka, s. 65 – 66.

³⁷ FEDERMAYER, odk. 36, s. 19.

³⁸ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 29.

na vyše 900 kníh a rukopisov, takže jej transport z Nitry určite nebol jednoduchou záležitosťou.³⁹ Je však pravdepodobné, že Andrej Kechkés nakoniec knižnice zlúčil. Dokladom toho sú nielen posesorské zápisy v jednotlivých knihách, ale predovšetkým testament Andreja Kechkésa z roku 1602, spísaný v jeho prešporskom dome. Dokument spomína len jednu knižnicu. Tento vysoký kráľovský úradník v ňom knižnicu odkazuje synovi Jánovi. Keďže syn bol ešte len dieťa, Andrej Kechkés v záвете zároveň určil, že ak by jeho syn zomrel bez potomkov, jeho knižnica by sa mala rozdeliť. Knihy s duchovným obsahom sa mali dať kapitulám v Ostrihome (Trnave), Nitre a v Prešporku, svetské (istotne najmä právnické) knihy sa mali rozdeliť kráľovským sudcom.⁴⁰ Takto sa však nakoniec nemuselo postupovať, pretože Andrejov syn Ján sa dožil dospelosti.

Vráťme sa však opäť k životnému príbehu Andreja Kechkésa. V ňom zohral jeho príbuzný, biskup Zachariáš Mossóczy-Mošovský, nepochybne významnú úlohu. Ak by sme však mali zhodnotiť jeho profesionálnu, úradnícku kariéru, tak v nej bol rovnako dôležitý aj biskup Štefan Fejérvöky. Ten mu totiž umožnil ďalej významne kariérne rásť. Ako svojho tajomníka ho totiž miestodržiteľ presadil za jedného z prísediacich kráľovskej súdnej tabule (Tabula regia iudicaria assessor) – teda najvyššieho kráľovského súdu.⁴¹ Andrej Kechkés tam pôsobil posledné desaťročie svojej kariéry a mohol tak pred elitami kráľovstva preukázať svoje vynikajúce právne znalosti. Členmi súdu, na ktorého čele stál kráľovský personál, boli najvýznamnejší právnici kráľovstva. Kechkésove služby v miestodržiteľskej kancelárii boli natolko vážené, že ho po smrti Štefana Fejérvökyho na poste tajomníka, ako aj prísediaceho súdu, ponechali aj ďalší uhorskí miestodržiteľia Ján Kutassy († 1602) a Martin Pethe († 1605).⁴²

Úspešné kariérne pôsobenie sprevádzal výrazný spoločenský vzostup Kechkésovcov. Keď Andrejovi niekedy okolo rokov 1594 – 1595 zomrela prvá manželka Zuzana Mossóczyová, mohol sa tento vdovec uchádzať už o partnerky z najlepších prešporských šľachtických domov. Presvedčivo o tom vypovedá jeho nová manželka Anna Joo, ktorá bola sestrou jeho nadriadeného z kráľovskej súdnej tabule – kráľovského personála Jána Joo z Kaszaházy.⁴³ Kechkésovci sa tak príbuzensky zaradili medzi elitnú časť uhorskej nobility a Andrej získal švagra, ktorý patril koncom 16. storočia k najlepšie integrovaným uhorským šľachticom na cisárskom viedenskom dvore.⁴⁴

³⁹ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 17.

⁴⁰ SNA, HMBK, prot. 27, s. 609 – 614.

⁴¹ Prvýkrát je na poste doložený v roku 1591, prísediaceho súdu zastával aj v roku svojej smrti. AMB, MB, Magistrálny protokol 2a. 6, s. 125, 356; AMB, MB, Spisy, šk. 20, lad. 16, num. 14, 16; SNA, HMBK, prot. 27, s. 609, 745.

⁴² AMB, MB, Spisy, šk. 74, Lad. 42/II.; SNA, HMBK, prot. 27, s. 609.

⁴³ AMB, MB, Magistrálny protokol 2a. 6, s. 314.

⁴⁴ Kráľovský personál Ján Joo bol predtým dlhé roky tajomníkom uhorskej kancelárie vo Viedni. Podrobnejšie k jeho kariére a genealógia rodu Joo z Kaszaházy: PÁLFFY, G. Medien der Integration des ungarischen Adels in Wien im 16. und 17. Jahrhundert. In: UJVÁRY, G. – KERÉKES, D. (eds.). Collegium Hungaricum – Studien, Band I., 2002, Wien, s. 70 – 71; FEDERMAYER, F. a kol. Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1848. Martin: SGHS, 2012, s. 46 – 47, 75.

Zdá sa, že prvé manželstvo Andreja Kechkésa so Zuzanou Mossóczyovou bolo bezdetné, príp. ich potomkovia zomreli ešte v detskom veku. Keď v roku 1602 Andrej spísal svoj testament, spomína v ňom zo svojej najbližšej rodiny len manželku a dve deti – maloletého syna Jána a nemenované dieťa. Meno tohto druhého dieťaťa pravdepodobne nespomína z dôvodu, že v čase písania závete ešte nebolo na svete a nosila ho pod srdcom jeho manželka. Ako vieme z ďalších zmienok, nakoniec neprežilo a jediným dedičom ostal len syn Ján. Z neskorších zápisov o jeho veku sa dá odvodiť, že sa narodil niekedy medzi rokmi 1598 – 1600, preto jeho matkou bola Kechkésova druhá manželka Anna Joo.⁴⁵ Testament Andreja Kechkésa nás oboznamuje aj s okruhom jeho širšej rodiny, rodinných priateľov a kolegov. Spomína napríklad istú vdovu Alžbetu Kechkésovú. Keďže vdova Mikuláša Kechkésa sa volala Anna, ide o nového, doposiaľ úplne neznámeho člena rodu. Predpokladáme, že išlo o Andrejovu sestru, ktorá už žila dlhšie vo vdovskom stave. Ďalej sa v závete spomínajú švagrovia Ladislav a Blažej Jooovci, viacerí miestodržiteľskí familiári, dvorania a úradníci ako František Tarssia, Mikuláš Ferenczffy, Gregor Balogh, Pavol Goszthony či Matej Felnémethy. Andrej Kechkés svoje dve siroty zveril pod ochranu dvoch patrónov – miestodržiteľa Martina Petheho a personála Jána Joo.⁴⁶

Presný dátum smrti a miesto úmrtia miestodržiteľského tajomníka Andreja Kechkésa, vlastníka knižnice, zatiaľ nepoznáme. Orientačne ho vieme určiť len na obdobie medzi 27. februárom a 3. októbrom 1602.⁴⁷ Úmrtné matriky prešporskej fary sv. Martina, kde by sme tieto informácie najskôr našli, sa z tohto obdobia nezachovali.

Osudy ďalších generácií Kechkésovcov a ich knižnice

Po roku 1602 knižnica ostala v držbe Andrejovej vdovy a syna. Nemali to ľahké, pretože Anna nielen ovdovela, ale prakticky v rovnakom čase stratil jej dovtedy vplyvný brat Ján Joo z Kaszaházy dôveru dvora, musel z postu personála odísť a krátko nato zomrel.⁴⁸ Keďže Ján Kechkés bol len malé dieťa, rozhodujúce slovo v rodine získal jeho otcim, nový manžel Anny Joo. Pred rokom 1604 sa ním stal prešporský šľachtic Ján Kerekes († 1621), sused z Ventúrskej ulice.⁴⁹ Našťastie to bol tiež vzdelaný šľachtic, takže o knižnicu bolo dobre postarané a istotne bola aj často vy-

⁴⁵ SNA, HMBK, Spisy, šk. 37, caps 21, fasc. 3, 5.

⁴⁶ SNA, HMBK, prot. 27, s. 613.

⁴⁷ Vo februári 1602 sa Andrej Kechkés ešte zúčastnil zasadania krajinského snemu v hlavnom meste. Zoznam účastníkov snemu je dostupný na: <http://archivum.piar.hu/aristokrata/13orszaggyules.html> [cit. 2017-07-06]; SNA, HMBK, prot. 27, s. 614, 726.

⁴⁸ FALLENBÜCHL, Z. Allami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon, s.147.

⁴⁹ Šľachtický rod Kerekesovcov držal od konca 16. storočia veľký dom na Ventúrskej ulici. FEDERMAYER, odk. 36, s. 59 – 60.

užívaná. Kerekes pracoval v Uhorskej komore, spočiatku ako komorský registrátor (1598 – 1611), neskôr ako tajomník jej kancelárie (1611 – 1616). Na sklonku kariéry sa dokonca dostal až do jej vedenia, keď bol vymenovaný za jej prvého tajomníka a komorského radcu (1616 – 1621).⁵⁰ Táto skutočnosť ovplyvnila aj Kechkésovcov, pretože Ján Kerekes takto mohol sprostredkovať začiatok kariéry svojmu nevlastnému synovi Jánovi Kechkésovi.

Po smrti matky Anny Joo († po 1615) a po dosiahnutí dospelosti sa majiteľom knižnice stal Ján Kechkés. Vzdelanecký duch a tradícia rodiny predurčila jeho ďalšiu kariéru. Nepochybne získal dostatočné vzdelanie, ale školu, resp. univerzitu, kde študoval, sa nám nepodarilo identifikovať. Po štúdiu mu jeho otčim, komorský radca, sprostredkoval prácu v Uhorskej komore.⁵¹ Spočiatku v rokoch 1618 – 1628 tam pôsobil na rôznych postoch pomocných pisárov a účtovníkov, ale dňa 1. septembra 1629 už bol vymenovaný do dôležitej funkcie kontrolóra hlavného pokladníka Uhorskej komory.⁵² Veľa o osudoch knižnice v týchto nepokojných rokoch stavovských a konfesijných zápasov v Uhorsku nevieme. Jej stav sa nemusel len uchovávať a rozširovať, ale mohlo dôjsť aj k stratám. Nemyslíme tu teraz na predaje kníh, skôr na ich fyzické poškodenie a rozkradnutie, ktoré mohlo nastať počas turbulentných rokov vojenskej okupácie Prešporka sedmohradským vojskom (1619 – 1621). Keďže Ján Kerekes, otčim Jána Kechkésa, bol prominentným prohabsburským úradníkom v mes-
te, zdá sa, že sa rodina dostala, resp. mohla potenciálne dostať do problémov. Vieme, že Ján Kerekes evakuoval rodové cennosti a archív. Vo veľkej truhlici ich odniesol z Prešporka a schoval u Pálffyovcov na hrade Červený Kameň. Cisárske vojská nakoniec až v lete 1621 opäťovne obsadili Prešporskú stolicu. Vzhľadom na to, že komorský radca Ján Kerekes zakrátko zomrel, prevoz truhlice naspäť do hlavného mesta na jar roku 1622 organizoval už Ján Kechkés. Pri tej príležitosti nechal kapitulou pre seba a pre nevlastných mladších bratov Andreja a Melchiora Kerekesovcov vyhotoviť súpis spomínanej veľkej truhlice. Zo záznamu vieme, že truhlica knihy neobsahovala, čo môže znamenať, že knižnica Kechkésovcov, istotne kvôli svojej veľkosti, zostala v ich prešporskom dome aj počas vyššie spomínaných nepokojných vojnových rokov.⁵³

Niekedy v tomto období sa Ján Kechkés oženil. Za manželku si vybral Zuzanu Bornemisovú (Bornemisovú), pochádzajúcu z bohatého šľachtického a obchodníckeho rodu z Pešti, ktorý na prelome 16. a 17. storočia pôsobil v Trnave. Jej brat Štefan Bornemisa prišiel z Trnavy tiež do hlavného mesta a neskôr získal titul cisárskeho dvorana a familiára. Zanedlho sa v Prešporku oženil s dcérou kráľovského úradníka Lukáša Eckera. V dejinách rodu Kechkésovcov boli dôležité roky 1634

⁵⁰ FALLENBÜCHL, odk. 48, s. 152 – 153.

⁵¹ V staršej odbornej literatúre sa traduje informácia, že Ján Kechkés bol prešporským kanonikom, čo je však omyl. Por. BITSKEY, I. – KOVÁCS, B. A pozsonyi jezsuita kolégium XVII. századi könyvtára a Pázmány hagyatéka, s. 27.

⁵² FALLENBÜCHL, odk. 48, s. 151.

⁵³ SNA, HMBK, prot. 30, s. 320 – 321.

a 1635. Dňa 6. júla 1634 panovník odvolal z postu hlavného uhorského kráľovského poštmajstra Štefan Bornemisza z Káromu (post zastával v rokoch 1622 – 1634). Išlo len o menovca švagra Jána Kechkésa. O uvoľnené miesto bol veľký záujem, uchádzalo sa oň viacero významných prešporských šľachticov a kráľovských úradníkov. Pokiaľ sa však nerozhodlo, Uhorská komora poverila dočasnou správou uhorskej pošty svojho úradníka – Jána Kechkésa, zastupujúceho hlavného pokladníka komory.⁵⁴ Poštmajstrovský post spravoval dlhšie obdobie, dokonca mu bol priznaný aj plat.⁵⁵ Čo však bolo dôležité, administrácia postu ho spravila jedným z potenciálnych kandidátov na jeho trvalé obsadenie. Nakoniec sa však nepresadil. Post hlavného kráľovského poštmajstra obsadil iný významný prešporský šľachtic, vyššie spomínaný Lukáš Ecker, dovtedy kráľovský radca a senecký tridsiatnik.⁵⁶ V tejto súvislosti je zaujímavé, že Ján Kechkés a Lukáš Ecker boli vlastne dosť blízki príbuzní, teda o dôležité posty v hlavnom meste sa súperilo aj priamo v rodinách.⁵⁷

Nevymenovanie na post kráľovského poštmajstra a uprednostnenie Lukáša Eckera Uhorská komora Jánovi Kechkésovi rýchlo kompenzovala. V lete 1636 ho ustanovila do významného postu riadneho hlavného pokladníka Uhorskej komory, čím sa Ján zaradil k najvýznamnejším pracovníkom tohto kráľovského úradu.⁵⁸ Na tomto poste sa v roku 1639 nechal Ján Kechkés portrétovať. Z obrazu vyhotovili v 18. storočí kópiu, ktorá bola v majetku prešporského jezuitského kolégia. Obraz sa zachoval dodnes, takže poznáme podobu aspoň jedného mužského člena rodu Kechkésovcov (*obr. 7*).⁵⁹

V hlavnom meste, ktoré malo v prvej polovici 17. storočia svojím väčšinovým obyvateľstvom stále protestantský charakter, sa Kechkésovci zaradili k elite miestnych katolíkov. Ján Kechkés, spoločne s manželkou Zuzanou Bornemiszovou a svo-

⁵⁴ DRAGON, V. K dejinám starého poštovníctví na Slovensku, s. 19.

⁵⁵ Podľa súpisu odmien zamestnancov komory, spísaného za komorského prednostu Pavla Pálffyho v roku 1635, bol Jánovi Kechkésovi ako zastupujúcemu hlavnému komorskému pokladníkovi priznaný ročný plat 291 fl. a za funkciu zastupujúceho prešporského poštmajstra plat 512 fl. SNA, ÚPA, všeob. rubrika N, inv. č. 224, lad. 7, fasc. 1.

⁵⁶ Obaja konkurenti sa dobre poznali, v roku 1630 zastávali spoločne funkciu kráľovských splnomocnencov (*homo regius*). SNA, HMBK, Spisy, Capsa 63, fasc. 5.

⁵⁷ Lukáš Ecker bol manželom Márie Joo, netere Anny Joo, matky Jána Kechkésa. Štefan Bornemisza, švagr Jána Kechkésa, bol navyše manželom Žofie, dcéry Lukáša Eckera z jeho prvého manželstva s Rozinou Purkircherovou. Podrobne o genealógii prešporských rodov Bornemisza z Pešti a Ecker: FEDERMAYER, F. Genealogický pohľad na prešporských mestských notárov druhej polovice 16. storočia. In: *Historica*. Zborník FiF UK, roč. XLVI, 2005, s. 99 – 132; FEDERMAYER, F. Bornemiszovské hroby v Dóme sv. Martina. Genealogická štúdia k identifikácii pochovaných. In: Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy. 2007, s. 51 – 76; FEDERMAYER, F. Lukáš Ecker ml. († 1643). Uhorský kráľovský úradník a jeho pečate. In: *Historica*, Zborník FiF UK, roč. XLVIII, Bratislava, 2014, s. 38 – 66.

⁵⁸ FALLENBÜCHL, odk. 48, s. 151.

⁵⁹ TAKÁCS, I. (szerk.). *Mons Sacer 996 – 1996. Pannonhalma 100 éve*. III., A Főapátság gyűjteménye, s. 114.

Obr. 7 Portrét Jána Kechkésa, 18. storočie (repro z publikácie I. Takácsa)

jimi dvoma mladšími nevlastnými bratmi Andrejom a Melchiorom Kerekesovcami, sa v roku 1629 spoločne stali jednými zo zakladajúcich členov mariánskeho bratstva, ktoré vzniklo pri miestnom jezuitskom kolégiu.⁶⁰ To predznamenovalo aj ich neskoršiu podporu prešporským jezuitom.

Sľubne napredujúcu kariéru Jána Kechkésa a celý spoločenský vzostup jeho rodu zastavila náhla smrť. Zomrel 5. marca 1641, pomerne mladý, len krátko po dosiahnutí veku 40 rokov. Toto úmrtie prišlo v najnevhodnejšom období pre rod Kechkésovcov. Nemyslíme len na fakt, že Ján momentálne nemal žijúceho mužského potomka (preto jeho prešporská vetva vymrela), ale zastavil sa najmä spoločenský postup rodu. Počas rokov 1642 – 1666 totiž nastala v kráľovstve doba arcibiskupa Ju-

⁶⁰ Pozri originál protokolu bratstva, uložený v knižnici Seminára cirkevných dejín Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty UK v Bratislave (CMB F, XVIII R 36).

raja Lippaya, významného hráča uhorskej politiky. Arcibiskupovho brata Gašpara Lippaya vymenovali v roku 1646 na čelo Uhorskej komory (stal by sa nadriadeným Jána Kechkésa, v prípade, že by ešte žil). Keďže Gašpar Lippay mal za manželku Rozinu Joo, ktorá bola neterou Jánovej matky, medzi oboma rodmi bola príbuzenská väzba. Za Lippayovcov by istotne kariéra Jána Kechkésa výrazne napredovala. Dokonca je možné, že by postúpil aj medzi aristokraciu. Rod Joo bol totiž v roku 1645 spoločne s Lippayovcami povýšený do barónskeho stavu a v nasledujúcich rokoch arcibiskup Lippay sprostredkoval na viedenskom dvore baronát aj mnohým svojim príbuzným, blízkym spolupracovníkom a dvoranom.⁶¹ Osud však chcel, aby sa rodový príbeh Kechkésovcov po roku 1641 postupne uzavrel.⁶² Z testamentu spísanom 1. marca 1641 vieme, že Ján Kechkés odkázal knižnicu prešporským jezuitom. Ich knižnicu dobre poznal, pretože ju pre kolégium už roky predtým spravoval a tak vedel, že knihy sa dostanú na vhodné miesto.⁶³ Časť kníh však musela ostať aj Kechkésovej vdove Zuzane, pretože jej neskorší manžel Juraj Branik, ktorý sa stal dedičom jej majetkov, ešte o takmer dve desaťročia disponoval s knihami z tejto proveniencie.⁶⁴ Z textu Branikovho testamentu, ktorý spísal dňa 24. novembra 1656, sa dozvedáme, že časť kníh odkázal prešporským františkánom a inú časť prepozitúre v Novom Meste nad Váhom.⁶⁵

Z detí Jána Kechkésa sa dospelosti dožila len jedna dcéra Eva Klára Kechkésová, ktorá sa narodila v roku 1635.⁶⁶ Po skorej smrti otca a následne aj matky vyrastala po roku 1652 u nevlastných rodičov (asi u Branikovcov?). Možno aj to negatívne ovplyvnilo jej osud. Ešte nemala ani dvadsať rokov a už ju o ruku požiadal pytač aristokratického pôvodu – mladý vdovec barón Ladislav Liszthy, pán polovice hradného panstva Kittsee (maď. Köpcsény) v Mošonskej stolici.⁶⁷ O okolnostiach sobáša nie sú zatiaľ známe podrobnosti, jej pytač mal však zlú, skutočne pošramotenú spoločenskú povesť a meno. Zdá sa však, že mladučka a možno aj naivná Eva Klára, ako aj jej nevlastní rodičia, pocienili tým, že sa stane aristokratkou, so svadbou súhlasili. To, čo nasledovalo, bohužiaľ, nakoniec vrhlo škvrnu na dovtedy dobrú povesť vzdelaneckého rodu Kechkésovcov.

⁶¹ FEDERMAYER, odk. 44, s. 44, 47 – 48.

⁶² V roku 1641 Ján Kechkés síce spomína svojho vzdialeného pokrvného príbuzného Vavrinca Kechkésa, pravdepodobne člena Mikulášovej vetvy rodu, ale neskôr sa už rod v prameňoch nespomína a najskôr ešte počas 17. storočia vymrel. SNA, HMBK, prot. 36, s. 104.

⁶³ KOMOROVÁ, odk. 1, s. 30; HALKO, J. – ROJKA, L. Dejiny jezuitov v Bratislave do roku 1773, s. 63.

⁶⁴ AMB, MB, Listy a listiny, inv. č. 9926; SNA, HMBK, prot. 40, s. 159; KOMOROVÁ, odk. 1, s. 30.

⁶⁵ Juraj Branik bol rodákom z Nového Mesta nad Váhom. AMB, MB, Protokol testamentov 4n. 9, s. 351.

⁶⁶ Matrika narodených prešporskej fary sv. Martina sa z tohto roka nezachovala, ale údaj vieme potvrdiť z iného prameňa. SNA, HMBK, prot. 38, s. 35.

⁶⁷ Ako manželia sú spomínaní už v roku 1651. SNA, HMBK, prot. 41, s. 40.

Manžel Evy Kláry, Ladislav Liszthy (* 1628), bol synom baróna Františka Liszthyho a vzdelanej katolíčky Zuzany Gyulaffyovej.⁶⁸ Predkovia Liszthyovcov (pôvodný tvar priezviska Listhius) boli príbuzní arcibiskupa Mikuláša Oláha a Františkov starý otec Ján Listhius patrili v druhej polovici 16. storočia k elite kráľovského úradníctva a do okruhu prešporských humanistov. On aj jeho synovia držali v Prešporku dom na Kapitulskej ulici a nepochybne sa teda dobre poznali s miestodržiteľským tajomníkom Andrejom Kechkésom. Možno isté kontakty medzi týmito dvoma rodmi pretrvali aj počas 17. storočia.⁶⁹ Ladislav Liszthy bol aristokrat veľmi zlej povahy a vlastností. V roku 1655 síce získal (údajne aj za istého finančného príspevku) od cisára grófsky titul, ale doma v Uhorsku bol veľmi neoblíbený. Keď sa potom uchádzal o post župana Mošonskej stolice, miestna mošonská šľachta, ako aj cirkevní predstavitelia voči nemu spísali protestný spis. Rázne ho ako kandidáta odmietli, pranierovali jeho zlé vlastnosti, nevhodné politické názory, údajné homosexuálne praktiky a vyslovili podozrenie, že stál za smrťou prvej manželky Hedvigy Bánffyovej (Bánfiovej). Po odmietnutí šľachtickou komunitou sa Ladislav Liszthy uzavrel do seba a prejavil sa ešte v horšom svetle ako surovec a chamtivec. Svoju chamtivosť po majetkoch riešil falšovaním peňazí, údajne prepadol aj vzývaniu diabla, alchýmii a čarodejníctvu, dokonca majetkov svojich príbuzných sa chcel zmocniť ich vraždami. Svojich poddaných terorizoval, viacerých zranil, svoju bezdetnosť v oboch manželstvách vraj riešil svojrázne čiernou mágiou a vraždami mladých matiek a tehotných. Jedno novorodeniatko si dokonca aj s manželkou privlastnil. Bohužiaľ mladá Eva Klára mu ako manželka úplne prepadla a tiež sa spolupodieľala na jeho hrozných činoch. Ťažko už dnes posúdiť, či všetko, čo sa o ich skutkoch spomínalo v súdnych výpovediach, bola skutočne realita. Nevieme, či Eva Klára to robila zo svojho presvedčenia alebo z donútenia, keď postupne pochopila, kto je jej manžel a ako pravdepodobne skončila jeho prvá manželka. Faktom je, že Ladislava Liszthyho nakoniec za jeho činy odsúdili a v roku 1662 popravili vo Viedni.⁷⁰ Jeho majetky prepadli a vdova Eva Klára Kechkésová zostala bez prostriedkov, s hanbou a v spoločenskom opovrhnutí a zabudnutí. Ani nevieme, kde a kedy zomrela.⁷¹ Takto nešťastne sa skončil príbeh vzdelaneckého rodu Kechkésovcov.

⁶⁸ SNA, Hodnoverné miesto konventu v Lelese, prot. 70, s. 45.

⁶⁹ Rod mal tiež majetky v Mošonskej stolici. Doložené je, že už v roku 1639 Ján Kechkés získal od Liszthyovcov do zálohy polia v Jarovciach a od Bluemovcov kúriu v susednej obci Deutsch Jahrdorf. V roku 1650 Juraj Branik, otčim Evy Kláry Kechkésovej, zobral od Liszthyovcov do zálohy kúriu v Kittsee a ďalšie majetky v Jarovciach. SNA, HMBK, prot. 34, s. 179, 210, prot. 40, s. 208, 297.

⁷⁰ Podrobnejšie o živote grófa Ladislava Liszthyho: KLEZATH, H. Die Grundherren des Herrschaft Kittsee von 1577 bis 1776. In: Burgenländische Heimatblätter, 2014, 4, s. 204 – 207.

⁷¹ Dom Kechkésovcov na Ventúrskej ulici kúpil v rokoch 1659 a 1671 od Liszthyovcov, dedičov Evy Kláry Kechkésovej, gróf Štefan Zichy, prednosta Uhorskej komory. AMB, MB, Magistrálny protokol 2a. 12, s. 3.

Eva Klára nemôže zatieniť celý odkaz tohto výnimočného prešporského rodu. Vzdelanecká tradícia sa v ňom uchovávala v ďalších generáciách, aj keď len cez ich prižených príbuzných. Tak napríklad mladší nevlastný brat Jána Kechkésa – Andrej Kerekes († 1668) sa stal tiež právnikom, pôsobil ako notár Nitrianskej stolice, protonotár krajinského sudcu a svoju kariéru zakončil podobne ako jeho otec na poste radcu Uhorskej komory. Je veľmi pravdepodobné, že v mladosti mal priamy prístup ku knihám z knižnice Kechkésovcov.⁷² Vzdelaneckú tradíciu celej rodiny potomkov humanistického vzdelanca JUDr. Andreja Kechkésa uzatvoril nevlastný brat jeho vnučky Evy Kláry – Juraj Ignác Branik (* 1657, † pred 1718).⁷³ Tento prešporský rodák študoval na Trnavskej univerzite (1673), potom pracoval v kancelárii mesta Prešporka, neskôr bol mestským notárom Kremnice, Šamorína a kariéru zakončil ako registrátor, archivár a titulárny radca Uhorskej komory.⁷⁴ Vzdelaní úradníci sa v príbuzenstve potomkov Kechkésovcov a Mossóczyovcov udržali ešte aj začiatkom 18. storočia, čo len dokazuje, ako významne mohla formovať šľachtickú rodinu držba bohatej knižnice.

Genealógia rodu Kechkés z Komjátíc

- I. KECHKÉS, neznámy predok rodu, Komjatice, 16. storočie, potomkovia:
 - A1. – A3.
- A1. KECHKÉS Alžbeta, ako vdova spomínaná v roku 1602.
- A2. KECHKÉS Mikuláš, spomínaný v rokoch 1575 – 1583, † pred 1589, familiár nitrianskeho biskupa Pavla Abstémia, manželka: Anna SEJTERY (*Seythery de Zily*), pravdepodobne dcéra Blažeja Literáta Sejtereho, provízora panstva hradu Šintava, neskôr protitureckej pevnosti Levice, potomkovia: B1 (?).
- B1. KECHKÉS Vavrínek (*Lörincz*), spomínaný v roku 1641 ako pokrvný príbuzný Kechkésovcov z Komjátíc, pravdepodobne syn alebo vnuk Mikuláša Kechkésa.
- A3. KECHKÉS Andrej, * cca 1540/1550, † 1602 pravdepodobne v Prešporku, JUDr., tajomník uhorského miestodržiteľa, prísediaci kráľovskej súdnej tabule, dedič knižnice biskupa Z. Mošovského; manželky: I. Zuzana MOSSÓCZY, † pred 1596, pravdepodobne sestra nitrianskeho biskupa

⁷² Syn Andreja Kerekesa, Anzelm Kerekes, sa stal benediktínom a pôsobil v Pannonhalme. Kerekesov zať František Nagy-Lesseney († 1671) študoval na Trnavskej univerzite a stal sa palatínskym protonotárom. Kariéru kontinuitu v rode vidíme aj u mladšieho nevlastného brata Andreja Kechkésa – Melchiora Kerekesa († 1680), ktorý sa stal prísediacom kráľovskej súdnej tabule v Prešporku, teda získal rovnaký post ako kedysi Andrej Kechkés. SZLUHA, M. Nyitra vármegye nemes családjai. I. (A-K), s. 594 – 597.

⁷³ Išlo o syna, pohrobka jej otčima Juraja Branika v druhom manželstve s Alžbetou Biháryovou.

⁷⁴ FALLENBÜCHL, odk. 36, s. 59.

- Zachariáša Mošovského-Mossóczyho, II. Anna JOO z Kaszaházy, † po 1615, dcéra Blažej Joo († 1580), kráľovského fiškála a sestra Jána Joo († 1603), kráľovského personála, po ovdovení manželka Jána Kerekesa († 1621), úradníka Uhorskej komory, potomkovia: z druhého manželstva C1. – C2., potomkovia vdovy: šľachtický rod Kerekes v Prešporku.
- C1. KECHKÉS, N., dieťa spomínané v testamente Andreja Kechkésa z roku 1602, takmer s určitosťou zomiera v detskom veku.
- C2. KECHKÉS Ján, *cca 1598 – 1600 pravdepodobne v Prešporku, † 5. 3. 1641 v Prešporku, hlavný pokladník Uhorskej komory, dedič časti knižnice biskupa Z. Mošovského, manželka: Zuzana BORNEMISZA (*Bornemissza de Pest*), † 1652, dcéra Jána Bornemiszu alias Pesthyho († pred 1626), obchodníka v Trnave a Heleny Konthovej, po ovdovení manželka Juraja Branika († 1656), notára Prešporskej kapituly a registrátora Uhorskej komory, majiteľ časti knižnice, potomkovia: D1. – D3.
- D1. KECHKÉS Ján Baptista, * 2. 9. 1623 v Prešporku, † pravdepodobne v detskom veku.
- D2. KECHKÉS Eva Klára, * cca 1635, † po 1659 (1671), manžel: gróf Ladislav Liszthy († 1662), slobodný pán z hradu Kittsee, odsúdený za údajné čarodejníctvo, vraždy a za falšovanie peňazí, popravený vo Viedni.

P r a m e n e

Archivum primatiale Esztergom. Hodnoverné mesto Ostrihomskej kapituly.

Archív mesta Bratislavy, mesto Bratislava (= AMB, MB). Magistrátne protokoly.

Archív mesta Bratislavy, mesto Bratislava. Listy a listiny.

Archív mesta Bratislavy, mesto Bratislava. Protokol testamentov.

Archív mesta Bratislavy, mesto Bratislava. Spisy.

Győri püspöki levéltár. Hodnoverné miesto Győrskej kapituly.

Slovenský národný archív. Filmotéka. Hodnoverné mesto Nitrianskej kapituly (= HMNK). Protokoly.

Slovenský národný archív. Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly (= SNA, HMBK). Protokoly.

Slovenský národný archív. Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly. Spisy.

Slovenský národný archív. Hodnoverné miesto konventu v Lelese. Protokoly.

Slovenský národný archív. Rod Pálffy. Panstvo Červený Kameň.

Slovenský národný archív. Ústredný pálfyovský archív (= ÚPA).

Štátny archív v Trenčíne. Magistrát mesta Trenčín, Camera regia, šk. 1 (1563 – 1600), pečate Ladislava Mossóczyho z rokov 1564 – 1570.

Štátny archív v Trnave (= ŠA v Trnave). Magistrát mesta Trnava, Missiles.

Štátny archív v Trnave. Magistrát mesta Trnava, Spisy – Religiosa.

Zoznam bibliografických odkazov

ALAPI, Gy. – SPITZER, S. *Komáromvármegye nemes családai*. Komárom, 1911.

BADA, M. Niektorí intelektuáli v Bratislave v 16. storočí. In: *Documenta Pragensia XXVII*. Praha: Archiv hl. města Praha, 2008, s. 653 – 678.

BITSKEY, I. – KOVÁCS, B. A pozsonyi jezsuita kolégium XVII. századi könyvtára a Pázmány hagyaték. *Magyar Könyvszemle*. 1975, **91**(1), s. 27.

BOROSS, K. A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében. *Egyetemi Könyvtár évkönyvei*. 2007, **13**, s. 157 – 185.

DRAGOUN, V. K dějinám starého poštovníctví na Slovensku. In: *Československá pošta – telegraf – telefon č. 1*. Praha, 1927, s. 19.

FALLENBÜCHL, Z. *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*. Budapest : Osiris, 2002. ISBN 963-200-458-2.

FEDERMAYER, F. Ján Záluský zo Zálužia (zabudnutý prešporský vzdelanec slovenského pôvodu). In: *WOCH II*. Bratislava: Bratislavský okrášľovací spolok, 2014, s. 40 – 47.

FEDERMAYER, F. *Lausser. Príbeh meštianskeho rodu*. Bratislava: Vydavateľstvo UK v Bratislave, 2016. ISBN 978-80-223-4163-9.

FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica*. Bratislava: Hajko & Hajková, 2000. ISBN 80-88700-48-5.

FEDERMAYER, F. a kol. *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1848*. Martin: SGHS, 2012. ISBN 978-80-970196-6-2.

FEDERMAYER, F. *Rody starého Prešporka*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968906-0-3.

HALKO, J. – ROJKA, L. *Dejiny jezuitov v Bratislave do roku 1773*. Trnava: Dobrá kniha, 2015. ISBN 978-80-7141-887-0.

JANKOVIČ, L. *Exlibris a supralibros na Slovensku v 16. – 19. storočí*. Martin: Matica slovenská, 2004. ISBN 80-10-00612-2.

KAZIMÍR, Š. Trnava v rokoch 1526 – 1849. In: ŠIMONČIČ, J. – WATZKA, J. (zost.) *Dejiny Trnavy*. Bratislava: Obzor, 1989, s. 111.

KÁZMÉR, M. *Régi magyar családnevek szótára*. Budapest: MNT, 1993.

KEMPELEN, B. *Magyar nemes családok, V*. Budapest: Grill Károly, 1913.

KOMOROVÁ, K. *Knižnica Zachariáša Mošovského*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2009. ISBN 978-80-89301-53-9.

KOLLÁNYI, F. *Esztergomi kanonokok 1100 – 1900*. Esztergom: G. Buzarovits, 1900.

LUDÍKOVÁ, Z. Epitaf chninského a nitrianskeho biskupa Zachariáša Mossóczyho, okolo 1587. In: RUSINA, I. a kol. *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava: SNG, Slovart, 2009, s. 798 – 799.

LUDÍKOVÁ, Z. Martino Rota: Portrét Zachariáša Mossóczyho. 1577. In: RUSINA, I. a kol. *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava: SNG, Slovart, 2009, s. 895 – 896.

LUDÍKOVÁ, Z. Neoplatónske motívy na epitafe Zachariáša Mossóczyho. *ARS*. 2005, 38(2), 236 – 241.

LUDÍKOVÁ, Z. (ed.). *Renesancia. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Katalóg výstavy. Bratislava: SNG, 2009. ISBN 978-80-808-59-404.

NAGY, I. *Magyarország családai és nemzékrendi táblákkal*. III. Pest: M. Ráth, 1858.

NAGY, I. *Magyarország családai és nemzékrendi táblákkal*. VII. Pest: M. Ráth, 1860.

- OKÁL, M. Život a dielo bratislavského humanistu Juraja Purkirchera.
In: *Biografické štúdie* 11. Martin: Matica slovenská, 1984, s. 7 – 43.
- PÁLFFY, G. Medien der Integration des ungarischen Adels in Wien im 16. und 17. Jahrhundert. In: UJVÁRY, G. – KERÉKES, D. (eds.). *Collegium Hungaricum – Studien*, Band I. Wien, 2002, s. 61 – 98.
- RADVÁNI, H. *Trnavské tlačiarne*. Trnava, 2009. ISBN 978-80-970061-1-2.
- Slovenský biografický slovník*. IV. zv. Martin: Matica slovenská, 1990.
- SZLUHA, M. *Nyitra vármegye nemes családjai*. I. (A-K). Budapest: Heraldika, 2003. ISBN 963-9204-18-8.
- VERESS, E. *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221 – 1864*. Budapest: MTA, 1941.
- Zoznam účastníkov krajinského snemu v Bratislave*. [online]. [cit. 2017-07-06].
Dostupné na: <http://archivum.piar.hu/aristokrata/13orszaggyules.html>
- TAKÁCS, I. (szerk.). *Mons Sacer 996 – 1996. Pannonhalma 100 éve*. III., A Főapátság gyűjteménye. Pannonhalma, 1996. ISBN 963-854-716-2.

Subsequent owners of Zakariás Mossóczy – Mošovský's library in genealogic context

Frederik Federmayer

One of the most important humanistic libraries founded during the 16th century on the territory of today's Slovakia was beyond all question the library of bishop of Nitra Zakariás Mossóczy – Mošovský († 1587). As its later history shows, after the death of this Catholic prelate it came by testamentary note into possession of his relative, humanistic scholar and lawyer Andrej Kechkés. It stayed in his family ownership for some time, until the heirs of this nobleman divided it and for the most part bequeathed it to libraries belonging to Jesuits and Franciscans in Bratislava.

The study covers the period from the end of the 16th century to the beginning of the 17th century, surveying the history of the library through the story of the noble family of Kechkés from Komjatice. This family has not been genealogically researched in detail yet. We found out that its oldest ancestors, supported by documents from the second half of the 16th century, worked in the services of Nitra bis-

hops in that region. The above mentioned scholar and lawyer Andrej Kechkés, who received the doctoral degree in law from the University of Bologna in 1586, stood out among them. As the secretary of the Austro-Hungarian governors Š. Fejérkövy, J. Kuttassy and M. Pethe he joined the most prominent royal officers in the Hungarian metropolis with an intensive social liaison with the outstanding scholars of the kingdom. He bought a mansion in Ventúrska Street in Pressburg (today's Bratislava), which became his family residence.

Andrej Kechkés's two marriages, the first with the Nitra bishop's sister Zuzana Mossóczy, and then, after her death, the second one with Anna Joo, the sister of the royal representative Ján Joo from Kaszaházy, blended the Kechkés family with several influential Hungarian aristocratic and noble houses – Joo, Lippay, Kerekes, Bornemisza, Branik, Liszthy. The family kept the intellectual and clerical tradition – Andrej's son Ján Kechkés († 1641) became the chief teller of the Hungarian Chamber, his stepbrother Andrej Kerekes († 1668) a royal protonotary and adviser of the Hungarian Chamber. The second husband of Ján's widow was Juraj Branik († 1656), a notary of the Pressburg Chapter, registrar and archivist of the Hungarian Chamber. There were educated clerks among the descendants of the family until the beginning of the 18th century, which only proves how significantly the noble family might have been influenced by the possession of such a rich and unique library.

Key words: genealogy, royal officers, noblemen's libraries, Bratislava

Unikát z knižnej zbierky baróna Františka Zaia (1505 – 1570) vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave

Michaela Sibyllová

Kľúčové slová: dejiny knižnej kultúry, šľachtické knižnice, Zai, František (1505 – 1570), supralibrosy, Uhrovec (Slovensko)

Výskumu šľachtických knižníc na Slovensku sa venuje čoraz väčšia pozornosť. Pátrame po zachovaných fondoch, dobových katalógoch, pôvodných miestach uloženia, analyzujeme zachované tlače, skúmame posesorské záznamy v nich, aby sme identifikovali čo najviac kníh niektorého šľachtica či celého rodu. V archívoch potom hľadáme dobové dokumenty, ktoré by nám pomohli spoznať mechanizmus získavania kníh, príp. aj odhaliť profesionálne záujmy majiteľov. Na základe toho môžeme skonštatovať, či tieto knihy skutočne čítali, alebo len reprezentovali spoločenské postavenie majiteľa. Ale napriek všetkej snahe sa nám môže stať, že v procese rekonštrukcie knižnice nenájdem dôležitý identifikačný znak knižnej zbierky, t. j. vlastnícku značku zakladateľa či majiteľa šľachtickej knižnice. To nebýva najmä pri šľachtických knižniciach bežné. Veď práve šľachta si dala záležať na tom, aby boli jej knihy opatrené rytým heraldickým exlibrisom od známeho umelca alebo jednotnou koženou väzbou kníh so supralibrosom. Ich používanie na našom území bolo determinované nízkou úrovňou domácich rytcov a umeleckých kníhviazačov. Preto sa používali jednoduché monogramové, resp. iniciálové supralibrosy, na dešifrovanie ktorých je však potrebná konfrontácia s rukopisnými vlastníckymi záznamami. Inak zostanú len bezvýznamnými iniciálami a monogramami neznámych osôb.

Aj pri aktuálne prebiehajúcim bibliografickom spracovávaní a výskume tlačí 16. storočia významnej šľachtickej knižnice rodu Zai (Zay) z Uhrovca sa nedarilo nájsť vlastnícku značku zakladateľa rodovej knižnice – Františka Zaia. Tento výskum prebieha na pôde Slovenskej národnej knižnice, ktorá je súčasným vlastníkom rodovej knižnice Zaiovcov po jej zoštátnení. Zaiovská knižnica je po Aponiovskej knižnici rozsahom fondov druhou najväčšou šľachtickou knižnicou na našom území. Vychádzame pritom z údajov štatistiky uhorských knižníc z roku 1885, ktorá eviduje túto knižnicu pod menom jej vtedajšieho majiteľa grófa Alberta Zaia s rozsahom

fondy 20 500 zväzkov kníh.¹ Ako vieme, knižnica sa budovala až do roku 1937 a jej súčasný stav je 22 454 zväzkov.² Z doteraz analyzovaných šľachtických knižníc zachovaných na našom území zaiovská knižnica obsahuje najviac tlačí 16. storočia – 488 titulov. Týmto množstvom predstihla aj najväčšiu šľachtickú knižnicu zachovanú na území Slovenska, Aponiovskú knižnicu v Oponiciach, v ktorej fonde sa zachovalo 244 titulov tlačí zo 16. storočia.³ Rodová knižnica Zaiovcov má spomedzi všetkých šľachtických knižníc pôsobiacich na území Slovenska najdlhšiu genézu vývoja. Jej počiatky siahajú až do obdobia reformácie. Dokumentuje to rukopisný katalóg Františka Zaia, spísaný v roku 1553, ktorého tak môžeme právom označiť za zakladateľa rodovej knižnice. Katalóg obsahuje 81 titulov tlačí stredovekých, humanistických a reformačných autorov vytlačených v 1. polovici 16. storočia a v inkunábulovom období. Helena Saktorová, autorka pripravovaného katalógu tlačí 16. storočia v šľachtickej knižnici rodu Zai, uvádza, že z kníh evidovaných v tomto katalógu sa do súčasnosti zachovalo len nepatrné percento. Zároveň konštatuje, že sa jej počas rekonštrukcie tejto knižnej zbierky nepodarilo nájsť exlibris či supralibros zakladateľa Františka Zaia.⁴

František Zai (1505 – 1570)⁵ položil základ rodovej knižnice na hradnom panstve Uhrovec, ktoré získal za zásluhy v bojoch proti Turkom ako donáciu od panovníka Ferdinanda I. v roku 1547. V službách tohto panovníka pôsobil nielen ako protiturecký bojovník, ale aj ako vojenský činiteľ a diplomat, čím získal pre seba aj svojich synov v roku 1560 barónsky titul. Nevenoval sa však len vojenskej kariére. V mladosti študoval na univerzite v Padove, patrilo do kruhu vzdelancov okolo diplomata a cirkevného hodnostára Antona Vrančiča, s ktorým sa v rokoch 1553 – 1557 zúčastnil na diplomatickej misii v Osmanskej ríši. Ovládal veľa jazykov – maďarčinu, nemčinu, srbštinu, chorváčtinu, latinčinu, taliančinu a zrejme aj turečtinu. Korešpondoval si s uhorskými a európskymi humanistami, s ktorými sa zoznámil zrejme na svojich diplomatických cestách. Bohaté kontakty mu iste pomáhali budovať aj jeho osobnú knižnicu, ktorá položila základ rodovej knižnice Zaiovcov. Tieto fakty nám vykresľujú osobu Františka Zaia nielen ako profesionálneho vojaka a diplomata, ale aj ako vzdelanca. Bol aj literárne činný, napísal prácu o dobytí Belehradu vojskami Osmanskej ríše v roku 1521, ktorá sa zachovala v rukopise.

Vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave sa zachovala kniha patriaca Františkovi Zaiovi, ktorá ako jediná publikácia nesie jeho supralibros.⁶ Nachádza sa na prednej doske renesančnej väzby v svetlej koži s ornamentálnou a figurálnou sle-

¹ GYÖRGY, A. Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben, s. 522 – 523.

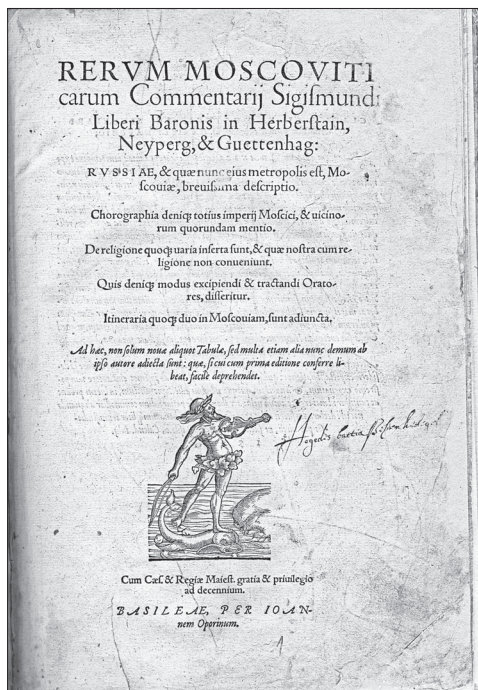
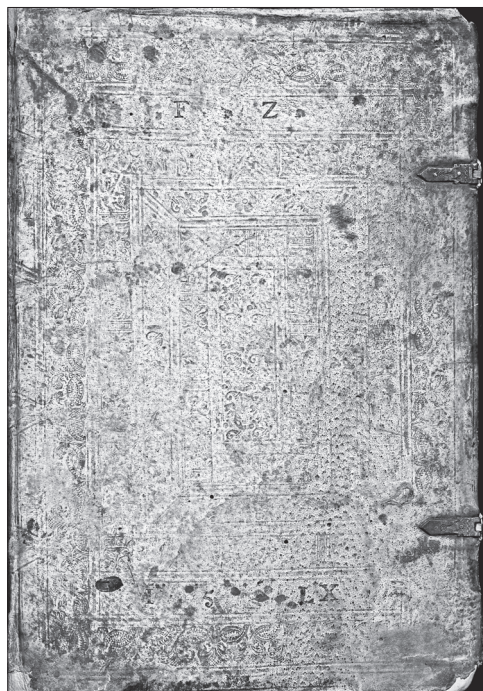
² SABOV, P. Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku, s. 19.

³ FÁBRYOVÁ, L. Tlače 16. storočia v knižniciach nitrianskeho samosprávneho kraja a nitrianskej diecézy, s. 13.

⁴ SAKTOROVÁ, H. Najstarší katalóg knižnice rodu Zaiovcov, s. 336.

⁵ Slovenský biografický slovník. VI., s. 398 – 399.

⁶ HERBERSTEIN, S. von. *Rerum Moscoviticarum Commentarii*. Basilea: Ioannes Oporinus, 1556. UKB, sign. 17 AB 946.

Obr. 1, 2 Vázba so supralibrosom F. Z. 15LX a titulný list diela Ž. Herbersteina vytlačeného v roku 1556 v Bazileji (Univerzitná knižnica v Bratislave)

potlačou, ktorá bola zhotovená v Lipsku zrejme u Caspara Engela.⁷ Ide o jednoduchý monogramový supralibros F. Z. doplnený rokom 15LX, čiže 1560. Identifikáciu supralibrosu umožnili rukopisné poznámky na prednom prídošti a predsádke, ktoré zapísal samotný František Zai. A akú knihu vlastne získal do svojej knižnej zbierky v roku 1560? Ide o prácu jeho kolegu, tiež diplomata v službách Habsburgovcov, Žigmunda Herbersteina (1486 – 1566) o moskovskom štáte s názvom *Rerum Moscoviticarum commentarii*. Prvé vydanie tohto diela vyšlo v roku 1549. František Zai získal vydanie vytlačené v roku 1556 v Bazileji, ktoré mu daroval sám autor vo Viedni v júli.⁸ Rok darovania chýba, zápis sa pre poškodenie väzby nezachoval kompletný, ale podľa charakteru písma a farby atramentu bol zapísaný naraz s údajom o narodení syna Andreja na hrade v Uhrovci 11. júna 1559. To by znamenalo, že František Zai získal knihu už v júli 1559 a supralibrosom ju opatril až o rok neskôr. Okrem posesorského zápisu zaznamenal do tejto knihy aj údaje o svojej rodine. Neobmedzil sa len na údaje vzťahujúce sa k roku 1559, ale aj k rokom 1562, 1563. V snahe skompletizovať in-

⁷ HAEBLER, K. Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts, s. 100 – 101.

⁸ „... liber ab Autore suo Generoso et Magnifico domino ... A Herberstain a Neyperg et gwettenhag ... die Julij In urbe Wijennen.“

formácie o rodine, pripojil aj údaje o svojich troch skôr narodených synoch. Tieto rukopisné zápisy nie sú kompletne, a to kvôli poškodeniu knihy. Ich interpretácia bola náročná, pretože nijaká biografická nepozná presné dátumy a miesta narodenia synov Františka Zaia. Ako prvého uvádza syna Petra, ktorý sa narodil 26. 3. 1542 zrejme v dome matky Františka Zaia. Ňou bola Barbara, rodená Kamarášová de Lanka, ktorej tretím manželom bol János Gethyey, v rokoch 1520 – 1523 uhorský podpalatín.⁹ Jeho priezvisko sa objavilo v rukopisnom zápise o narodení Petra Zaia, hoci J. Gethyey v roku 1542 už nežil: „*Natus est Petrus ... Gethije in curia egregii... pallatini Regni Hungariae....*“ Narodenie Petra Zaia v dome jeho starej matky je veľmi pravdepodobné, pretože František Zai nemal v tom čase ešte vlastné rodinné sídlo a sám sa zúčastňoval na rozličných protitureckých bojoch. V zápise o narodení jeho druhého syna Jána chýba rok narodenia, vieme len, že to bolo pred sviatkom Valentína, čiže pred 14. februárom. Ako miesto jeho narodenia uviedol Horné Orešany a zrejme hrad Smolenice: „*In Com... Nemeth dijos ad arcem Zomo....*“ Druhorodený syn Ján sa musel narodiť pred rokom 1547, keďže tretí v poradí Ladislav sa podľa I. Nagya¹⁰ narodil v danom roku. Ako zachytáva rukopisný zápis, bolo to začiatkom februára v rodinnom sídle v Malom Orvišti, ktoré Zaiovci obývali predtým, ako sa mohli usadiť v Uhrovci. Uhrovecké panstvo získal František Zai síce už v roku 1547, ale trvalo ešte celých 11 rokov, kým bol jediným a nesporným majiteľom tohto panstva.¹¹ Ďalším synom bol Vavrinc, ktorý sa podľa otcovho zápisu narodil 8. februára 1562 v Košiciach „*in domo Capitaneatus*“, keďže František Zai bol od roku 1560 hlavným kapitánom Košíc a Horného Uhorska. Chronologicky posledný rukopisný zápis Františka Zaia sa týka opäť jeho syna Andreja, narodeného 11. júna 1559. Dočítame sa v ňom, že jeho milovaný syn Andrej zomrel v Košiciach v roku 1563 a bol pochovaný 18. mája v katedrále sv. Martina v Spišskej kapitule. Spomínaný Andrej nie je totožný s tým, ktorého poznáme z biografii. Ten prežil otca, v roku 1590 padol do tureckého zajatia, z ktorého sa dostal na slobodu v roku 1592.¹² Podľa všetkého sa mohol narodiť až po roku 1563, takže až po Vavrincovi. Rodičia Zaiovci¹³ tak dali to isté meno ďalšiemu synovi. Okrem piatich synov – Petra (*1542), Jána, Ladislava (*1547), Vavrinca (*1562) a Andreja, mal František Zai ešte dve dcéry, ktoré však v rukopise nespomína.

Hoci zachovaný exemplár cestopisu Žigmunda Herbersteina neobsahuje žiadne rukopisné poznámky či podčiarkovanie ako doklady o čítaní obsahu, iste ho František Zai nedostal od autora náhodou. Herberstein v ňom ako prvý oboznámil západnú Európu s informáciami o pomeroch v moskovskom štáte na prelome 15. a 16. storočia. Poznatky o nich získal z osobných skúseností aj štúdiom dobových pí-

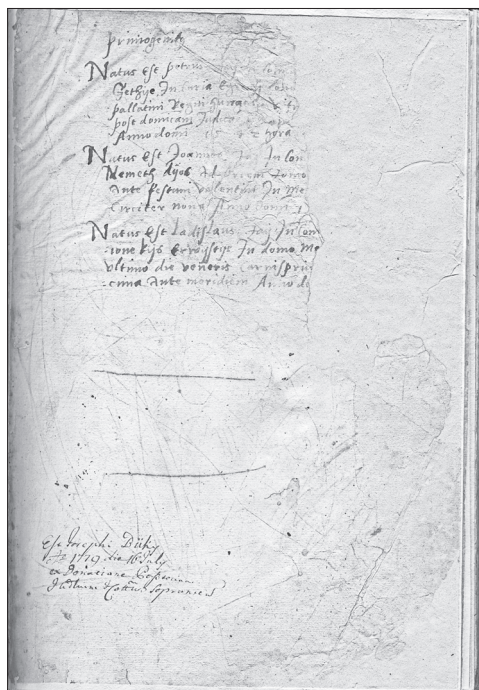
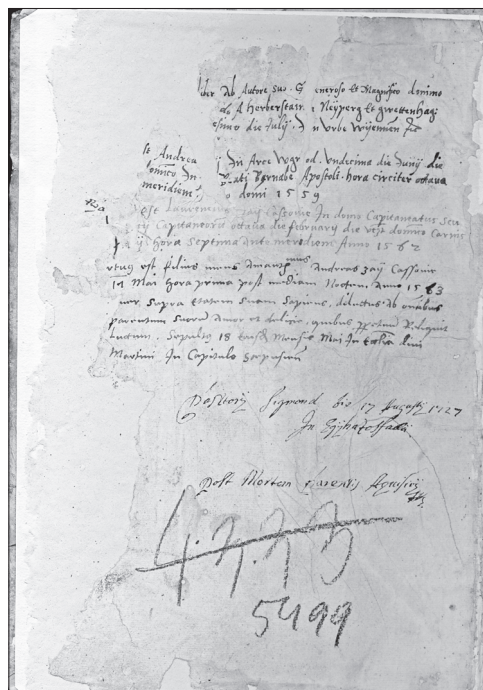
⁹ THALLÓCZY, L. Csömöri Zay Ferenc.

¹⁰ NAGY, I. Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 12. kötet, s. 329 – 339.

¹¹ Majetkové pomery na uhroveckom panstve. Por. JANKOVIČ, V. Z dejín Uhrovca a tamojšieho kaštieľa, s. 15 – 40.

¹² FUKÁRI, V. Felső-Magyarországi főúri családok : A Zayak és rokonaik 16. – 19. század, s. 26.

¹³ Prvou manželkou Františka Zaia bola Barbora, rod. Bánfiová (?-1569).

Obr. 3, 4 Rukopisné poznámky Františka Zaia (Univerzitná knižnica v Bratislave)

somností v ruskom jazyku počas jeho diplomatických pobytov v Rusku. K vydaniu Herbersteinovho cestopisu z roku 1556 bolo pripojené aj obsahové a autorské slovacikum, jedno z najvýznamnejších diel o balneológii v Uhorsku v 16. storočí. Jeho autorom je Juraj Wernher (1497? – 1567), humanistický vzdelanec sliezskeho pôvodu, ktorý väčšinu života strávil na Slovensku. Fakt, že jeho spis *O podivuhodných vodách Uhorska* (*De admirandis Hungariae aquis hypomnemation*) vyšiel v roku 1556¹⁴ tlačou spoločne s cestopisom Žigmunda Herbersteina, nie je náhoda. Obaja sa totiž poznali osobne; spoznali sa počas Wernherovho štúdia v Krakove, udržiavali priateľské styky a korešpondenciu. Dokazuje to aj nedatovaný list uverejnený ako dedikácia v spomínanom cestopise, ktorý Žigmund Herberstein adresuje Jurajovi Wernherovi ako kráľovskému radcovi a správcovi Šariša.¹⁵ Ako vyplýva z listu, Herberstein už poznal Wernherov spis *O podivuhodných vodách na Spiši* (*Hypomnemation de aquis in Scepusio admirandis*)¹⁶ a vyzýva ho, aby opísal aj iné zaujímavé vody v ostatných krajoch Uhorska. Tak vznikol spis, ktorý vzbudil záujem učenej Európy o termálne

¹⁴ Prvé vydanie vyšlo v roku 1549 v Bazileji, druhé v roku 1551 vo Viedni. Dielo vyšlo ešte niekoľkokrát v 16. storočí, aj v 17. a 18. storočí.

¹⁵ Kapitánom Šarišského hradu bol v rokoch 1538 – 1557.

¹⁶ Vyšlo bez impresorských údajov a predpokladaný rok vytlačenia je 1548.

pramene a minerálne vody najmä na dnešnom území Slovenska. Opisuje predovšetkým termálne liečivé pramene, napr. v Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach, Bojniciach, Sklených Tepliciach, Turčianskych Tepliciach, vo Vyhniciach a v Liptovskom Jáne.¹⁷ Venuje sa aj cementačným vodám pri Smolníku, vo Vyšných Ružbachoch a v Baldovciach. Pozoruhodnosti týchto vôd opisuje autor na základe vlastnej skúsenosti či informácií od súčasníkov. Jeho dielko vzbudilo nielen veľký záujem, ale vyvolalo aj pochybnosti o pravdivosti a hodnovernosti podávaných správ. Pochybnosti vyvolali zrejme správy o vodách, ktoré rozožierajú železo, obaľujú predmety kameňom či usmrcujú živočíchy, ktoré sa chcú z nich napiť. A knihy o takýchto prírodných kuriozitách iste zaujali každého zberateľa. Keďže František Zai vlastnil majetky v blízkosti spomínaných prameňov, buď ich už osobne poznal, alebo sa o nich dozvedel vďaka Wernherovmu spisu.

Analyzovaná kniha nebola dlho vlastníctvom Zaiovcov, preto nemá ani iný posesorský záznam zaiovskej knižnice okrem už spomínaného supralibrosu. V 17. a 18. storočí ju vlastnili viacerí uhorskí šľachtici a cirkevné inštitúcie. Už v roku 1626 ju získal Joseph Csemetey (Chemetey) a od roku 1662 patrila Boldiszarovi Rátkymu. Šľachtic Zsigmond Pásztor z Egyházasszalu v Šopronskej župe ju získal v roku 1727 po smrti rodičov. V roku 1779 patrila lekárovi Jozsefovi Bükymu (1758 – 1810/20),¹⁸ ktorému ju darovali šopronskí františkáni. A keďže Büky začal študovať na Trnavskej univerzite a pokračoval v štúdiu aj po premiestnení univerzity do Budína, domnievame sa, že knihu daroval univerzitnej knižnici. Kniha nesie prírastkové číslo tzv. starej jezuitskej knižnice, ktorej osudy po zrušení rádu v roku 1773 boli veľmi zložité. Podstatná časť knižnice zrušeného kolégia, ktoré pokračovalo od roku 1777 v činnosti ako štátne gymnázium, sa dostala do vlastníctva Univerzitnej knižnice v Bratislave v roku 1919 cez knižnicu Alžbetínskej univerzity (1914 – 1919).

Predstavená kniha nebola len obyčajnou knihou v knižnici Františka Zaia, ale mala aj funkciu akejsi rodinnej kroniky; z tohto dôvodu ju musel mať František Zai vždy po ruke. Minimálne v rokoch 1559 až 1563, keď si do nej zapísal údaje o narodení i úmrtí svojich synov Andreja a Vavrinca. Aby boli údaje kompletné, doplnil ich aj retrospektívne, za roky 1542 – 1547, keď sa mu narodili synovia – Peter, Ján a Ladislav. Napriek tomu, že tieto údaje sú pre poškodenie korpusu knihy neúplné, je to nateraz jediný známy prameň informujúci o dátumoch a miestach narodenia synov Františka Zaia. Momentálne je jedinou známou knihou so supralibrosom Františka Zaia, ktorá sa zachovala mimo fondu rodovej knižnice Zaiovcov uchovávaného v Slovenskej národnej knižnici v Martine.

¹⁷ WERNHER, J. O podivuhodných vodách Uhorska. Martin: Osveta, 1974, s. 77.

¹⁸ Büký József [online].

Pramene

HERBERSTEIN, S. von. *Rerum Moscoviticarum Commentarij Sigismundi Liberi Baronis in Herberstain, Neyperg, & Guettenhag: Rossiae, & quae nunc eius metropolis est, Moscouiae, breuissima descriptio. Chorographia deniq[ue] totius imperij Moscici, & uicinarum quorundam mentio. De religione quoq[ue] uaria inserta sunt, & quae nostra cum religione non conueniunt. Quis deniq[ue] modus excipiendi & tractandi Oratores, disseritur. Itineraria quoq[ue] duo in Moscouiam, sunt adiuncta. Ad haec, non solum nouae aliquot Tabulae, sed multa etiam alia nunc demum ab ipso autore adiecta sunt: quae, si cui cum prima editione conferre libeat, facile deprehendet.* Basilea: Ioannes Oporinus, 1556. Dostupné v: Univerzitná knižnica v Bratislave, sign. 17 AB 946.

Zoznam bibliografických odkazov

Büky Jozsef [online]. [cit. 2017-06-06]. Dostupné na:
<https://hu.wikipedia.org/wiki/Büky-Jozsef>

FÁBRYOVÁ, L. *Tlače 16. storočia v knižniciach nitrianskeho samosprávneho kraja a nitrianskej diecézy.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2013.
ISBN 978-80-8149-021-7.

FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica.* Bratislava: Hajko & Hajková, 2000. ISBN 80-88700-48-5.

FUKÁRI, V. *Felső-Magyarországi főúri családok: A Zayak és rokonaik 16. – 19. század.* Bratislava: Kalligram, 2008. ISBN 978-80-7149-971-8.

GAJDOŠ, V. J. *Zayovská knižnica v Uhrovci: Stručná história a rozbor fondov.* In: *Knižničný zborník.* Martin: Matica slovenská, 1968, s. 94 – 119.

GYÖRGY, A. *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* Budapest: Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, 1886.

HAEBLER, K. *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts.* 1. Band. Leipzig, 1928.

JANKOVIČ, V. *Z dejín Uhrovca a tamojšieho kaštieľa.* In: *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok* 11. Zost. Marta Hrušovská. Bratislava: Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti, 1984, s. 15 – 40.

NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 12. kötet. Pest: Kiadja Ráth Mór, 1865.

SABOV, P. *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku*. 1. zv. Martin: Slovenská národná knižnica, 2001. ISBN 80-89023-10-X.

SABOV, P. Analýza súčasného stavu historických knižníc z Uhrovca a Oponíc. In: *Historické knižničné fondy na Slovensku*. Zv. 2. Martin: Matica slovenská, 1996, s. 52 – 56.

SAKTOROVÁ, H. Najstarší katalóg knižnice rodu Zaiovcov. In: *Kniha 2016 : Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2016, s. 335 – 342.

THALLÓCZY, L. *Csömöri Zay Ferenc* [online]. Budapest, 1885 [cit. 2017-05-31]. Dostupné na: <http://mek.oszk.hu/05700/05723/html/#footnote-15>

WERNHER, J. *O podivuhodných vodách Uhorska*. Martin: Osveta, 1974.

Wernher, Juraj. In: *Slovenský biografický slovník*. VI. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 361.

Zai, František. In: *Slovenský biografický slovník*. VI. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 398 – 399.

A unique copy from Baron František Zai's (1505 – 1570) book collection in the fund of the University Library in Bratislava

Michaela Siblylová

The attempts to find the ownership mark of the founder of the family library, František Zai (1505 – 1570) during the currently running bibliographic processing and research of the 16th century printed publications of Zai's library on the ground of the Slovak National Library, have not been successful. The research was conducted by Helena Saktorová, who also analyzed František Zai's manuscript catalogue written in 1553. Only one book that had belonged to František Zai, as its *supralibros* confirms, had been preserved in the fund of the University Library in Bratislava. The simple monogram *supralibros* F. Z. 1560 is situated on the front cover of the Renais-

sance light leather binding. The supralibros was identified thanks to the manuscript notes written by František Zai. He recorded that the book was given to him by its author Žigmund Herberstein himself, and also noted down the until-now-unknown data about times and places of birth of his sons Peter (*1542), Ján, Ladislav (*1547), Vavrinec (*1562) and Andrej (1559 – 1563). *Rerum Moscoviticarum commentarii* by Žigmund Herberstein was the first book that acquainted Western Europe with the life conditions in the Grand Principality of Moscow at the end of the 15th and the beginning of the 16th century. When Herberstein's travel book from 1556 was published, a book by a Slovak author surveying Slovak subject matter was attached to it – one of the most important publications on balneology in Hungary in the 16th century, called in Slovak *O podivuhodných vodách Uhorska* (*De admirandis Hungarie aquis hypomnematum*). It was written by Juraj Wernher (1497? – 1567), a Humanistic scholar of Silesian origin, who spent most of his life in Slovakia. He describes thermal springs and mineral waters mainly in the territory of today's Slovakia, e.g. in Piešťany, Trenčianske Teplice, Bojnice, Sklené Teplice, Turčianske Teplice, Vyhne and Liptovský Ján. He also looks at cementation water near Smolník, Vyšné Ružbachy and Baldovce. The final part of the study follows the way this book had travelled from its original owner to the fund of the University Library in Bratislava.

Key words: history of book culture, nobleman's library, František Zai (1505 – 1570), supralibros, Uhrovec (Slovakia)

Ferdinand Ullersdorf z Němčího a jeho knižní odkaz rajhradskému klášteru

Lucie Heilandová

Klíčová slova: Ferdinand Ullersdorf z Němčího (1654 – 1726), Rajhrad – benediktinský klášter, Rajhrad – klášterní knihovna

Jedním z významných znaků kněžské vzdělanosti byly osobní knihovny, které pomáhaly udržovat i dále prohlubovat vědomosti nabyté během studií. Knihy se staly nepostradatelnými pomůckami v duchovní správě, neboť v nich kněží nacházeli nejen praktické průvodce pro správu svěřené farnosti a duchovní službu, ale také inspiraci pro svá kázání. *„Je známo, že teoretikové barokní homiletiky doporučovali vkládat do kázání poznatky ze všech vědních oborů, a proto kněží kupovali i díla světského rázu. Knihovny byly i důležitou částí kněžských příbytků a děkani byli povinni je při vizitacích prohlédnout.“*¹ Osobní knihovny vyššího i nižšího kléru se staly běžnou součástí jejich života, některé z nich časem nabyly značného rozsahu a zejména knihovny vyššího kléru se mohly vyrovnat šlechtickým sbírkám. V osobních knihovnách duchovních se tak nacházely nejen publikace potřebné pro výkon jejich služby, ale také díla reflektující jejich osobní zájmy a záliby nebo prohlubující jejich vědomosti. Původně několikavazkové příruční knihovny duchovních se tak v průběhu 17. století rozrůstají a oni začínají zcela systematicky budovat své osobní sbírky. Jedním z významných moravských bibliofilů žijících na přelomu 17. a 18. století byl také brněnský a vyšehradský kanovník Ferdinand Ullersdorf z Němčího.²

Ferdinand Bohuslav Ullersdorf z Němčího se narodil 16. dubna 1654 ve Skaleticích u Kelče. Po absolvování humanitních studií vstoupil v roce 1680 do jezuitského řádu, z něhož ale po čtyřech letech odešel a stal se světským knězem. Dne 12. září 1686 byl jmenován kaplanem a 24. července 1687 se ujal farského úřadu v Hodoníně.³ Působil zde až do roku 1692, kdy byl v dubnu biskupem Karlem z Lichtenštejna

¹ ZUBER, R. Osudy moravské církve v 18. století, s. 119 – 120.

² Setkáme se i s dalšími variantami jména Ferdinand Bohuslav rytíř z Ullersdorfu-Nimpsche nebo Karel Ferdinand Ullersdorf.

³ Moravský zemský archiv v Brně (= MZA), E6 Benediktini Rajhrad (= E6), kart. 332, inv. č. 2832, sig. Gd58, fol. 6.

jmenován kurátním kanovníkem brněnské kapituly a odešel do Brna, kde se v jednom z kapitulních domů stojících na Petrově trvale usadil.⁴ Ještě jako kanovník se v roce 1692 stal doktorem bohosloví a apoštolským protonotářem, toto dosažené vzdělání mu později umožnilo nastoupit na místo kapitulního notáře, kterým byl jmenován 24. září 1692. Díky své ambicióznosti a oblíbenosti získával v kapitule stále větší vliv: „Ullersdorf brzy nabýval v kapitule vlivu. Vystupoval sebevědomě a vzbuzoval důvěru; byl rád všude viděn a býval vítaným společníkem ve šlechtických společnostech.“⁵ O jeho rostoucí moci svědčí i jeho jednomyslné zvolení prokurátorem dne 29. dubna 1693 místo rezignujícího kurátního kanovníka Valense Contiho de Comitibus.⁶ Jako prokurátor měl na starost veškerou správu kapitulních statků a dohled na celkovou hospodářskou politiku diecéze. Protože již od předchozího roku zastával úřad kapitulního notáře, dostal se mu díky funkci prokurátora do rukou veškerý dohled nad hospodářstvím a správou kapituly. S postupem času rostl také jeho vliv na probošta Maxmiliána Adama z Lichtenštejna a v průběhu 90. let se stal víceméně suverénním správcem kapituly.

Pod Ullersdorfovým vedením se bohužel hospodaření kapituly dostávalo do problémů, Ullersdorf, který se správě kapitulních statků příliš nevěnoval, žil nad poměry a často dělal dluhy i jménem kapituly. „Jakmile stal se prokurátorem a kapitulních prostředků mohl používat, dělal opravdového pána. Ke svým přátelům a známým byl štedrým a zakupoval se v přízeň a chválu jejich mnohými dary; rozdával drahé skříňky a stolec-ky, stříbrné schránky i peníze, darem dával víno, pivo, ryby, dříví, vápno, posílal na svátky máslo aj. Jak rád se pobavil mezi svými! Ve dvoře komárovsém často hostíval urozenou společnost do hluboké noci, a potom ji dával rozvážeti do příbytků robotními povozy... Sám vedl život honosný, nešetřil a šetřiti ani neuměl, – často neměl ani krejcaru, ačkoli si pomáhal vydatně na statcích kapitulních.“⁷ Ostatní kanovníci mu mnohdy vytýkali nejen jeho rozmařilý život, ale také to, že zcela bez kontroly používal a rozděloval kapitulní příjmy a důchody, že nerealizoval pravidelné vizitace a zanedbával duchovní péči. Vlivem jeho nekoordinované a chaotické správy se kapitulní hospodářství nacházelo v rozkladu a kapitula se čím dál tím víc zadlužovala. S klesajícím výnosem kapitulního statku klesal i příjem jednotlivých kanovníků, což mělo za následek, že se proti Ullersdorfovi začala vytvářet poměrně silná opozice, v jejímž čele stáli mladší kanovníci Jan Kryštof Eder z Pernfeldtu a František Xaver Leffler. Kvůli napjaté situaci a stále častějším konfliktům bylo dne 2. dubna 1704 na kapitulním zasedání roz-

⁴ „Proboštem kolegiátního kostela sv. Petra v Brně Maximiliánem Adamem hrabětem Lichtenštejnem (1670 – 1709) byl presentován 26. listopadu 1691 za kurátního kanovníka této kapituly Karel Ferdinand Bohuslav rytíř Ullersdorf-Nimptsch; biskupem Karlem z Lichtenštejna byl 23. dubna 1692 potvrzen, načež 30. dubna byl instalován.“

Por. TENORA J. Visitace kapituly brněnské r. 1706, s. 321.

⁵ TENORA, odk. 4, s. 322.

⁶ Jmenován do úřadu byl dekretem z 1. května 1693. MZA, E6, kart. 332, inv. č. 2832, sig. Gd58, fol. 15.

⁷ TENORA, odk. 4, s. 361.

hodnuto, že Ullersdorf bude zbaven prokurátorství a bude muset předložit účetní souhrn za dobu svého působení v úřadu. Situace v kapitule se od roku 1704 stávala stále více napjatou a mezi kanovníky neustále docházelo k osobním konfliktům. Již v roce 1704 avizovaná vizitace, která měla zjistit pravý stav kapitulního hospodářství a správy kapituly, se uskutečnila v březnu 1706 a během ní komisaři zjistili řadu závažných pochybení. Ferdinand Ullersdorf z Němčího reagoval na probíhající vizitaci tím, že 22. března 1706 podal rezignaci na úřad prokurátora a zároveň se zřekl veškerých funkcí, které by mu mohly příslušet u kapitulního děkanství. Kvůli dalším událostem, které vizitaci provázely, vygradoval původně osobní spor Ullersdorfa a brněnských kanovníků z generačního konfliktu, případně rozepře šlechtických a nešlechtických kanovníků, na spor církevní a světské jurisdikce týkající se práva vizitace i obsazování úřadů v kapitule.⁸ Po roce 1706 Ullersdorf ztrácel svůj vliv i postavení v kapitule, k čemuž přispěla nejen proti němu sílící opozice, ale i smrt stávajícího probošta Maxmiliána Adama z Lichtenštejna (18. června 1647 – 13. února 1709). Dne 4. října 1718 se Ullersdorf na základě císařského dekretu vzdal veškerého práva, jež by mu v kapitule příslušelo, a stáhl se do ústraní. Konec života strávil ve svém brněnském domě, kde se o něj přes dvacet let úzkostlivě starala jeho hospodyně Maria Anna Hackhülin. Ferdinand Ullersdorf zemřel 3. září 1726 a pohřben byl o několik dní později v kostele sv. Petra a Pavla na Petrově.⁹

Pravděpodobně právě kvůli sporům a vyhrocené situaci v kapitule, která neustále gradovala, se v roce 1706 rozhodl Ferdinand Ullersdorf uzavřít konfraternitu s rajhradským klášteřem, který se pro něj stal útočištěm v těchto napjatých dobách. Probošt Benno II. Brancouzský i jeho nástupce Antonín Pirmus mu poskytl bezpečné zázemí v pro něj neklidných dobách a on sám rajhradský klášter často navštěvoval a ke konci života zde trávil velké množství času. V poslední vůli datované 30. května 1724 učinil Ferdinand Ullersdorf z Němčího rajhradský klášter univerzálním dědicem a odkázal mu veškerý svůj majetek vyčíslený asi na 1 000 zlatých pod podmínkou, že na něj budou rajhradští benediktini pamatovat ve svých modlitbách a v klášteři se za něj bude pravidelně sloužit anniversarium.¹⁰ Kromě toho, že Ullersdorf učinil rajhradský klášter svým univerzálním dědicem, potvrdil svůj dar knihovny rajhradskému klášteru později ještě několika listinami, v nichž doufal, že jeho knihovna bude v budoucnu využívána nejen proboštem, ale také klášterní komuni-

⁸ Více o sporu Ullersdorfa s kanovníky a vizitacích kapituly por. TENORA, odk. 4, nebo LIBOR J., R. PROCHÁZKA, B. SAMEK. Sedm set let brněnské kapituly, s. 84 – 91.

⁹ Náklady na pohřeb, do kterých byla započítána také donace kostelu sv. Petra a Pavla ve výši 300 zlatých, byly 30. září 1726 vyčísleny na 764,4 zlatých. MZA, E6, kart. 24, inv. č. 838, sig. Ad 33, fol. 16 – 17.

¹⁰ Ze svého majetku Ullersdorf vyčlenil pouze několik položek, které daroval své hospodyně (např. kuchyňské nádoby, stůl a židle, krucifix nebo obraz Madony Svatotomské), své sestře Terezii von Minckwitzburg (stříbrné přibory), kanovníkovi Kryštofovi Antonu von Gentram (obraz Vzkříšení Lazara), administrátorovi Josefu Hueberovi (obraz sv. Josefa) nebo odkázal několik obrazů příslušníkům rodu pánů z Freyenfelsu. MZA, E6, kart. 24, inv. č. 838, sig. Ad 33, fol. 2 – 10.

tou. „Ego infra Scriptus testor confiteor, et notum facio hisce coram omnibus, praesertim ijs, quorum interesse potest, quod Reverendissimo et Amplissimo Domino Praeposito, Priori et toti Conventui praesentibus et futuris Venerabilis Monasterij Reyhradensis donaverim pleno jure, et simul actu extradiderim totam meam Bibliothecam...”¹¹

Kromě zmíněného odkazu rajhradskému klášteru věnoval Ullersdorf 300 zlatých kostelu sv. Petra a Pavla na Petrově na vybudování oltáře a kaple svého patrona sv. Jana Nepomuckého.¹² Tato iniciativa odráží úctu spojenou s kanonizací tohoto světce a budováním jeho kultu, na němž se Ullersdorf velice aktivně podílel, jak o tom svědčí např. i účty za jím objednané publikace o tomto světcu.¹³ Do kaple sv. Jana Nepomuckého, kde chtěl rovněž nechat vybudovat Ullersdorfskou hrobku, věnoval náboženské obrazy a několik předmětů ze svého vlastnictví. V průběhu let 1724 – 1725 obdaroval i další brněnské kostely, kde měly být slouženy mše za spásu jeho duše, v roce 1725 také založil na Vranově u Brna fundaci 1 000 zlatých, aby za něj každou sobotu zdejší pauláni sloužili mši svatou.¹⁴

Knihovna Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího, kterou odkázal rajhradskému klášteru, patřila k vyhlášeným již ve své době. Její inventář se bohužel nedochoval a ani v pozdějších katalogích klášterní knihovny nejsou knihy pocházející z jeho vlastnictví nijak vyznačeny. Jeho knihovna byla již v době probošta Antonína Pirma plynule začleněna do klášterní knihovny, o čemž svědčí nejen rajhradská klášterní exlibris objevující se v jeho knihách, ale také skutečnost, že většina jeho publikací byla v době Otmara Conrada také převázána do tzv. rajhradské pergamenové vazby. Při identifikaci knih z vlastnictví Ferdinanda Ullersdorfa tak musíme vycházet především z provenienčních poznámek či nalepených erbovních exlibris, které se v publikacích objevují. Nejčastěji se setkáme s jeho vlastnoruční rukopisnou provenienční poznámkou s přímou dedikací dané publikace rajhradskému klášteru: *Monasterio Rayhradensi Ordinis P. Benedicti donavit R[everen]d[i]s[si]mus et Perill[ustris] D. Ferdinandus Eques ab Ullersdorff et Niembsch Canonicus Brunae & in Wischerad A. 1724.*

¹¹ MZA, E6, kart. 24, inv. č. 838, sig. Ad 33, fol. 21.

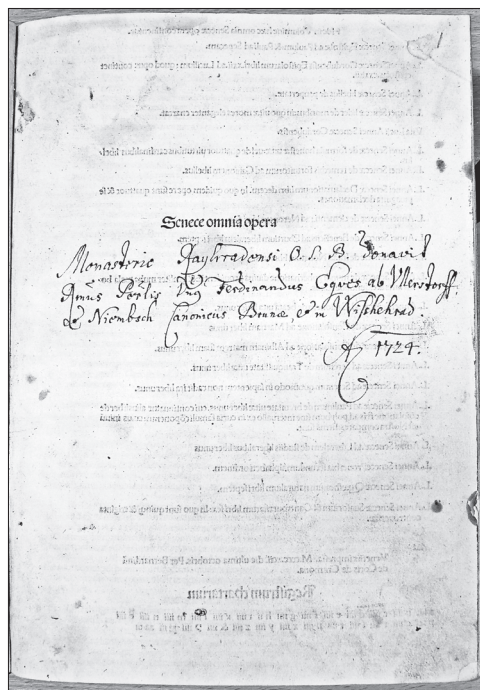
¹² V původní závěti na vybudování oltáře a kaple sv. Jana Nepomuckého věnoval částku 200 zlatých, která byla ale navýšena na 300 zlatých. MZA, E6, kart. 333, inv. č. 2846, sig. Ge10, fol. 3.

¹³ Z 10. ledna 1718 je např. účet za „50 Böhmische Nepomuceni Büchel in Papier – 50 gr. 54 deutsche mit papier überzogen – 54 gr.“ MZA, E6, kart. 333, inv. č. 2843, sig. Ge7, fol. 22. V roce 1719 se objevuje účet na 225 německých, 100 latinských a 25 českých knih týkajících se Jana Nepomuckého, celkově byly vyčísleny na 6 zlatých a 2 groše. MZA, E6, kart. 333, inv. č. 2843, sig. Ge7, fol. 23. O tom, že byl velkým šířitelem kultu sv. Jana Nepomuckého, svědčí i účet z 13. května 1720 od brněnského tiskaře Jakuba Maximiliana Svobody na 7 zlatých a 30 grošů za tisk „1000 Exemplaria Hodinky K: S: Janu Nepomucekymu, genandt.“ MZA, E6, kart. 333, inv. č. 2843, sig. Ge7, fol. 25. Při šíření kultu sv. Jana Nepomuckého měl Ferdinand Ullersdorf jistě vliv i na svou rodinu, o čemž svědčí i to, že jeho synovec Jan Josef Ullersdorf nechal ve Skaličce, kde rod sídlil, postavit již v roce 1712 sochu sv. Jana Nepomuckého.

¹⁴ MZA, E6, kart. 333, inv. č. 2845, sig. Ge 9.

Obr. 1 Erbovní exlibris Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího. (KBOR, R 339)

Obr. 2 Rukopisná dedikace rajhradskému klášteru. (KBOR, R-P-91)

Právě díky těmto provenienčním záznamům máme dnes v rajhradské knihovně jasně identifikováno 165 knih, které byly původně Ullersdorfovým vlastnictvím, u dalších ale mohla být Ullersdorfova provenience přelepena rajhradským exlibris či stržena při případné převazbě do pergamenové vazby za probošta Otmara Conrada, proto nemůžeme tento počet považovat za zcela konečný.

Množství dochovaných publikací i jejich zaměření dokládá, že Ferdinand Ullersdorf byl bibliofilem mimořádného formátu, který sbíral knihy ze všech vědních oborů a po celý život systematicky budoval svou osobní knihovnu. V jeho knihovně se kromě jednoho českoněmeckého rukopisu z druhé poloviny 17. století obsahujícího kuchařské a cukrářské recepty,¹⁵ nacházejí pouze tisky. Ferdinand Ullersdorf průběžně nakupoval aktuální literaturu, a to nejen od knihkupců a tiskařů, ale také od dřívějších majitelů, několik knih dostal též darem. V jeho majetku se tak objevují publikace z Wagenfelsovy knihovny, publikace od Norberta Gracka nebo mu farář

¹⁵ [Kochbuch]. Krapfl Von Mandl. Niemb Mandl stos gar klein...; [Kuchařské a cukrářské recepty] Pamaranczi w czukru. Negprw wem Pamaranczi, a Pieknie tence olupage x (Pamaranczowy Kúry) bylek od nowyho wegzete. Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad (= KBOR), R 339.

v Doubravníku a kroměřížský děkan Udalricus de Marco věnoval publikaci Johanna Schneideweina *Commentarii nunc post mortem ejus in usum & gratiam juris Studiosorum*.¹⁶

Z vlastnictví Ferdinanda Ullersdorfa se dnes v rajhradské knihovně nachází jeden prvotisk, několik paleotypů a tisků z 16. století, ale především velké množství odborné literatury ze 17. i počátku 18. století, kdy je jeho nejmladší publikace ve fondu klášterní knihovny datována rokem 1722,¹⁷ z čehož je jasné patrné, že neustále sledoval aktuální produkci a knihy nakupoval i s vědomím, že jeho knihovna po jeho smrti připadne rajhradskému klášteru. Akvizice z pozdějších let, mezi kterými se objevuje nejen teologická a duchovní literatura, ale také právní či historické publikace, jasně dokládají jeho zájem o dané téma, které ho provázelo celý život. Ačkoli se v Ullersdorfově knihovně nacházela i starší díla, většina knih z jeho vlastnictví zahrnuje současnou produkci vydávanou jak v českých zemích, tak i v zahraničí. Jeho knihovna svědčí o tom, že si neustále prohluboval své vzdělání a neopomněl se věnovat ani svým zálibám.

Obsahové složení knihovny Ferdinanda z Ullersdorfu je velice pestré, nalezneme zde množství publikací, které potřeboval k vykonávání své praxe, ať již se jednalo o výklady kanonického práva, teologické spisy, homiletika, kázání nebo náboženskou literaturu zastoupenou žalmi, výklady písma, životy svatých apod. Protože se právě duchovní a teologická literatura stala v knihovnách duchovních nepostradatelnou, nepřekvapí, že právě teologická literatura a publikace týkající se kanonického práva tvořila skoro polovinu Ullersdorfovy knihovny a až na několik výjimek se jednalo o současné publikace vytištěné koncem 17. či na počátku 18. století, které si Ullersdorf pořídil z vlastní potřeby.¹⁸ Zajímavostí je, že ačkoli je v knihovně čteně zastoupena hagiografická literatura a životy svatých, chybí zde literatura věnující se svatému Janu Nepomuckému, ačkoli jak již bylo dříve zmíněno, Ferdinand Ullersdorf se velmi aktivně podílel na rozšíření kultu tohoto světce a na počátku 18. století se stal objednavatelem několika oslavných tisků. Ullersdorf se také zajímal o protestantské učení, což dokládají např. publikace *Reformatio Lutheri* z roku 1699, kniha Johanna Friedricha Mayera *Der Beschickte Lutheri* nebo *Al-Koranum Mahumedanum: D. i. Der Türcken Religion, Gesetz und Gottslästerliche Lehr* vydaná v Norimberku v roce 1664.

Ačkoli byla teologická a duchovní literatura potřebná pro výkon duchovní služby zastoupena v Ullersdorfově knihovně nejvíce, obsahovala jeho knihovna

¹⁶ SCHNEIDEWEIN, J. *Commentarii nunc post mortem ejus in usum & gratiam juris Studiosorum*. Argentorati et Francofurti, 1664. KBOR, R-Te.97.

¹⁷ HOTOWETZ von HUSSENITZ und LÖWENHAUS, E. F. *Anima corporis philosophici naturae, artis, et morum spiritu animati*. Praegae, 1722. KBOR, R-M.f.52.

¹⁸ V oddílu kanonického práva můžeme nalézt např. publikace KUGLER, J. *Tractatus theologico-canonicus de matrimonio*. Norimbergae, 1713. KBOR, R-K.I.bb.7. Týž *Crisis Theologica*. Norimbergae, 1704. KBOR, R-F.II.f.9 nebo PIGNATELLI, J. *Consultationes canonicae*. Lugduni 1700. KBOR, R-K.II.cc.12 – 14.

rovněž velké množství knih, které jsou jasným odrazem Ullersdorfova zájmu o vědecké poznání i aktuální dění. V jeho knihovně se nachází řada genealogických, historických a geografických publikací, např. Philipp Jacob Spener *Historia insignium illustrium seu operis heraldici* nebo díla Jacoba Wilhelma Imhofa.¹⁹ Patrný je jeho zájem o české dějiny, což dokládají např. publikace Bohuslava Balbína nebo Tomáše Pešiny z Čechorodu.²⁰ „Zvláště cenná je skupina starých českých, resp. bohemikálních tisků, patří do ní mimo jiné exemplář Veleoslavínova Kalendáře historického z r. 1590 se zajímavými přípisky autora nebo někoho jemu velmi blízkého; tento výtisk byl zřejmě ještě i v Bilinově tiskárně a měl asi být podkladem dalšího vydání.“²¹ Do své knihovny Ullersdorf začlenil také právnickou literaturu, např. *Aller Des Heiligen Römischen Reichs gehaltenen Reichs- Täge, Abschiede und Satzungen...* z roku 1707, *Commentarii de Regni Bohemiae juribus* nebo *Titulář stavu duchovního a světského zemí českých*.²²

Hojné zastoupení v jeho knihovně měla také klasická literatura, z níž pochází jediný jeho prvotisk nalézající se dnes v rajhradské knihovně. Jedná se o Senecovo dílo *Opera philosophica*, které bohužel není žádným způsobem vyzdobeno.²³ Mezi další klasiky nacházející se v jeho sbírce patří např. Plinius, Tacitus, Titus Livius, Caesar, Quintus Horatius Flaccus, Xenofón, Plútarchos, Epiktétos nebo Aristoteles.

Mimorádnou pozornost věnoval Ullersdorf matematice, fyzice a astronomii, kde můžeme zmínit např. díla Pappus Alexandrinus *Mathematicae collectiones* (Bononiae, 1660), Caspar Schott *Cursus mathematicus* (Bambergae, 1677), Valentin Stansel *Legatus Uranicus ex Orbe novo in Veterem hoc est. Observationes Americanae cometarum* (Pragae, 1683), Athanasius Kircher *Arithmologia* (Romae, 1665), Johannes Zahn *Speculae Physico-Mathematico-Historicae* (Norimbergae, 1696), Andreas Tacquet *Elementa Geometriae Planae ac Solidae* (Antverpiae, 1672), Sébastien Le Pres de Vauban *Nouveau traite de geometrie et fortification* (Paris, 1695), Vitus Scheffer *Coelum poëticum seu sphaera astronomica* (Pragae, 1686) a řadu dalších. Zcela z praktického důvodu si pořídil i několik lékařských knih.

Jazykové složení fondu odpovídá běžné praxi, Ferdinand Ullersdorf hovořil německy i česky a díky humanistickému vzdělání si osvojil i latinu. Kromě toho se

¹⁹ SPENER, P. J. *Historia insignium illustrium seu operis heraldici*. Francofurti ad Moenum, 1680 KBOR, R-G.I.cc.6. IMHOF, J. W. *Regum pariumque Magnae Britanniae Historia Genealogica...* Norimbergae, 1690 KBOR, R-R.f.7.

²⁰ BALBÍN, B. *Miscellaneorum historicorum Regni Bohemiae*. Praha, 1679–1687. KBOR, R-J.I.dd.10 – 13; PEŠINA Z ČECHORODU, T. *Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae: Hungaria, flamma belli Turcici ardens*. Litomyšl, 1664. KBOR, R-J.II.d.30.

²¹ DOKOUPIL V. *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*, s. 38.

²² BRIKČÍ Z LICKA, M. *Tytulowee Stawú Duchownijho, a Swietskeeho*. Praha, 1534. KBOR, R-Pl.c.12.

²³ SENECA, L. A. *Opera philosophica. Epistolae*. Venetiis, 1492. KBOR, R-P-91. Prvotisk s rukopisným věnováním Ferdinanda Ullersdorfa je začleněn do konvolutu, který je bohužel opatřen převazbou z doby Otmara Conrada.

v jeho knihovně nacházelo několik italských a francouzských knih a nechybělo zde ani několik slovníků nebo jazykových učebnic.

Cenný knižní odkaz brněnského a vyšehradského kanovníka Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího významně přispěl k rozšíření fondu klášterní knihovny nejen o řadu aktuální teologické a duchovní literatury, ale také publikací z mnoha vědních odvětví. Jeho knižní odkaz plně zapadal do akviziční politiky rajhradského probošta Antonína Pirma, který toužil v rajhradském klášteře vybudovat moderní a živou knihovnu pro níž nechal Janem Blažejem Santini Aichlem vyprojektovat reprezentativní knihovní sál.

P r a m e n y

Moravský zemský archiv v Brně (= MZA). Fond Benediktini Rajhrad. E.6.

Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad (= KBOR).

S e z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z ů

DOKOUPIL V. *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*. Brno, 1972.

LIBOR J., R. PROCHÁZKA, B. SAMEK. *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno: Biskupství brněnské, 1996. ISBN 80-902253-1-4.

TENORA J. Visitace kapituly brněnské r. 1706. *Hlídka*, 1927, 44 (8 – 12), 321 – 324, 361 – 366, 401 – 410, 453 – 458, 473 – 495.

ZUBER, R. *Osudy moravské církve v 18. století*. II. díl. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003. ISBN 80-7266-156-6.

Ferdinand Ullersdorf from Němčí and his book collection given to the Rajhrad monastery

Lucie Heilandová

Brno and Vyšehrad canon Ferdinand Ullersdorf from Němčí (1654 – 1726) was a passionate bibliophile. His library, which had been built up systematically during his life, contained not only a number of theological works and spiritual literature, but also a variety of publications from the fields of law, history, geography, mathematics, physics or astronomy. Having entered into confraternity with the Rajhrad monastery in 1706, he gave his unique library to them in 1724. Books from his possession were shortly afterwards included to the monastery library. Today we can clearly identify 165 publications coming from Ullersdorf's ownership in the Rajhrad monastery collection thanks to the ex libris and hand-written provenience notes. This book collection undoubtedly proves Ullersdorf's bibliophile passion and a broad range of his interests.

Key words: Ferdinand Ullersdorf from Němčí (1654 – 1726), Rajhrad monastery, Rajhrad library

K počiatkom nemeckej kníhtlače na území Slovenska

Lucia Lichnerová

Kľúčové slová: kníhtlač, inkunábuly, nemecké tlače, územie Slovenska

Počiatky kníhtlače v Európe

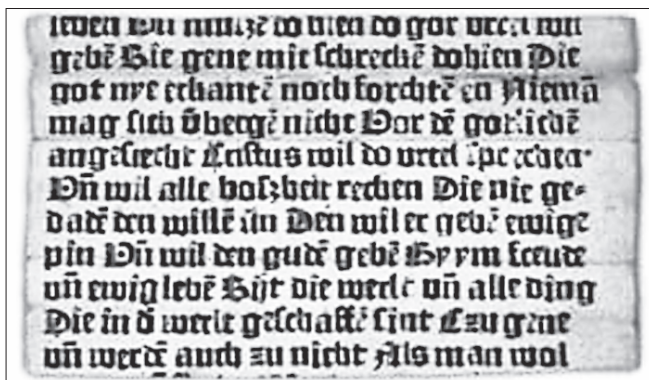
Po vynájdení kníhtlače Gutenbergom v polovici 15. storočia sa tlačaná kniha začala objavovať ako produkt vznikajúcich kníhtlačiarní vo viacerých európskych krajinách. Do konca 15. storočia možno toto remeslo identifikovať na území Nemecka, Talianska, Španielska, Portugalska, Francúzska, Švajčiarska, Česka, Poľska, Maďarska, Holandska, Belgicka, Rakúska, Anglicka, Švédska, Dánska, Chorvátska, Srbska a Čiernej Hory. Ku koncu 15. storočia existovalo 252 typografických miest, v ktorých pracovalo až 1 100 kníhtlačiarní. Z celkového množstva vydaných asi 27 500 titulov¹ mali najväčšie zastúpenie biblie, kázne, učebnice, knihy o bylinkách, knihy hodínok, medicínske a právnické texty, kalendáre a almanachy, odpustkové listiny, antické diela, cestovné spisy atď. Z geografického pohľadu malo najväčší podiel na vzniku prvých tlačených kníh Taliansko (37 %), Nemecko (32 %) a Francúzsko (19 %).

Čo sa týka nemeckých inkunábul, tieto tvorili približne 11 %, čím sa zaradili na druhé miesto medzi najpoužívanějšíe jazyky prvých tlačených kníh v Európe, hoci oproti latinským titulom bol ich počet niekoľkonásobne nižší (až 70 % inkunábul vyšlo v latinčine, 8 % v taliančine, takmer 6 % vo francúzštine a zvyšok v ďalších národných jazykoch). V kontexte národných jazykov však patrilo vydávanie nemeckých tlačených kníh medzi najfrekvencovanejšie. Dôvody tlačeňa prvých kníh v nemčine nie sú neznáme – išlo o snahu ponúkať knihy aj v jazyku zrozumiteľnom bežnému obyvateľstvu, najmä pokiaľ mali slúžiť na vzdelávanie, život vo viere a na každodenné informovanie. Tak sa svet tlačenou knihou v národnom jazyku otvoril širšiemu publiku, nielen vzdelanému recipientovi ovládajúcemu latinský jazyk. Okrem nemčiny a vyššie uvedených národných jazykov sa do textu inkunábuly infiltrovali aj menej rozšírené jazyky, ako napr. katalánčina, čeština, gréčtina, portugalčina, dánčina, švédčina a ďalšie.²

Prvou nemeckou tlačenou knihou v Európe mal byť kalendár od Johanna Gutenberga, ktorý mal byť vytlačený v roku 1447. Dosiaľ tento kalendár ako prvú tlač

¹ Por. Gesamtkatalog der Wiegendrucke a Incunabula Short-Title Catalogue.

² Por. NORMAN, J. History of Information. Autor uvádza okrem latinčiny ďalších 17 národných jazykov, v ktorých boli publikované prvé tlače.

Obr. 1 Prvá nemecká tlačená kniha v Európe – Siblyllenbuch
(Gutenberg: Mohuč, 1452 – 53)

v nemčine registrovali aj databázy *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*³ a *Incunabula Short-Title Catalogue*.⁴ V súčasnosti sa vydanie tohto kalendára aj v uvedených zdrojoch identifikuje až rokom 1457 – 58, preto sa za prvú nemeckú tlačenú knihu pokladá tzv. *Siblyllenbuch*.⁵ Ide o knihu o poslednom súde, ktorú vytlačil Gutenberg v Mohuči v rokoch 1452 – 53. Kniha prorociev vznikla ešte pred plánovaným vydaním známej Gutenbergovej biblie, preto sa zároveň považuje za prvú tlačenú knihu v Európe. Zachovala sa v kvartovom formáte len ako fragment a je uložená v Gutenbergovom múzeu v Mohuči.

Podmienky a limity pre nemeckú tlačenú produkciu na území Slovenska

Kvantitatívny ukazovateľ potvrdzuje, že najviac inkunábulí (prvotlačí) vyprodukovali talianske a nemecké tlačiarne, menej tlačiarne vo Francúzsku a vo Švajčiarsku. Tlačiarne ostatných krajín sa podieľali na vzniku prvých tlačených kníh len nízkym počtom, ale s následným kontinuálnym vývojom typografických officín. V určitom zmysle nebolo výnimkou ani územie Slovenska. V kontraste s optimistickým vývojom kníhtlače v iných európskych krajinách sa ukazuje, že etablovanie kníhtlače na našom území bolo len veľmi pomalé a prvé typografické produkty nenaštartovali zakladanie ďalších kníhtlačiarní. Hoci prvé tlače z územia Slovenska znamenávajú už v sedemdesiatych rokoch 15. storočia, tieto nezaručili dlhodobé trvanie kníhtlačiarskeho remesla. Kníhtlač sa u nás síce etablovala pomerne skoro, ale jej kontinuita bola prerušená na takmer ďalších 100 rokov. Na jednej strane boli

³ Gesamtkatalog der Wiegendrucke (= GW).

⁴ Incunabula Short-Title Catalogue (= ISTC).

⁵ [Siblyllenbuch]. [Mainz: Gutenberg, 1452 – 53].

pomery v 15. storočí celkom priaznivé na potenciálne fungovanie kníhtlačiarní (rozvoj remesiel, knižného obchodu, založenie Academie Istropolitany, dobrý hospodársky rozvoj banských miest a pod.), ale na druhej strane iné faktory boli vážnym dôvodom na nezakladanie typografických oficín. Medzi tieto faktory patrilo najmä fungovanie kníhtlačiarní v blízkom okolí, ako aj jazyková blízkosť tam vytlačených kníh, ktorá celkom uspokojivo saturovala knižné potreby relatívne nenáročného obyvateľstva na slovenskom území. Jeho nízka gramotnosť je dnes už všeobecne známym faktom; podľa posledných výskumov, ktoré spomína napr. Kollárová⁶, výsledky výskumov o vzdelanostnej úrovni prekonali aj tie „najpesimistickejšie predstavy o schopnosti písať a čítať a podiel gramotného obyvateľstva bol zarážajúco nízky.“ Na stabilné ukotvenie kníhtlačiarní museli prísť nové impulzy, ktoré motivovali tunajších tlačiarov k bohatšiemu vydavateľskému programu. Medzi tieto impulzy patrilo predovšetkým nový spoločenský dopyt čitateľskej obce po knihách, ktoré neboli uspokojivo dovážané, resp. začali byť zaujímavé aj pre menej gramotného čitateľa. Postupná kultivácia potenciálneho recipienta sa začala pozvoľna formovať až v poslednej tretine 16. storočia. Táto zmena súvisela so šírením reformácie na našom území, aktivizovaním publikačných aktivít tunajších autorov, ako aj so zvyšovaním potrieb po knihách nového druhu (napr. po evanjelických učebniciach a iných teologických prácach).

Aby vznikla nemecká kníhtlač na našom území, museli sa vyformovať nové podmienky. Až tieto zmeny mohli stimulovať vydavateľské ambície kníhtlačiarskych profesií na zakladanie tlačiarň, ale aj na vydávanie nemeckých kníh. Na prvý pohľad sa môže zdať, že tieto podmienky neboli zlé. Prvým významným faktorom bola existencia nemecky hovoriaceho etnika na našom území. Svoje opodstatnenie mala nemčina na území Slovenska spočiatku vďaka nemeckým kolonistom, ktorí sem prichádzali v 12. storočí⁷ a postupne sa infiltrovali do mestského života. Od 13. storočia boli na najvýznamnejších postoch v mestských radách Nemci: „*Ovládanie nemčiny slovom a písmom bolo často nevyhnutným predpokladom pre prijatie zamestnancov do mestských rád. Množstvo slovenských miest malo vlastné školy, v ktorých sa zo začiatku učilo písať len po latinsky a neskôr aj po nemecky. Nemčina sa od 16. storočia stala dominantným jazykom právnych a administratívnych dokumentov a v niektorých mestách na Spiši s vysokým podielom nemeckého obyvateľstva tento stav pretrvával až do 19. storočia.*“⁸

⁶ KOLLÁROVÁ, I. Konkurenčné vzťahy bratislavských vydavateľov v druhej polovici 18. storočia, s. 73.

⁷ Prítomnosť nemeckého elementu v priestore dnešného Slovenska bola badateľná už skôr, ale za významnú fázu považujeme práve 1. kolonizáciu v 12. – 14. storočí. Por. ĎURKOVSKÁ, M. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia.

⁸ MEIER, J., PIRAINEN, I. T. a P. WEGERA. Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven, s. 156 – 157.

Hoci nemáme zachované informácie o zložení obyvateľstva v 15. storočí, štatistiky zo 16. a 17. storočia naznačujú z pohľadu potenciálneho recipienta nemeckej knihy absolútne optimistické údaje. „Podľa doterajších výskumov v tejto oblasti môžeme predpokladať, že ku koncu stredoveku asi z jedného milióna obyvateľov Slovenska tvorilo nemecké obyvateľstvo asi jednu pätinu až štvrtinu.“⁹ Podľa dobového kronikára Gašpara Haina boli napr. všetci obyvatelia Levoče v 16. storočí Nemci a boli to príslušníci evanjelickej cirkvi.

Podľa Meiera „napríklad v roku 1560 bolo 84 % obyvateľov Levoče Nemcov, 9,6 % Slovákov a 3,1 % Maďarov; v roku 1650 to bolo stále ešte 71,5 % Nemcov. V Kežmarku žilo v roku 1557 86,6 % Nemcov, 9,8 % Slovákov a len 2,1 % Maďarov“. M. Lengová¹⁰ uvádza podobné štatistiky: Nemci predstavovali „v roku 1560 až 84,5 % obyvateľstva, v roku 1635 tvorilo nemecké obyvateľstvo 60,6 %, roku 1650 stúpol podiel Nemcov na 76 %. V Kežmarku bola situácia ešte priaznivejšia: v roku 1557 tvorilo nemecké obyvateľstvo až 86,6 % a v roku 1602 sa podiel nemeckého obyvateľstva zvýšil na 87,2 %“. Situácia bola podobná aj v banských mestách.

Napriek tomu nemôžeme nekriticky vyzdvihovať kultúrnu vyspelosť všetkých nemecky hovoriacich obyvateľov, ktorí by mohli byť potenciálnymi konzumentmi nemeckých tlačených kníh. Relatívne idealistickú predstavu o dopyte po nemeckej knihe u každého, kto čo i len trochu rozumel po nemecky, je potrebné výrazne znížiť. Dôvodom je to, že náročnejšia nemecká kniha mohla zmysluplne cirkulovať len medzi vyššou vrstvou nemeckej evanjelickej inteligencie, kam patrili meštania ovládajúci viacero jazykov a dosahovali určitú vzdelanostnú úroveň. Menej gramotné obyvateľstvo dávalo šancu skôr jednoduchším nemeckým knihám, ktoré ponúkali zábavné a zvládnuteľné „jednoduché“ čítanie, v ktorých nebola podmienkou recepcia textu, ale ilustrácie (napr. kalendáre, niektoré druhy katechizmov a modlitebných kníh).

Okrem nemeckého elementu ďalším významným faktorom, ktorý vytváral vhodné podmienky na etablovanie sa nemeckej kníhtlače, bola vzdelanostná a profesijná mobilizácia, ktorá mohla úspešne naštartovať kontinuálne vydávanie nemeckých kníh. Pre rozvoj vydavateľských motívácií bolo podstatné, že úloha slovenských študentov študujúcich v zahraničí a nemeckých pedagógov i kazateľov prichádzajúcich na naše územie nekončila len pri zaobstarávaní nemeckých kníh pre vlastné potreby, prípadne pri zostavovaní nemeckých rukopisov vhodných pre tlač. Spolu s ich návratom alebo príchodom na územie Slovenska sa k tunajším vydavateľom dostávala aj predstava o aktuálnej a atraktívnej zahraničnej nemeckej knihe, ktorá získala šancu stať sa predmetom dotlače.

⁹ PÖSS, O. Slowakei: Heimatland der Karpatendeutschen, s. 10.

¹⁰ LENGOVÁ, M. Z dejín obchodu na Spiši (15. – 17. storočie), s. 11.

Pokiaľ vyššie uvedené podmienky mohli stimulovať vznik nemeckých tlačných kníh, ich úspešný import na slovenské územie mohol byť, naopak, v istom zmysle neželaným limitom. Zahraničná nemecká kniha síce poskytovala predstavu o lukratívnych tituloch a mohla potenciálnych typografov a autorov motivovať k príprave podobných vydaní alebo dotlače, ale na druhej strane jej dostatočný prienik na domáci trh znamenal len oklieštenú výzvu na prípravu vlastného nemeckého vydania. Toto sa vzťahovalo aj na inojazyčné vydania dovážané zo zahraničia, ktorých uspokojivá kvantita výrazne limitovala zakladanie kníhtlačiarňí vôbec.

V tomto kontexte je možné odpovedať na otázku, prečo sa niektoré tituly vôbec nedostali do tunajších kníhtlačiarňských lisov. Máme na mysli napr. biblie alebo rôzne nemecké vedecké tituly z oblasti prírodných vied, práva alebo filozofie, ktorých úspešný dovoz bol príčinou absencie týchto typov vydaní vo vydavateľských plánoch tunajších výrobcov nemeckých kníh. Už koncom 15. a začiatkom 16. storočia evidujeme na základe zachovaných archívnych záznamov celkom uspokojivú distribučnú sieť, ktorej upevneniu pomohla aj tzv. „*magna via*“, poštová cesta, „*ktorú dal v 16. storočí vybudovať cisár Ferdinand I. a bola jednou z najdlhších poštových a dopravných spojení. Mala 56 poštových staníc a merala viac ako 1 000 km, pričom približne 520 km viedlo cez Slovensko. Obchádzala južné časti krajiny, ktoré boli obsadené tureckými vojskami. Cesta prechádzala piatimi štátmi – Rakúskom (začínala pri cisárskom dvore vo Viedni), Slovenskom, Ukrajinou, Maďarskom a Rumunskom.*“¹¹ Podobne aj spišský záloh trinástich spišských miest, ktoré počas jeho trvania tvorili tzv. Starostiu Spisz, patriaci do krakovského vojvodstva, otvoril možnosti obchodovania s knihami z poľského územia a cez poľské územie. Niektoré mestá disponovali takisto viacerými hospodárskymi výsadami, z ktorých podstatné bolo právo skladu patriace Levoči, neskôr aj Kežmarku a Spišskej Novej Vsi. Jeho význam bol v tom, že domáci i zahraniční obchodníci mali povinnosť sa na svojich cestách v dotknutých mestách zastaviť a vystavovať tu svoj tovar až po dobu 15 dní.¹² Vďaka uvedeným výsadám a pôsobeniu viacerých putovných kníhkupcov na našom území sa u meštianskeho obyvateľstva vyformovala relatívne bohatá ponuka nemeckých kníh zahraničnej proveniencie.¹³ Veľké množstvo nemeckých kníh síce limitovalo motiváciu, aby sa tieto knihy vydávali aj v slovenských typografických oficínach, ale na druhej strane sprostredkúvali obraz o nemeckých lukratívnych knihách dobre predajných v zahraničí, o kvalitných a uznávaných autoroch, ktorých diela sa mohli stať motiváciou pre tunajšiu dotlač. Tieto poznatky mali nevyčísliteľnú hodnotu, pretože dobovým vydavateľom umožňovali znižovať alebo celkom eliminovať riziká súvisiace s pokusným vydaním nelukratívneho titulu alebo diela neznámeho a nepredajného autora.

¹¹ Objavte kus slovenskej histórie: Poštová cesta Magna Via priblíži krásu našej krajiny.

¹² LENGOVÁ, M., odk. 10, s. 11.

¹³ K problematike pozri bližšie maďarskú edíciu Adattár obsahujúcu v jednotlivých zväzkoch katalógy meštianskych knižníc vo forme pozostalostných súpisov.

V kontexte podmienok pre nemeckú kníhtlač na území Slovenska nemôžeme obísť ani cenzúru, „hoci jej konštantný vplyv treba zrelativizovať. Zákaz fungovania protestantských tlačiarň koncom 16. storočia, vyplývajúci z nariadenia Rudolfa II., patrí medzi všeobecne známe skutočnosti. Efektívna knižná cenzúra katolíckeho panovníka a príslušnej cirkvi však nemohla byť kvôli príliš širokej jurisdikcii celkom úspešná. Aj keď je jej vplyv na elimináciu vzniku potenciálnych tlačiarň koncom 16. storočia badateľný, zachované cenzúrne zásahy do obsahu produkcie a fungovania neskôr založených protestantských tlačiarň nedosahovali v očakávaných kontrolných snaženiach adekvátne výsledky“. Dôkazom môže byť snaha panovníka Rudolfa II. v roku 1579, ktorou sa malo zastaviť pôsobenie všetkých (protestantských) tlačiarň bez povolenia. Je známe, že Rudolf II. zasiahol napr. do činnosti Gutgeselovej tlačiarne kvôli vydaniu kalendára so starým počítaním, je však paradoxné, že do pozornosti cenzúry sa nedostali jeho reformačné tlače, čo je potvrdením domnienky o jej slabej exekutive.

Prvé nemecké tlače vydané na území Slovenska

Prvé nemecké tlače z nášho územia neboli prvými nemeckými textami, ktoré tu vznikali. Vzhľadom na prítomnosť Nemcov na území Slovenska sa ešte pred vznikom tlačenej knihy objavilo nemalé množstvo zachovaných rukopisných pamiatok, ktoré ilustrujú dobovú mestskú administratívu (právne záležitosti, listiny, listy, mestské kroniky, mestské protokoly, komorné knihy a i.). Už od 14. storočia zaznamenávali nemecké texty dobovú administratívnu a právnu činnosť, od 15. storočia sa vyskytovali kontinuálne¹⁴ a v 16. storočí v dominantnej podobe. Výsledkom rukopisnej činnosti boli rôzne druhy nemeckých účtovných a obchodných kníh, dekréty, kroniky, testamenty, zoznamy majetku, kúpne zmluvy, korešpondencia atď. Predpokladom na vznik nemeckej tlačenej knihy na území Slovenska nebolo zaznamenávanie tohto typu písomností. Na základe vyššie uvedených podmienok mala nemecká tlačaná kniha šancu slúžiť ako médium na vzdelávanie, informovanie v každodennosti, na šírenie viery, na osvetu, život vo viere a na spoločenskú komunikáciu v prostredí evanjelickej komunity.

Prvá nemecká tlač na území Slovenska bola vydaná ešte v inkunábulovom období, hoci na rozdiel od iných európskych krajín jej vznik nepodnietil aj ďalšia nemecká tlačенá produkcia. Zmienky o prvej tlačiarňi máme už z roku 1477 a ako naznačujú najnovšie výskumy v tejto oblasti, môžeme ju geograficky umiestniť do Bratislavy. Tlačiareň vydala nemecký leták uhorského kráľa Mateja Korvína *Brief gegen Kaiser Friedrich III.*¹⁵, ktorým bola 11. júla 1477 vypovedaná vojna cisárovi. Plagát je nezvestný, má však s Bratislavou veľa spoločného: Matej Korvín sa v uvedenom ča-

¹⁴ MEIER, J., PIRAINEN, I. T. a P. WEGERA, odk. 8.

¹⁵ KORVÍN, Matej. *Brief gegen Kaiser Friedrich III.* RMNy I, záznam 4.

se zdržiaval často v Bratislave kvôli svadbe s Beatrix Aragónskou. S Fridrichom III., rímsko-nemeckým cisárom, skutočne viedol vojnu v rokoch 1477 – 1487. Obsah tejto tlače celkom logicky korešpondoval s Bratislavou ako možným miestom vydania. Identifikácia miesta vydania bola preto relatívne jednoznačná; určenie vydavateľa tejto tlače bolo predmetom mnohých bádání¹⁶ s rôznymi výsledkami. Prvé hypotézy typografa označovali ako *typographus Confessionalis*, podľa názvu prvej inkunábuly z roku 1477 v latinčine. Neskoršie výskumy typografickú zodpovednosť konkretizovali novými menami – Mathias Moravus, Johann Bulle alebo Andreas Hess. Vďaka náhode, o ktorej bližšie píše E. Frimmová¹⁷, sa podarilo v bratislavskej Komornej knihe z roku 1477 nájsť doklad¹⁸ potvrdzujúci činnosť istého tlačiara v Bratislave menom Andrej, ktorý tu mohol vytlačiť tri inkunábuly, medzi nimi aj nemecký leták. Identifikácia tlačiara neostala len pri anonymnom pomenovaní „neznámy maliar Andrej“, ale bola posunutá do konkrétnejšej roviny: na základe rovnakého krstného mena a v komparácii typografického a obsahového rozboru stotožnila Frimmová maliara Andreja s budínskym typografom Andreasom Hessom, ktorý v uvedenom čase už nepôsobil v Budíne, a mohol krátko pôsobiť v Bratislave.¹⁹ Komorná kniha z roku 1477 dokladuje, že istý Andrej, tlačiar a maliar z Viedne, skutočne získal bratislavské meštianske právo za 1 zlatý a 2 denáre: „Andrej, maliar a tlačiar z Viedne zložil prisahu o usadení sa v Bratislave, ale musí sa osobne nastáňovať po tom, ako začne užívať oslobodenie od cla.“²⁰

Po uvedenej kníhtlačiarni inkunábulového obdobia v Bratislave neponúklo naše územie priestor pre ďalšie typografické officíny, ako to bolo typické v iných európskych krajinách. Z tohto dôvodu sa až do pôsobenia prvých kočovných kníhtlačiarní v šesťdesiatych rokoch 16. storočia nestretávame s tlačenou a logicky ani s nemeckou produkciou kníh. V dosiaľ publikovanej literatúre sa síce objavuje hypotéza o potenciálnom fungovaní kníhtlačiarnie v Levoči zo začiatku 16. storočia, ale ďalším bádáním sa však jej fungovanie doteraz nepodarilo potvrdiť (ale ani vyvrátiť). Spomenieme ju v tom kontexte, že jej produktom mal byť nemecko-slovenský husitský spevník *Zlatá studňa*²¹ od typografa Svätopluka Fiola. Predpoklad fungovania tejto

¹⁶ Problematike sa venovali autori, ako napr. Eva Frimmová, Judit Ecsedy, Ján Čaplovič, Richard Lacko, Imrich Kotvan, Pál Gulyás, Anton Dubay, Csaba Csapodi, Gedeon Borsa a ďalší.

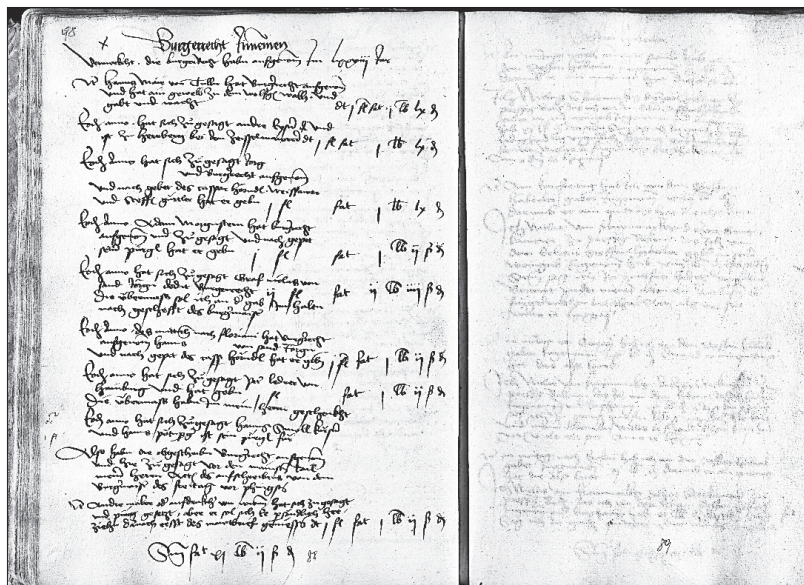
¹⁷ FRIMMOVÁ, E. Počiatky kníhtlače na Slovensku, s. 108 – 112.

¹⁸ Archívny záznam hovorí o istom Andrejovi, „maliarovi alebo tlačiarovi z Viedne, ktorý zložil prisahu a musel sa osobne pristáňovať do mesta hneď, ako začal užívať privilégia. Zaplatil jeden zlatý (florén), t. j. 1 libru a 2 šilingové denáre.“ Por. FRIMMOVÁ, odk. 17, s. 109.

¹⁹ LICHNEROVÁ, L. Nemecká tlačená kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699): vydavateľsko-funkčný konštrukt.

²⁰ Komorná kniha č. 40 (K40), rok 1477, s. 98, článok účtov za udelenie mestského práva „Burgerrecht Innemen.“

²¹ *Zlatá studňa*. Por. ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700, záznam CXV.

Obr. 2 Záznam v bratislavskej Komornej knihe z roku 1477 dokladujúci pridelenie mestských práv istému Andrejovi, maliarovi a tlačiarovi z Viedne (posledný záznam dole vľavo)

levočskej tlačiarne uvádza len Mišianik²² s odvolaním sa na spišského historika Jozefa Hradského, ktorý sa „vraj vyjadril Viktorovi Greschikovi v Levoči, že mal v ru-ke knihu s nadpisom *Zlatá studňa*, tlačenú Svätoplukom Fiolom v Levoči roku 1515. Boli to vraj nábožné piesne v duchu husitskom... polovica verša bola vždy nemecká a polovica slovenská...” a jej začiatočný text mal viesť ako: „*Liebster Jesu, my sme tu, dein heiliges slovo slúchať*“. Napriek tomu dnes môžeme o existencii Fiolovej tlačiarne v Levoči skôr pochybovať, pretože pôsobil ako tlačiar cyrilských kníh v poľskom Krakove. Fiol „pochádzal z Nemecka a s územím Slovenska ho spájala len spolu-práca s Jánom Turzom, o ktorom je známe, že ho finančne podporoval a bol vyda-vateľom jeho tlačí.“²³ V roku 1491 sa mal dokonca zaručiť sumou 1 000 dukátov za to, že Fiol, obvinený z herézy, neopustí Krakov až do konania súdneho procesu. Je pravdepodobné, že mu boli zhabané nielen knihy, ale aj zariadenie tlačiarne.²⁴ Podľa viacerých zdrojov býval Fiol do svojej smrti v Krakove, ale istý čas predtým aj v Levoči²⁵, kde žil z renty vyplácanej Turzovcami. Zrejme táto skutočnosť viedla Mišianika k uvažovaniu nad Fiolom ako potenciálnym levočským kníhtlačiarom, hoci vzhľa-

²² MIŠIANIK, J. Dejiny levočského kníhtlačiarstva, s. 17.

²³ Údaj získaný z GW.

²⁴ REPČÁK, J. Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku.

²⁵ HORBAL, B. Łemkowski utwory rękopiśmienne XVI-XVIII wieków i ich los.

dom na nezachovanú levočskú tlač nemôžeme v súčasnosti túto možnosť pripustiť. Túto domnienku potvrdzuje aj údaj v Slovenskej národnej bibliografii, považujúci existenciu Fiolovej tlačiarne za nevierohodnú vzhľadom na to, že Fiol po roku 1491 ani inde netlačil a „*nemožno vôbec predpokladať, že by bol na Slovensku tlačil husitský spevník – cyrilikou!*“^{26, 27}

K druhej nemeckej tlači slovenskej proveniencie sa dostávame až v poslednej tretine 16. storočia, keď začala fungovať prvá stabilná kníhtlačiareň Dávida Gutgesela v Bardejove (1577 – 1599). Z jej lisov poznáme prvú nemeckú tlač 16. storočia, ktorej identifikovanie bolo doposiaľ sporné. Za pravdepodobné nemecké vydanie bol nesprávne považovaný kalendár z roku 1578, ktorý mohol byť podľa niektorých retrospektívnych bibliografií²⁸ maďarský alebo aj nemecký. Autorom kalendára bol Peter Slovaci²⁹ (krakovský astronóm), ktorého kalendáre vychádzali aj v zahraničí (Vroclave, Prahe, Debrecíne) v nemčine, maďarčine a v češtine. Podľa listu, ktorý Gutgesel zaslal Mestskej rade Košíc³⁰, bol vytlačený na jeho náklady a zostavovateľ, Peter Slovaci²⁹, ho zhotovil špeciálne pre košický horizont, na základe čoho Gutgesel dostal od mesta neskôr 10 rýnskych.³¹ Nesprávnu jazykovú identifikáciu kalendára spôsobil pravdepodobne uvedený list³², v ktorom Gutgesel píše o objednaní kalendárov, čo evokuje, že objednávka mohla zahŕňať dva kalendáre: maďarský aj nemecký. Text listu je písaný v nemčine, čo vyvolalo nesprávny predpoklad, že ide o nemecký variant kalendára. V roku 1578 však nechal Slovaci²⁹ vytlačiť maďarský kalendár v Trnave³³, ktorého hotový rukopis sa mohol stať podkladom pre Gutgeselovu dotlač. Takisto bibliografia RMNy³⁴ uvádza, že kalendár bol maďarský a informácie o ňom poskytuje v súčasnosti len záznam v košickom archíve a zachovaný fragment uložený v Akademickej knižnici v Halle vo zväzku inej knihy.

Skutočne prvou nemeckou tlačou zo 16. storočia bola až evanjelická polemika *Glaube, Bekentnus vnd Lehre*³⁵, vyprodukovaná v roku 1579 v Gutgeselovej kníhtlačiarňi. Dôvody, prečo polemika vznikla aj na území Slovenska, smerujú k pôsobeniu autora polemiky – Menta Goegrefa (nemeckého kazateľa), ktorý bol v službe u košického kapitána Jána Rübera, významného dobového mecenáša a podporovateľa tlačených kníh. Polemika sa stala jednou z viacerých nástrojov reformačnej kontroverzie medzi luteránmi a kryptokálvinmi na Spiši. Nevyšla však ako pôvodné vydanie, ale ako dotlač nemeckého vydania z roku 1571. To sa objavilo vo Wolfenbüt-

²⁶ Slovenská knižnica.

²⁷ LICHNEROVÁ, odk. 19.

²⁸ ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700, záznam 13.

²⁹ ČAPLOVIČ, odk. 28.

³⁰ ČAPLOVIČ, odk. 28.

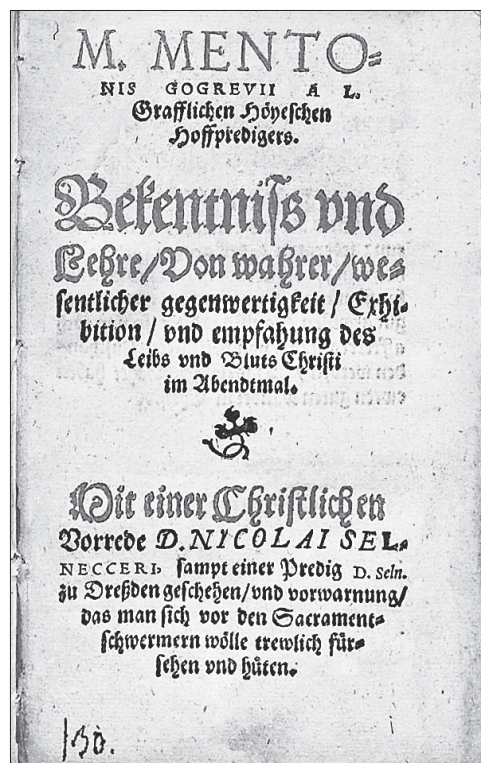
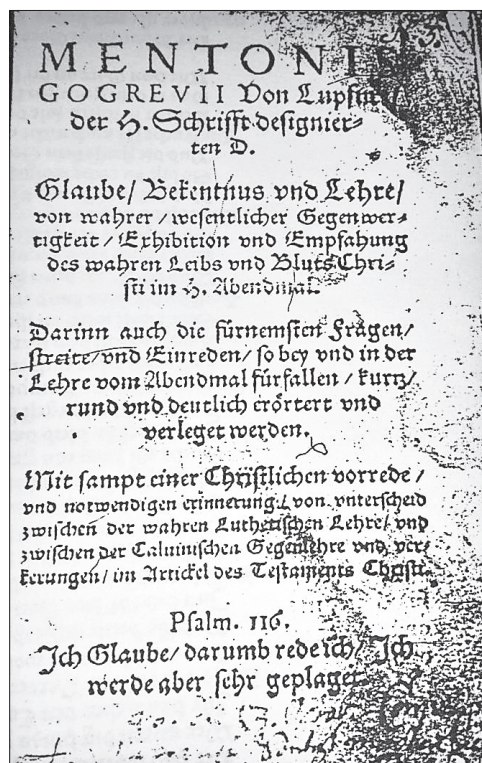
³¹ ČAPLOVIČ, odk. 28.

³² REPČÁK, J. Štyristo rokov bardejovského kníhtlačiarstva, s. 7 – 18.

³³ SLOVACIUS, P. Kalendarium es ez mostani MDLXXIX. esztendöben... RMNy I, záznam 411.

³⁴ Régi magyarországi nyomtatványok: 1473 – 1600, s. 393 – 394.

³⁵ GOEGREF, M. Glaube, Bekentnus vnd Lehre... Por. ČAPLOVIČ, záznam 15.

Obr. 3 a 4 Prvá nemecká tlač 16. storočia na území Slovenska – titulný list Glaube, Bekenntnus vnd Lehre... z bardejovského a wolffenbüttelského vydania

teli, za čias pôsobenia Goegrefa v Nemecku. Napriek chronologickej blízkosti pôvodného zahraničného vydania a tunajšej dotlače (8 rokov) by Gutgeselovo vydanie mohlo byť prototypom dokonalého vydavateľského pirátstva, keďže pôvodný a oprávnený typograf prvého vydania, Conrad Horn, bol v tom čase ešte stále aktívny. Pravdepodobne však náklady za vznik diela znášal samotný Goegref, pretože by si nebol dovolil ponúknuť jeho opätovné vydanie novému tlačiarovi v Bardejove. V dotlači slovenskej proveniencie je existencia pôvodného vydania spomenutá v predhovore, pričom Goegref pozmenil názov (pridaním slova „Glaube“), miesto svojho aktuálneho pôsobiska a úvod skoncipoval nanovo (nepoužil pôvodný od Nicolausa Selneckera). Odlišnosť medzi oboma vydaniaми je minimálna, výnimku tvoria dedikácie v dotlači, adresované mecenášom Goegrefa. V roku 1583 sa v Nemecku objavila ďalšia dotlač tohto diela, čo len potvrdzuje domnienku, že jeho vydávanie organizoval samotný autor. V tomto prípade bol Goegref ako „dvorné knieža“ povolaný do Vestfálska, a preto tu zostavil Glaube s novým predhovorom ako reformačnú platformu pre tamojšie obyvateľstvo.

Záver

Do konca 16. storočia vyšlo zo slovenských kníhtlačiarň len málo nemeckých kníh. Išlo o 13 vydání, na ktorých sa podieľala len Gutgeselova kníhtlačiareň v Bardejove. Táto tlačiareň svoj vydavateľský plán orientovala na nemecké tlače, ktoré podporovali luteránskych autorov (polemické spisy, spevník, kázne a slovník), čím významne prispela k počiatkom formovania evanjelického náboženstva a školstva na Spiši. Nemecká tlačenná produkcia sa rozbehla až v štyridsiatych rokoch 17. storočia, keď začali pôsobiť ďalšie stabilné kníhtlačiarne a najmä protestantská tlačiareň Vavrinca Brewera v Levoči. Hoci boli počiatky vydávania nemeckých kníh na našom území limitované viacerými nepriaznivými faktormi, slovenským typografom, autorom a vydavateľom sa napokon predsa len podarilo infiltrovať nemecké vydania do svojich vydavateľských portfólií. Do konca 17. storočia nemecké knihy tvorili až 12 % celkovej tlačenej produkcie slovenskej proveniencie (spolu 325 vydání). Žičil tomu postupne sa zvyšujúci dopyt po nemeckej (najmä evanjelickej) knihe, ktorá mohla byť súčasťou školského, náboženského, ale aj každodenného života evanjelickej komunity na území Slovenska. Na jednej strane dostali priestor pôvodné vydania s úzkym recipientským zázemím (príležitostné verše, kázne), na druhej strane išlo aj o dotlače lukratívnych zahraničných nemeckých titulov, ktorých hodnota sa zvyšovala inováciami formátu, dizajnu či obsahu (napr. doplnením slovenských jazykových ekvivalentov v učebniciach a v slovníkoch).

Zoznam bibliografických odkazov

- ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel I.* Martin: Matica slovenská, 1972.
- ĎURKOVSKÁ, M. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. In: *Čas* [online]. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2007, 10(2) [cit. 2015-02-15]. ISSN 1335-3608. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2007/durkovska.html>
- FRIMMOVÁ, E. Počiatky kníhtlače na Slovensku. *Sborník Národního muzea v Praze*. 2012, 57(1 – 2), 108 – 112.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke* [online]. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, [bez dátumu] [cit. 2015-01-15]. Dostupné na: <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de>
- GOEGREF, M. *Glaube, Bekentnus vnd Lehre...* Gedruckt zu Bartfeld: durch Daid Guttgesel, 1579. Odk. Čaplovič, záznam 15.

- HORBAL, B. Łemkowskie utwory rękopiśmienne XVI–XVIII wieków i ich los.
In: *Rocznik ruskiej bursy 2012* [online]. W Gorlicach: Ruska Bursa, 2012 [cit. 2017-01-05], s. 25 – 38. Dostupné na: <http://lemko.org/scholar/horbal/125.pdf>
- Incunabula Short-Title Catalogue* (= ISTC) [online]. The British Library Board, [bez dátumu] [cit. 2015-01-02]. Dostupné na: <http://www.bl.uk/catalogues/istc/>
- [*Sibyllenbuch*]. [Mainz: Gutenberg, 1452-53]. Fragment. Ref. ISTC, záznam is00492500; GW záznam M41981. Dostupné v: Gutenberg-Museum, Mainz.
- KOLLÁROVÁ, I. Konkurenčné vzťahy bratislavských vydavateľov v druhej polovici 18. storočia. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: 2006, s. 73 – 86.
- KORVÍN, Matej. *Brief gegen Kaiser Friedrich III.* [Bratislava: A. Hess, 1477]. Ref. RMNy I, záznam 4.
- LENGOVÁ, M. Z dejín obchodu na Spiši (15. – 17. storočie). *Individual and Society*. 2012, 15(2), 9 – 25.
- LICHNEROVÁ, L. *Nemecká tlačená kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699): vydavateľsko-funkčný konštrukt*. Bratislava: Stimul, 2017. ISBN 978-80-8127-192-2.
- MEIER, J., PIRAINEN, I.T. a P. WEGERA. *Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven*. Berlin: Walter de Gruyter, 2009. ISBN 978-3-11-019334-3.
- MIŠIANIK, J. *Dejiny levočského kníhtlačiarstva*. Trnava, 1945.
- NORMAN, J. *History of Information* [online]. ©2004–2017 [cit. 2017-03-05]. Dostupné na: <http://www.historyofinformation.com/expanded.php?id=36>.
- Objavte kus slovenskej histórie: Poštová cesta Magna Via priblíži krásu našej krajiny* [online]. [cit. 2017-05-05]. Dostupné na: <http://plnielanu.zoznam.sk/c/2005/objavte-kus-slovenskej-historie-postova-cesta-magna-via-priblizi-krasu-nasej-krajiny>.
- PÖSS, O. *Slowakei: Heimatland der Karpatendeutschen*. Bratislava: GFA, 1997.
- Régi magyarországi nyomtatványok: 1473 – 1600*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.

REPČÁK, J. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava: Tlač, 1948.

REPČÁK, J. Štyristo rokov bardejovského kníhtlačiarstva. In: *Kniha'77*. Martin: Matica slovenská, 1980, s. 7 – 18.

SLOVACIUS, P. [Kalendár na rok 1579]. [Bardejov: D. Guttgesel, 1578]. Ref. Čaplovič, záznam 13. Nezachované.

SLOVACIUS, P. *Kalendarium es ez mostani MDLXXIX. esztendőben...* [Nagyszombat: typ. Telegdi, 1578]. Ref. RMNy I., záznam 411.

Slovenská knižnica [online]. Slovenská národná knižnica, © 2011 [cit. 2016-03-03]. Dostupné na: <https://www.kis3g.sk/>, záznam Zlatá studňa.

VD16 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* [online]. München: BSB, 2005 [cit. 2006-03-30]. Dostupné na: www.vd16.de

Zlatá studňa. [Levoča: Svätopluk Fiol, 1515]. Ref. Čaplovič, záznam CXV.

On the beginnings of German book printing in the territory of Slovakia

Lucia Lichnerová

German texts in the territory of today's Slovakia were originally present in the form of manuscripts. The existence of the German-speaking ethnic group since the 12th century and a high number of German inhabitants in the Spiš region and mining towns favoured the creation of German documents illustrating that time urban administration represented by legal texts, records, chronicles, minutes, chamber books etc. After the invention of printing press by Johannes Gutenberg, the first German printed book appeared in the territory of Slovakia, too. It was Matthias Corvinus's bill from 1477 declaring war against the emperor Frederick III, which was, according to the latest research, printed in Bratislava probably by Buda typographer Andreas Hess. The work of another printing plant – Svätopluk Fiola's printing office, mentioned as the producer of German-Slovak song book „Zlatá studňa“, has not been confirmed yet and the assumptions are heading towards rebutting its existence in our territory. The space for other German typographic products remained closed until the last third of the 16th century. The reason of this situation was the activity of printing plants in the vicinity of the Slovak territory, whose book business was satis-

factorily able to saturate the anyway little interest of the low literacy inhabitants in printed books. The demand for German printed books needed conditions gradually formed to stimulate potential book printers to set up printing offices and publish German books. The appropriate time came with the spread of reformation, evangelical school system, grant of economic privileges, creation of distribution networks as well as educational and vocational mobilization of both domestic and foreign students and evangelical theologists. That is why we don't encounter further German printed books before the last third of the 16th century – in Dávid Gutgesel's printing plant in Bardejov. In 1579, its press produced Ment Goegref's Lutheran polemic „Glaube, Bekentnus vnd Lehre“, which became a medium of controversy among Lutherans and Crypto-Calvinists in the Spiš region. Until the end of the 16th century, Slovak book printing plants only produced 13 German editions and only Gutgesel's printing office in Bardejov participated in this process. German printed production grew significantly in the 1640s, when other stable printing plants opened. Until the end of the 17th century, their German publication portfolios represented no fewer than 12% of the total printed production of the Slovak provenience (325 editions altogether). The growing demand for German (mainly evangelical) books, which were a part of scholastic, religious, but also everyday life of the Evangelical community in the territory of Slovakia, encouraged the optimistic boost of German printed books.

Key words: book printing, incunabula, German prints, territory of Slovakia

O vydávání Bible gdaňské v 18. a 19. století

Jan Pišna

Klíčová slova: dějiny knižní kultury, biblické edice, Bible v polštině, evangelická církev v Polsku, 17. – 20. století

Tento příspěvek volně navazuje na obsáhlejší studii pojednávající o edicích kralického překladu bible, které vznikly již mimo české území v 18. století a na začátku 19. století, tedy v saském Halle a v hornouherském Prešpurku (dnešní Bratislavě).¹ Již tehdy jsme upozornili na skutečnost, že na základě daru hraběte Erdmanna Heinricha Henckela von Donnersmarck (1681 – 1752) došlo k finančnímu krytí nejen českojazyčné první edice *Bible halské* z roku 1722, ale také polskojazyčného halského vydání 1726 podle textu *Bible gdaňské*.² Následující text se tedy pokusí nahlédnout nejen na ediční zázemí halského projektu z roku 1726, ale také na širší kontext, v němž tento ediční projekt pokračoval.

Ačkoliv vidíme nutnost a potřebu obdobným způsobem, který jsme aplikovali na české halské edice, popsat genezi práce na polských vydáních, v tuto chvíli půjde spíše o nastínění celého tématu na základě informací z předmluv a dalších dochovaných paratextů, přičemž pozornost se bude také soustředit na typografický a ilustrační materiál těchto edic. Tím se docílí určitého výchozího badatelského předpolí pro krok k dalšímu hlubšímu výzkumu, který bude muset být veden nejen v rovině dochovaných archivních dokumentů, korespondence, ale také exkurzy z pozic biblistické translologie, vývoje polského jazyka a ortografie, v neposlední řadě také dějin protestantské církve na území dnešního Polska. Zároveň je nutné upozornit na skutečnost, že edicím gdaňského biblického textu a jeho vydávání se dosud žádná pozornost v českém a slovenském badatelském prostředí nevěnovala, o to více je tento výzkum nutný, neboť v mnoha případech se s edičními projekty znovuvydávání textu *Bible kralické* s reedicemi *Bible gdaňské* potkávaly.

Ale ještě dříve, než se plně soustředíme na protestantské polskojazyčné edice v 18. a 19. století, bude dobré si stručně a bez zacházení do hlubších podrobností přiblížit genezi textu *Bible gdaňské*. Přitom nelze nepostřehnout určitou historicky danou textovou spřízněnost s kralickým textem již na cestě k výslednému gdaňskému

¹ PIŠNA, J. Druhý život Kralické bible v 18. a na začátku 19. století – edice halská a prešpurská, s. 175 – 193.

² Starší práce Szerudy a Kossowské tuto skutečnost neuvádějí. Kossowska pracuje s anonymním šlechtickým mecenášem.

vydání. Při synodě v Baranowě roku 1604 byl požádán také biskup jednoty bratrské ve Velkopolsku Jan Turnovský (1567 – 1629), aby nezávisle na sobě s kujavským seniorem Danielem Mikołajewským (1560 – 1633) porovnal výsledný novozákonní text připravený od Martina Janického. Tento překlad byl ale ještě komparován s francouzským překladem, latinskými edicemi (Vulgátou a také s Pagninusovým textem). Přes tuto veškerou snahu a komparační práci, Janického text nikdy nevyšel, a pak se časem rukopis zcela ztratil. Mikołajewský se po posouzení Janického práce rozhodl vrátit k staršímu protestantskému překladu *Bible brzeské* (ed. 1563) a pro chystané vydání *Noweho Testamentu* 1606 jej začal upravovat. Na stejných textových základech Mikołajewský editoval také text *Bible gdaňské*, který nakonec vyšel roku 1632 v Gdaňsku v Hünefeldově tiskárně³ a byl přetištěn ještě roku 1660 u Cunrada v Amsterdamu.⁴

Pro upřesnění kontextu je nutné ještě zmínit to, že právě edice vzniklá ve slezském Brzegu (nazývaná také *Biblia radziwiłłowska*, podle objednavatele a donátora Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, nebo také *Biblia pińczowska*, podle místa vzniku překladu)⁵ koexistovala vedle katolického překladu *Bible Jana Leopoldity* (1561), prvního úplného tištěného vydání bible v polském jazyku.⁶ V letech 1584 až 1595 pořídl pro katolíky nový překlad krakovský jezuita Jakub Wujek (1541 – 1597), jehož úplného tištěného vydání roku 1599 se již nedočkal.⁷ Právě protestantskou odpovědí na Wujkovy edice měl být výše zmíněný Janického překlad.

Vraťme se však k hallské edici z roku 1726. Když se roku 1722 podařilo slovenským evangelíkům v Halle vydat novou edici kralického překladu, byl to impulz také pro polské protestanty, aby se pokusili o podobný počín. O postupu jednotlivých prací jsme veskrze informováni v Grischowově předmluvě „Informacya historyczna o tey nowey edycyi Biblii świetey“. Grischow působil jako inspektor v Cansteinische Bibelanstalt v Halle a díky spolupráci na Belově edici české bible s vydáváním biblických textů ve slovanských jazycích měl již nemalé zkušenosti.

Jednání na přípravách polské edice musela začít již záhy po roce 1722 a patrně je vedli s Grischowem a Mildem zástupci polských evangelických sborů. Grischow s největší pravděpodobností oslovil hraběte Henckela a vyžádal na něm finanční podporu také pro polskou bibli. Ovšem zde musíme upozornit na skutečnost,

³ HANOW, M. Ch. Denkmal der Danziger Buchdruckereyen und Buchdrucker, seit dem Jahr 1539 bis 1740 [...].

⁴ K tomu blíže SZERUDA, J. Geneza i charakter Biblii gdańskiej, s. 7 – 16; KOSSOWSKA, M. Biblia w języku polskim, s. 85 – 112.

⁵ O vzniku Bible brzeské a dobovém kontextu nejnověji KWILECKA, I. Biblia brzeska jej dzieje i znaczenie, s. 111 – 121.

⁶ Informace k štočkům užitým v Bibli Jana Leopoldity por. VOIT, P. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí I : severinsko-kosořská dynastie 1488 – 1557, s. 298.

⁷ Katolickou Wujkovu edici a protestantské edice Bible gdaňské z pohledu vývoje jazyka a překladu zkoumala SZUREK, M. M. Z dziejów polszczyzny biblijnej: Biblia Wujka (1599) a Biblia Gdańska (1632) : studium komparatywne. Kraków : Collegium Columbinum, 2013. 303 s.

kteřou zmiňuje Ringeltaube ve svém spise *Gründliche Nachricht von Polnischen Bibeln* (1744),⁸ že nad celou prací bděl a dohlížel Daniel Arnošt Jablonski (1660 – 1741). Jak z Grischowovy předmluvy k biblí vyplývá, již na začátku roku 1725 byla celá akce po materiální stránce zcela připravena, neboť se nakoupily zásoby papíru a nové písmo pro tiskárnu. 1. března 1725 vzniklo stručné oznámení ve formě letáku pro potřeby prenumerace, které se šířilo po jednotlivých evangelických sborech (cena pro předplatitele byla 24 třígrošů či českých grošů)⁹ a celkově se podařilo předplatit 1500 exemplářů.¹⁰

Na rozdíl od halského vydání české bible realizace tisku neprobíhala v tiskárně Sirotčince, nýbrž v tiskárně Stephana Orbana (†1732), kde se již předtím tiskly české, polské a maďarské tisky. Důvod této změny není zcela jasný, a aniž bychom se pouštěli do jakéhokoliv archivními dokumenty nepodloženého hádání, lze vyslovit hypotézu o určité kooperaci obou institucí. Nehledě k tomu, že polské vydání v nákladu 5 000 výtisků vykazuje Bertram ve své historii z roku 1863 jako práci ústavu. Celková cena polského výtisku se ale vyšplhala na 1 tolar a 4 krejcare, jelikož se zvýšila spotřeba papíru o patnáct archů na knihu oproti české edici.¹¹

Pokud se začteme dále do Grischowovy předmluvy, zjistíme, že věnuje velký odstavec problematice ortografie. Ta se od dob vydání *Gdaňské bible* 1632 a jejího amsterdamského přetisku z roku 1660 značně proměnila. Halská edice 1726 se tedy přizpůsobila novým pravidlům soudobého polského jazyka.¹² Grischow spíše apologeticky brání nové pojetí tím, že nelze biblický text archaizovat a nesledovat současný jazyk. Nutno v této souvislosti upozornit na skutečnost, že se této ortografii následně přidržují všechny další přetisky z Královce, Halle, Berlína či Lipska až do poloviny 19. století, ačkoliv v průběhu 18. a 19. století v pravopisu a jazyce docházelo k mnohým změnám. Jak si později ukážeme, tento přístup vydržel až do roku 2009.

Jazykové korektury měli na starosti dva toruňští studenti teologie Jacob Schmidt (Jakub Szmyt) a Johann Princ (Jan Prync). Nejprve 1723 nastoupili na studia do Lipska, odkud pak přešli do Halle. O gramatickou a ortografickou správnost se staral především Schmidt¹³, jehož jméno nalézáme ještě o téměř dvě desetiletí později jako autora *Unverbesserliche Orthographie der heutigen Polen* (1743)¹⁴, jehož edici do tisku v Gdaňsku připravil Andreas Keiler. Opět se prokazuje úzké sepětí editor-

⁸ RINGELTAUBE, S. W. *Gründliche Nachricht von Polnischen Bibeln* [...], s. 227.

⁹ GRISCHOW, J. H. *Informacya hystoryczna o tey nowey edycyi Biblii świetey. In Biblia Sacra*. [fol. A2b].

¹⁰ BERTRAM, O. *Geschichte der Cansteinschen Bibelanstalt in Halle*, s. 35.

¹¹ BERTRAM, odk. 10, s. 35.

¹² K tématu por. BAJEROVA, I. *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, s. 23 – 31.

¹³ MEUSEL, J. G. *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller*, s. 269.

¹⁴ Estreicher Id. 192911.

ství biblického textu s gramatografií a ortografií vernakulárního jazyka, jak to známe z českého prostředí raného novověku.¹⁵

Sepětí mezi českou a polskou edicí dokladují především prvky typografického řešení titulní strany, kterou zdobí stylově a motivicky shodná viněta s vyobrazením dolování a nápisovou páskou s citací z Janova evangelia. Frontispis, podobně jako česká edice, zobrazuje Ježíše ve slávě se čtyřmi evangelisty s atributy, po stranách podstavce s Mojžíšem a Aronem. Oproti české edici se u frontispisu v nápisové pásce v dolní části obrazu neopakuje text verše sv. Jana, nýbrž je zde uveden citát z druhé části 21. verše druhé epištoly sv. Petra. Obě grafické práce jsou nesignovány, tudíž nelze potvrdit, že by rytiny vznikly v dílně Jacoba Andrease Fridricha (1684 – 1751), rytce frontispisu české edice z roku 1722. Ze zkoumání -dochovaných exemplářů také vyplývá, že frontispis nemusel obsahovat každý exemplář, který šel do distribuce. Předně záleželo na finančních možnostech kupce. To stejné platí také pro české edice tištěné v Halle a slezském Břehu (Brzeg).

V roce 1738 došlo k novému, revidovanému vydání *Bible gdaňské* ve východopruském Královci v tiskárně Jana Henryka (Johanna Heinricha) Hartunga (1699 – 1756).¹⁶ Hlavním editorem textu se stal královecký kazatel a stoupenec pietismu Franz (Franciscus) Adalbert Schultz (1692 – 1763).¹⁷ Bibli opatřil nejprve německy psanou dedikací pruskému králi Fridrichu Vilémovi I. (1688 – 1740), shrnující panovníkovy zásluhy o blaho poddaných, především o studující a chudou mládež, ale také o křesťany, kterým dopomohl k laciné bibli v národním jazyce. Po dedikaci následuje v katecheticko-exegetickém duchu sepsaná předmluva věnovaná již čtenářům. V ní se Schultz soustředil hlavně na objasnění významu bible a jejího pravidelného čtení v životě křesťana a zauvažoval také nad místem bible v životě reformované církve. Teprve posledních několik odstavců předmluvy nám prozradí několik drobných informací ohledně vzniku edice a celého tisku. Právě tyto odstavce jsou od ostatního textu zřetelně odlišeny užitím antikvového písma pro sazbu.

Kromě výchozího textu edice gdaňské se k dotvoření královecké edice použil také *Nowy Testament* vydaný v Lipsku roku 1728¹⁸, který obsahoval rejstříky od Sebastiana Schmidta (1617 – 1696) a také předmluvu a glosy k Novému zákonu od Martina Luthera (1483–1546).¹⁹ Editor lipského vydání *Noweho Testamentu* a patrně také autor předmluvy k laskavému čtenáři zůstal nepodepsán. Z určité anonymity jej ale vyvádí podrobné studium dalších tisků z officíny Bernarda Christopha Breitkopfa (1695 – 1777). V letech 1727 a 1728 Breitkopf vydal celkem čtyři polské tisky. Kromě

¹⁵ Nejnověji k tomu KOUPIL, O. *Grammatykáři : Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*.

¹⁶ SCHMIDT, R. *Deutsche Buchhändler. Deutsche Buchdrucke*, s. 382 – 386.

¹⁷ O jeho působení na univerzitě a činnosti v rámci evangelické církve v Prusku por. NIETZKI, A. D. a J. J. QUANDT. *Generalsuperintendent von Preußen*, s. 40 – 48.

¹⁸ *Estreicher Id 57648*.

¹⁹ *VD18 11591684*.

výše zmíněné novozákonní edice z roku 1728 to byl ještě *Nowy Testament* (1727)²⁰, Dambrowskeho *Kazania* (1728)²¹ a nakonec polský překlad Paula Ricoty *Monarchia tu-recka* (1727).²² V něm se opět setkáváme se jménem Jakuba Schmidta, korektora hallské edice z roku 1726. Dobře si lze totiž domyslet, že právě on stojí za ediční přípravou Breitkopfových polskojazyčných edic dvacátých let a také za nedokončenou a nerealizovanou edicí celého biblického textu.

Vratme se ale zpět ke královecké edici z roku 1738. Schultz v dovětku předmluvy velmi stručně informuje také o cenách za výtisk. „*Za tąd jako się do tych czas Nowy Testament z Psalmami Dawidowymi po 15 gr. przedawał, tak teraz tym, ktorzy nieco na druk wynalożyli, Exemplarz caley Byblii S. spuszczoney będzie za 1fl. 22 1/7 gr. Przyrachowawszy do tego dzieścić Exemplarzow, ktore do każdego sta, darmo, bez zapłaty się przydadzą, tedy Exemplarz jeden, tylko 1 fl. 15 gr. 2 st. kosztować będzie.*“²³

O samotných přípravách a průběhu edičních a tiskařských prací máme informaci vskutku poskrovnou. Na základě srovnání datací Schultzovy předmluvy z 1. 12. 1737 a dedikace pruskému králi z 14. 4. 1738 lze určit za dobu tisku a finálních prací duben či květen roku 1738. Ačkoliv celkovou výši nákladu neznáme a v dostupné sekundární literatuře či publikovaných pramenech zmiňována není, lze analogicky odvodit, že celkový počet výtisků se pohyboval opět kolem pěti tisíc kusů.

Roku 1779 vydal přetisk této edice Gottlieb (Bogumił) Leberecht Hartung (1747 – 1797), syn Johanna Heinricha Hartunga. Tato edice již neobsahuje Schultzovu dedikaci pruskému panovníkovi, pouze přetiskuje katecheticko-exegetickou předmluvu, z níž je vyjmut jen výše citovaný odstavec o cenách vytištěné knihy. Změnu také doznala viněta, nikoliv svým emblematickým obsahem, nýbrž co do slohového tvarosloví, která se projevuje u edice 1779 rokajovým ohraničením viněty.²⁴

Avšak ani ne o dvacet let později se znovu dostavil nedostatek vydání celého textu *Gdaňské bible*, tudíž je pochopitelné, že se objevily další pokusy vytvořit novou edici. O přípravné práce a především o řešení technického a finančního zázemí se v průběhu šedesátých let zasloužil Johann Friedrich Burg (1689 – 1766), doktor teologie a hlavní duchovní představený církve evangelické augšpurského vyznání ve Slezsku.²⁵ Původně měla být celá edice připravena a vytištěna v dolnoslezském městě Javor (pol. Jawor, něm. Jauer), od čehož se roku 1764 ustoupilo. Následně roku 1765 Burg inicioval reklamní kampaň, která směřovala ve prospěch tiskaře Trampa z Břehu. V novinách vycházelo oznámení o tom, že se chystá nové vydání a nabízel se také možnost prenumerace. Avšak veškeré Burgovo počínání přerušila náhlá smrt.

²⁰ VD18 1037454X.

²¹ VD18 11463295.

²² VD18 11592052.

²³ Byblia Święta. Kralowec : Hartung, 1738. s. [32].

²⁴ Ve vinětě je v nápisové pásce text: „Daycież wielmożność Bogu naszemu 5. M. 32.“

²⁵ PETRY, L., AUBIN, H. a MENZEL, J. J. Geschichte Schlesiens, s. 249 – 261.

Edičních příprav a korektur se následně chopil vratislavský pastor od sv. Kryštofa a teolog Paweł Twardy (1737 – 1807).²⁶ Jako čerstvý absolvent hallské teologie s kontakty na pracovníky v Cansteinische Bibelanstalt byl pro tuto práci doslova předurčen, proto se zdálo, že vydání proběhne hladce. Vše nakonec dopadlo jinak a práce se zpozdlily a protáhly na dva roky, neboť veškeré korektury se vyřizovaly korespondenční cestou. Mezi tiskárnou a korektorem se posílal doslova arch po archu z Vratislavi do padesát kilometrů vzdáleného Břehu.

Twardy přistoupil k otázce pravopisných změn velmi zdrženlivě a zároveň prakticky. V předmluvě uvedl dva důvody, proč by se ortografické změny, ke kterým v polském jazyce v druhé polovině 18. století docházelo, do nové edice *Bible gdaňské* neměly zavádět. Jednak nové pojetí pravopisu ještě nedošlo takového rozšíření, aby se stalo používané také Poláky ve Slezsku, a jednak konzervativním čtenářům tento „starožitný“ způsob ortografie vyhovuje. Je dobré na tomto místě poznamenat, že právě tento postoj se stal z hlediska kodifikace spisovné polštiny na začátku 19. století značně problematický, jelikož se tím ve svém důsledku text *Bible gdaňské* archaizoval.

Provázanost mezi edicí hallskou z roku 1726 a břežskou edicí z Trampovy tiskárny z roku 1768 je patrná také v užití frontispisu s motivem Ježíše ve slávě, který byl vyryt ve vratislavské dílně Jana Bartłomieje Strachowského.²⁷ Oproti verzi z roku 1726 (ta přebírá vzor z české edice z roku 1722) jsou na novém frontispisu patrné morfologické obměny ve vzezření a gestech evangelistů a také v obličejí samotného Krista. V této souvislosti lze upozornit na hypotézu, že jeho předobrazem se stala nám dnes neznámá podoba frontispisu třetí české hallské edice z roku 1766.²⁸ Tím však změny v ilustrační složce neskončily, neboť Tramp nezařadil na titulní list vinětu známou z českých edic a z polské edice 1726, nýbrž ji nahradil vinětou s andělkem čtoucím knihu u rokajového štítu, čímž se přiblížil více k nezávislému uchopení vizuální titulní stránky známé z Hartungovy edice z roku 1738.

Hovoříme-li o biblických edicích v 19. století, nelze se vyhnout skutečnosti, že technologický pokrok zrychleného strojového tisku pomohl docílit vyšších nákladů a zároveň zkrátil odstup mezi původní edicí a reedicí. Mezi jednotlivými vydáními jsou tak povětšinou malé rozdíly. První v řadě početných reedic gdaňského znění je berlínské vydání z roku 1810 z tiskárny Christiana Friedricha Ernsta Späthena.²⁹ Na jeho přípravě již participovala Biblická společnost v Berlíně, která byla založena roku 1805 jako pobočka Britské a zahraniční biblické společnosti (British and Foreign Bible Society).³⁰

²⁶ STURC, J. *Ewangelicy w Polsce: słownik biograficzny XVI-XX wieku*, s. 305.

²⁷ WIĘCEK, A. *Strachowsky z dziejow ilustratorstwa slaskiego XVIII. wieku*.

²⁸ Por. PIŚNA, J. *Druhý život Kralické bible v 18. a na začátku 19. století – edice hallská a prešpurská*, s. 175–193.

²⁹ *Bibliografia XIX. Wieku*. 2. vyd. s. 238. Zde uvedena ještě další vydání.

³⁰ CANTON, W. *A history of the British and Foreign Bible Society*.

Edice z roku 1810 formálně vychází z královecké edice z roku 1738, ale Schultzovu předmluvu ponechává ve zkrácené úpravě z roku 1779, přičemž editor ji opatřil dvouodstavcovým dovětkem z 20. 9. 1810. Jeho jméno je nám blíže neznámé, zanechal nám však jen své iniciály J. J. (popřípadě I. I. podle edice královecké z roku 1823). Můžeme se tedy zatím jen dohadovat, kým dotyčný mohl být. Avšak co s velkou určitostí můžeme zatím říci, je to, že tato osoba musela být studovaným teologem a zároveň zkušeným editorem.

Berlínská edice se stala vzorem pro další přetisky po celé 19. století až do začátku 20. století. Zvláště královecká edice z roku 1823 je naprosto identickým přetiskem textu, ovšem za použití antikvového typu písma. Už nikoliv ediční přístup, ten se ustálil na edici z roku 1810 bez textu Schultzovy předmluvy, nýbrž právě užití písma nám diferencuje všechna vydání 19. století na dvě výrazné skupiny. Antikvou byla realizována vydání 1823 (Královec, Degen), 1836 (Vratislav, Korka), 1838 (Poznaň, Decker), 1840 (Lipsko, Tauchnitz), 1857 (Berlín, Trowicz a syn), 1861 (Berlín, Trowicz a syn), 1863 (Berlín, Trowicz a syn), 1869 (Varšava, Kantor), 1875 (Varšava, Kantor), 1877 (Varšava, Kantor), 1879 (Varšava, Kantor), 1889 (Berlín, Trowicz a syn), 1891 (Viedeň, Holzhausen), 1893 (Varšava, Kantor, Britská biblická společnost), 1896 a 1898 (Viedeň, Britská biblistická společnost) a následně většina vydání ve 20. století. Švabachem byla tištěna tato vydání 1810 (Berlín, Späthen), 1846 (Lipsko, Tauchnitz), 1854 (Halle, Cansteinův biblický ústav), 1858 (Berlín, Trowicz a syn), 1871 (Halle, Cansteinův biblický ústav), 1895 (Berlin, Britská biblická společnost), 1897 (Berlin, Britská biblická společnost), ve 20. století to bylo ještě berlínské vydání z roku 1910.

Je pochopitelné, že v obou skupinách se objevují stejní nakladatelé jako lipský Tauchnitz (1840 v antikvě, 1846 ve švabachu) či pobočky protestantské Britské a zahraniční biblické společnosti. Kdežto například obě hallské edice 1854 a 1871 se přidržují tradičně švabachového písma.

Alespoň pro úplnost stručně zmiňme, k jakým revizím textu ještě došlo v mladší době. Předně to byla tzv. varšavská revize textu *Nowego Testamentu*. V roce 1881 došlo ke změnám v novozákonním textu v edici, kterou nakladatelsky zaopatřila vídeňská pobočka Britské a zahraniční biblické společnosti ve varšavské tiskárně Adolfa Kantora. Text byl znovu komparován s původním zněním z roku 1632 a upraven. První fáze se týkala především evangelií, která byla vytištěna samostatně roku 1873 v Londýně.³¹ Celý *Nowy Testament* vyšel následně v reedici ještě v letech 1894, 1898 a 1908. O průběhu prací na revizi nás zpravuje syn varšavského pastora Karola Gustawa Manitia (1823 – 1904)³² pastor Gustaw Manitius (1880 – 1940), který ve svém článku vyjmenoval kromě svého otce také všechny další spolupracovníky. Předně to byli pastor August Karol Diehl (1837 – 1908), profesor polské filologie na Szkole

³¹ Alespoň na okraj zmiňme osamocený pokus hraběte Karola Węgierskiego, který se rozhodl vytvořit svou vlastní adaptaci a vydat ji roku 1876 v Londýně.

³² STEGNER, T. Polacy-ewangelicy w Królestwie Polskim: 1815-1914 : kształtowanie się środowisk, ich działalność społeczna i narodowa, s. 104.

Glównej ve Varšavě Józef Tomasz Przyborowski (1823 – 1906), polonista Jan Płoński (1819 – 1885) a dále Vieweger, Fecht, Wolfram.³³

V roce 2009 vznikl projekt *Nowa Biblia gdańska*, který si vytyčil za cíl poskytnout současnému čtenáři novou revizi textu starozákonních a novozákonních knih. Tím se editoři museli odpoutat od archaické gramatiky a pravopisu původních edic *Bible gdaňské* a výsledné znění biblického textu opřeli také o komparaci s ostatními polskými překlady, včetně výsledných textů ekumenických a katolických. Edice je dostupná nejen v knižní podobě z nakladatelství Szaron (2012), ale také zdarma v elektronické verzi.³⁴

V předloženém článku jsme se snažili popsat klíčové body v historickém vývoji vydávání *Bible gdaňské*, přičemž jsme se kromě toho také soustředili na nakladatelské a editorské zázemí pro polskou a českou edici vzniklou v Halle. Právě nahlízet hallskou edici *Bible gdaňské* z roku 1726 v komparaci s českými hallskými edicemi se ukázalo jako velmi prospěšné, neboť jsou si podobné z hlediska typografického a ilustračního. Tato provázanost typografického vzezření titulního listu a ilustračního doprovodu v použité vině (u vydání 1726) a frontispisu (u vydání 1726 a 1768) zřetelně kopírují české hallské tisky z 1722 a pravděpodobně také 1766. Ačkoliv se tato vazba vizuální stránky tisku projevuje jen v těchto konkrétních hallských vydáních, neznamená to, že další edice podobné vztahy mezi sebou nemají. Nalezneme je v nápodobě titulního listu mezi královeckými edicemi z let 1738 a 1779.

Z hlediska problematiky geneze textu lze označit za klíčová vydání z roku 1726, které přebírá text edice z roku 1632, dále pak vydání 1738, kde došlo k modifikaci textu znění novozákonních knih, k určitému ustálení dochází u textu vydání 1810, z něhož jsou odvozené další edice vydávané v 19. století až do vydání s novou revizí novozákonního textu 1881. K novému uchopení biblického textu došlo až vznikem tzv. Novou biblí gdaňskou v roce 2009.

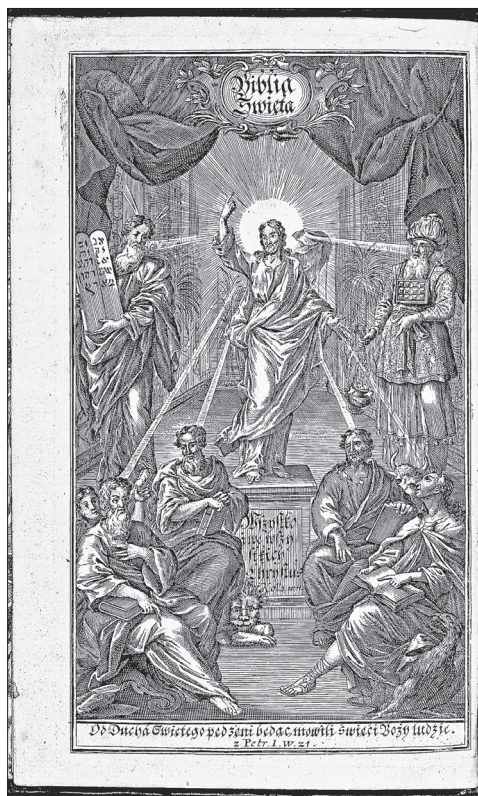
Na samotný závěr lze jen konstatovat, že takto načrtnuté kontury vývoje vydávání *Bible gdaňské* a finanční či personální vztahy k vydání samotnému či k jeho sesterským hallským edicím *Bible kralické*, bude nutné v následujících výzkumech ještě dokreslovat a konkretizovat. To se neobejde bez hlubšího ponoru do archivních pramenů, jak jsme již uvedli výše, ale bude nutné také využít a zapojit další badatelské přístupy všech příbuzných oborů od jazykovědy, knihovědy, literární vědy až po církevní dějiny, tedy všechny ty, které by také měly mít ve svém průsečíku zřetel na výzkum knižní kultury. Teprve zapojení těchto složek může napomoci k hlubšímu pochopení významu gdaňské biblické edice jak z hlediska samotného vydávání biblického textu knihtiskem v raném novověku, tak z hlediska kontextu dějin polského písemnictví a místa polských evangelíků v něm a v neposlední řadě také s ohledem na církevní dějiny středoevropského prostoru.

³³ MANUTIUS, G. Historia rewizji warszawskiej Biblii Gdańskiej [1881] i przekładu NT hr. Węgieńskiego [1876].

³⁴ Nowa Biblia Gdańska.

Obr. 1 Titulní list hallského vydání
Bible gdaňské z roku 1726

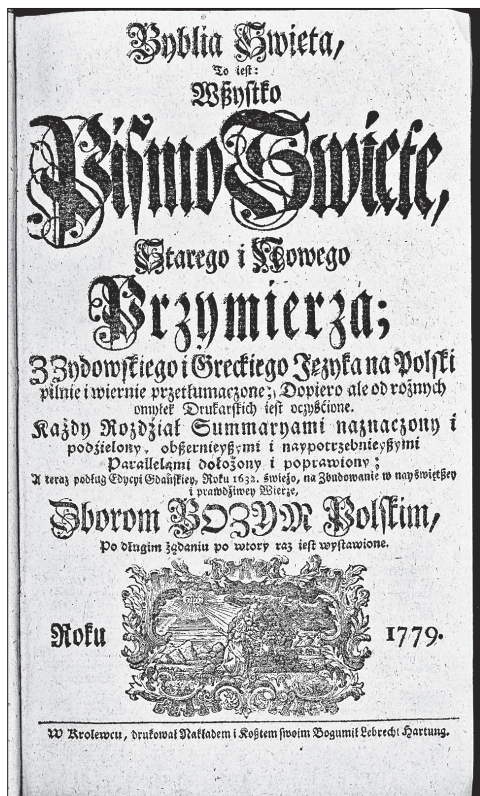
Obr. 2 Frontispis hallského vydání
Bible gdaňské z roku 1726

Prameny ³⁵

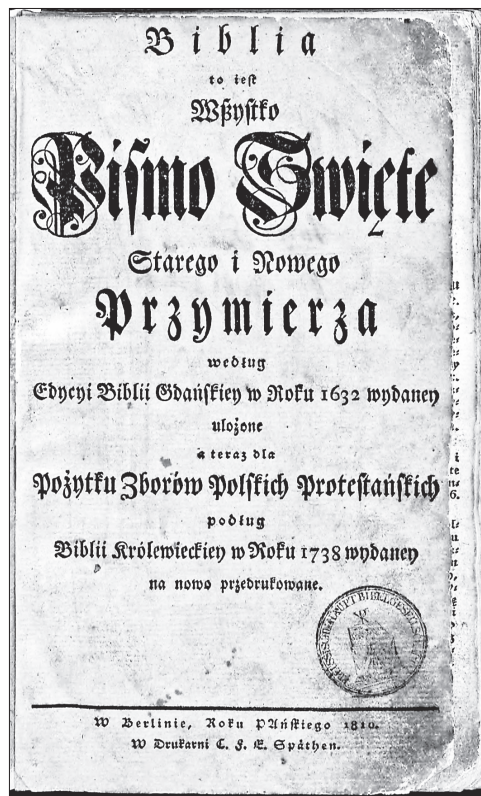
Biblia swięta: to jest, Księgi Starego y Nowego przymierza z żydowskiego y greckiego ięzyka na polski pilnie y wiernie przetłumaczone. Cum gratia et privilegio S. R. M. We Gdańsku w drukarniey Andrzejá, Hunefeldá roku MDCXXXII (1632). Estreicher Id 57596.

Biblia swięta: to iest, Księgi Pisma Swietego starego y nowego przymierza z zyduwskiego y greckiego Języka ná polski pilnie y wiernie przetłumáczone, á teraz podług Gdańského exemplarzá przedrukowane. W Amsterodamie, w drukárni Chryzstoffá Cunrádá. Roku MDCLX (1660). Estreicher Id 57597.

³⁵ V pramenech uvádíme biblické edice Bible gdaňské jen do vydání 1810, přetisky dále uvádíme v příspěvku výčtem.

Obr. 3 Titulní list královeckého vydání
Bible gdaňské z roku 1779

Obr. 4 Titulní list berlínského vydání
Bible gdaňské z roku 1810

Biblia Sacra, to iest: wszystkie Księgi Starego i Nowego przymierza; z żydowskiego i greckiego języka ná polski pilnie i wiernie przetłumaczone, a teraz podług edycyi Gdańskiej Roku 1632. przedrukowane. W Hali Magdeburgskiej, w drukarni Stefana Orbana, Roku pańskiego MDCCXXVI (1726).³⁶ Estreicher Id 57598.

Byblia święta, to iest: wszystko Pismo Święte, Starego i Nowego przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone: dopiero ale od różnych omyłkow drukarskich iest oczyszczone. Każdy Rozdział Summaryami naznaczony i podzielony, obszerniejszymi i naypotrzebniejszymi Paralelami dołożony i poprawiony. A teraz podług edycyi Gdańskiej, Roku 1632. świeżo, na Zbudowanie w nayswiętszy i prawdziwey wierze Zborom Bożym polskim, po długim żądaniu wystawione. W Krolewcu drukował nakładem i kosztem swoim Jan Henryk Hartung. Roku 1738. Estreicher Id 57600.

³⁶ Titulní list a frontispis v obrazové příloze odkazuje na exemplář z fondu: Brno, MZK, sign. ST2-0102.101.

Biblia Sacra, to iest: wszystkie Księgi Starego i Nowego przymierza; z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone, a teraz podług Edycji Halskiej Roku 1726 przedrukowane. W Brzegu Śląskim, w Drukarni Jana Ernesta Trampa, Roku Pańskiego MDCCLXVIII (1768). Estreicher Id 205537.

Byblia święta, to iest: wszystko Pismo święte Starego i Nowego przymierza; z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone; dopiero ale od różnych omyłek drukarskich oczyszczone. Każdy rozdział summaryami naznaczony i podzielony, obszerniejszymi i najpotrzebniejszymi parallelami dołożony i poprawiony; A teraz podług edycji Gdańskiej, roku 1632. świeżo, na Zbudowanie w najsświętszej i prawdziwej wierze, zborom bożym polskim, po długim żądaniu, po wtóry raz iest wystawione. W Krolewcu, drukował nakładem i kosztem swoim Bogumił Lebrecht Hartung. Roku 1779.³⁷ Estreicher Id 57601.

Byblia, to iest: wszystko Pismo Święte, Starego i Nowego Przymierza według Edycji Biblii Gdańskiej w Roku 1632 wydanej ułożone a teraz dla Pożytku Polskich Protestańskich podług Biblii Lrólewieckiej w Roku 1738 wydanej na nowo przedrukowane.³⁸ W Berlinie, Roku Pańskiego 1810, w Drukarni C. F. E. Späthen.

Seznam bibliografických odkazů

BAJEROWA, I. *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku.* Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011. 260 s. ISBN 978-83-226-1976-6.

BERTRAM, O. *Geschichte der Cansteinschen Bibelanstalt in Halle.* Halle: Buchhandlung des Waisenhauses, 1863. 88 s.

CANTON, W. *A history of the British and Foreign Bible Society.* Vol. 1. London: Murray, 1904.

ESTREICHER, K. *Bibliografia polska.* [online]. Kraków, 1870 – 1939. [cit. 2017-07-13]. Dostępne na: <http://www.estreicher.uj.edu.pl/home>

³⁷ V obrazové příloze je použit exemplář z fondu: Rajhrad, Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad ve správě Muzea brněnska – Památníku písemnictví na Moravě, sign. R. – A. I. ff. 27.

³⁸ V obrazové příloze je použit exemplář z fondu: Muzeum Regionalne w Sycowie, sign. AH 35

Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg : ausgegeben am Tages der in Königsberg stattfindenden Buchdrucker-Jubiläums am 5. Dezember 1840. Königsberg: Hartung, 1840. 62 s.

GRISCHOW, J. H. Informacya hystoriczna o tey nowey edycyi Biblii świetey. In: *Biblia Sacra*. Halle, 1726.

HANOW, M. Ch. *Denkmal der Danziger Buchdruckereyen und Buchdrucker, seit dem Jahr 1539 bis 1740.* Danzig: Schreiber, 1740.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. [online]. Praha: Státní tiskárny, 1939-1967. [cit. 2017-07-31]. Dostupné na: http://aleph.nkp.cz/F/LJBYCGRTIL79UG3XB6HUUQJKEI72EE6C3L4V1T87AYC4PAV673-63694?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS

KNEIFEL, E. *Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen: ein biographisches Pfarrerbuch mit einem Anhang.* Eging : nákl. vlastním, 1968. 291 s.

KNEIFEL, E. *Geschichte der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen.* Niedermarschacht: nákl. vlastním, 1964. 303 s.

KOSSOWSKA, M. *Biblia w języku polskim.* Tom II. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1969. 348 s.

KOUPIL, O. *Grammatykáři: Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672.* 2. vyd. Praha: Karolinum, 2015. 352 s. ISBN 978-80-246-2734-2.

KWILECKA, I. Biblia brzeska jej dzieje i znaczenie. *Nauka.* 2006, 3(3), 111 – 121.

MANUTIUS, G. *Historia rewizji warszawskiej Biblii Gdańskiej [1881] i przekładu NT hr. Węgierskiego [1876].* [online]. [cit. 2017-07-31]. Dostupné na: http://bibliepolskie.pl/zzartykuly.php?art_id=15

MEUSEL, J. G. *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller.* 12. Bd. Leipzig: Fleischer, 1812. 650 s.

NIETZKI, Albert. D. a QUANDT, J. J. *Generalsuperintendent von Preußen.* Königsberg: Thomas und Oppermann, 1905. 166 s.

Nowa Biblia Gdańska. [online]. [cit. 2017-07-31]. Dostupné na: <http://www.biblics.com/pl/biblia/nowa-biblia-gdanska>

PETRY, L., AUBIN, H. a MENZEL, J. J. *Geschichte Schlesiens*. Stuttgart: Thorbecke, 1999. ISBN 978-3-7686-3511-0.

PIŠNA, J. Druhý život Kralické bible v 18. a na začátku 19. století – edice hallská a přešpurská. *Historie – Otázky – Problémy*. 2013, 5(2), s. 175 – 193.

RINGELTAUBE, S. W. *Gründliche Nachricht von Polnischen Bibeln [...]*. Danzig: Knoch, 1744. 348 s.

SCHMIDT, R. *Deutsche Buchhändler. Deutsche Buchdrucker*. Band 2. Berlin: Weber, 1903.

STEGNER, T. *Polacy – ewangelicy w Królestwie Polskim: 1815 – 1914 : kształtowanie się środowisk, ich działalność społeczna i narodowa*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1992. 236 s.

STURC, J. *Ewangelicy w Polsce: słownik biograficzny XVI – XX wieku*. Bielsko-Biała: Augustana, 1998. ISBN 83-85970-50-9.

SZERUDA, J. Geneza i charakter Biblii gdańskiej. In: *Z problemów reformacji: praca zbiorowa*. Bd. 5. Warszawa: Zwiastun, 1985. s. 7 – 16.

VD18 – *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts*. [online]. [cit. 2017-07-31].
Dostępne na: www.vd18.de

VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí I: severinsko-kosořská dynastie 1488-1557*. Praha: KLP, 2013. ISBN 978-80-86791-98-2.

WIĘCEK, A. *Strachowscy z dziejow ilustratorstwa slaskiego XVIII. wieku*. Wrocław: Ossolineum, 1960. 46 s.

On the publishing of the Gdansk Bible in the 18th and 19th century

Jan Pišna

The paper examines the issue of publishing the text of the Gdansk Bible (1632) between the 17th and 20th century from two basic aspects. Firstly, it traces the editorial and publishing background of important editions of the Gdansk biblical text in the 18th and 19th century and researches who the editor of the text was and how he dealt with it. Secondly, it notices similarities with other biblical editions (first of all the visual resemblance of the Halle edition from 1726 with the edition of the Czech Bible from Halle from 1722, and the same is true for the Polish edition from 1768 and the Czech edition from Halle from 1766). Having studied the publishing of the Czech and Polish biblical editions, we presume that the benefactor of both of them was count Erdmann Heinrich Henckel von Donnersmarck (1681–1752). If we look at the issue from the perspective of genesis of the text, the key edition was published in 1726, borrowing the text of the edition from 1632, and then also the edition from 1738, when the texts of the books in New Testament were modified. A kind of stabilization is represented by the text of the edition from 1810; the following editions published in the 19th century up to the edition with further revision of the New Testament in 1881 were derived from this text. As for the orthography, all editions from 1726 are almost unaltered, conservatively keeping the original text even in the times when the Polish grammar and spelling had already changed.

Key words: history of book culture, biblical editions, Bible in Polish, Evangelical church in Poland, 17th – 20th century

Koncepcia vydavateľskej politiky slovenskej produkcie na začiatku 20. storočia*

Lenka Frankovičová

Kľúčové slová: vydavateľská politika, jazykové slovaciká, 20. storočie, vydavatelja, súbehy, základiny

Úvod

Na začiatku 20. storočia stále pretrvávala kumulácia dvoch alebo viacerých profesií podieľajúcich sa na produkcii knihy v jednej osobe (tlačiar, vydavateľ, autor, niekedy aj kníhkupec, kníhviazač). V tom období však nastala aj diferenciacia, pretože vznikli subjekty, ktoré sa zaoberali len vydavateľskou činnosťou na profesionálnej úrovni.

Pod pojmom vydavateľ pritom chápeme subjekt, ktorý financoval a inicioval vydanie konkrétneho titulu a bol zodpovedný za celý priebeh procesu produkcie a vydania slovenských kníh okrem ich vytlačenia. Činnosť vydavateľov slovenských knižných vydaní bola ovplyvnená mnohými nepriaznivými okolnosťami. Na jednej strane ju limitovala politická situácia, na druhej ekonomická a hospodárska, a z nich rezultujúce spoločenské, kultúrne podmienky, ktoré sťažovali činnosť vydavateľov. Nízka úroveň vzdelania, absencia čitateľských návykov, úzky okruh čitateľov, ako aj slabá pripravenosť autorov zapríčinili, že čítanie slovenskej knihy nebolo bežnou súčasťou života Slovákov. Uvedené príčiny spôsobili, že slovenské vydavateľstvá mali pri získavaní čitateľov ťažkú úlohu. V rámci výskumu sa však z retrospektívnej bibliografie M. Fedora¹ vyexcerpovalo 2 033 jazykových slovacík, ktoré boli vydané alebo vytlačené na slovenskom území v rokoch 1901 – 1918. To dokazuje, že napriek všetkým problémom sa slovenské knižné vydania produkovali. Na ich produkcii sa spolu podieľalo 196 vydavateľských subjektov, ktoré vo väčšine prípadov pôsobili na našom území. Z tohto množstva vydavateľských subjektov až 122 vydavateľov vydalo iba jednu publikáciu a iba 40 minimálne päť publikácií. Najproduktívnejšími vydavateľstvami boli Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Martine (ďalej ako KÚS),

* Príspevok je upravenou verziou kapitoly z dizertačnej práce Vydávanie jazykových slovacík na Slovensku v rokoch 1901 – 1918 obhájenej na Katedre knižničnej a informačnej vedy FiFUK v Bratislave v roku 2016.

¹ FEDOR, M. Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918.

evanjelický spolok Transcius v Liptovskom Mikuláši, katolícky Spolok sv. Vojtecha v Trnave, jednotlivci Jozef Gašparík, Karol Salva, Adolf Horovitz či Ján Párička, ktorí vydali spolu 618 jazykových slovacík (bez uvedenia vydavateľa evidujeme 792 slovacík). Vydavatelia sa zameriavali na produkciu mnohých typov vydaní, z čoho pramenila voľba rozličnej vydavateľskej politiky. Stredobodom ich záujmu bola najmä umelecká, náboženská a výuková literatúra. Stratégia vydavateľov veľmi úzko závisela od čitateľov, pre ktorých sa knihy produkovali. Napriek rozdielnym aspektom možno vo vydavateľskom procese vymedziť niektoré spoločné znaky, ktoré fungujú vo všetkých subjektoch približne rovnako, pretože sú základným predpokladom vzniku konečného produktu, teda vydania knihy. Tieto kroky pozostávajú z viacerých etáp – od získania rukopisov, ich kritického zhodnotenia a schvalovacieho procesu, cez akceptovanie alebo odmietnutie diela, až po konečné rozhodnutie o jeho vydaní. Príspevok sa venuje jednotlivým krokom na príklade niektorých konkrétnych vydavateľov.

Získavanie rukopisov a podnecovanie literárnej tvorby

Vydavatelia slovenských kníh museli na začiatku 20. storočia pravidelne riešiť problém s nedostatkom rukopisov, najmä s absenciou kvalitných rukopisov. Za normálnych okolností sa získavali rukopisy priamo od autorov. Tento princíp neplatil v prípade, že tlačiarne realizovali ilegálnu dotlač. Inak autori buď sami iniciatívne posielali do vydavateľstva rukopisy, alebo boli oslovení a vyzývaní prostredníctvom korešpondencie, osobne na zasadnutiach náboženských spolkov a pod. Zo zachovaných zápisníc spolkových zasadnutí je zrejmé, že na členov sa pravidelne apelovalo s cieľom získať rukopisy na konkrétne typy literárnych prác. Zároveň sa neorganizované zapájali všetci členovia a navrhovali aj staršie konkrétne práce na dotlač. Možno hovoriť o akejsi skupinovej tvorbe edičnej politiky. KÚS sa zaujímal aj o staršie vydania a ich predajnosť, veď dotlače tvorili 25 % jeho produkcie. Okrem priameho získania od autora sa vydavatelia snažili podporovať vznik kvalitnej slovenskej knihy aj prostredníctvom súbehov a základín.

Literárne výzvy (súbehy) predstavovali formu literárnej súťaže, ktorej cieľom bolo získať kvalitné príspevky najmä od mladších nádejných autorov a prispieť tak k rozvoju slovenskej literatúry. Tieto súbehy sa vypisovali aj na učebnice, ktorých bol v tom čase nedostatok. Autorov dokázali motivovať tým, že literárne súťaže boli odmeňované a honorované. Výška odmeny bola uverejňovaná zároveň s textom súbehu a zvykli sa udeľovať aj viaceré výherné miesta. Aby sa zaručila určitá miera subjektivity, súťažné diela sa posielali anonymne, zväčša opatrené nejakým mottom. Stratégiu súbehov využívali predovšetkým veľké inštitucionálne vydavateľstvá, ktorých produkcia bola niekoľkonásobne vyššia ako produkcia vydavateľov – jednotlivcov, a rovnako vysoká bola aj požiadavka na nové rukopisy. Súbehy sa uverejňovali v mnohých periodikách, najmä v Slovenských pohľadoch, Živene, Národných

novinách či v Katolíckych novinách. Tie isté súbehy sa pretláčali naraz, aby mohli preniknúť medzi čo najširšiu verejnosť. Rovnako sa v nich publikovali aj literárne súbehy z Ameriky, ktoré boli odmeňované vyššími honorármi, preto boli u slovenských spisovateľov pomerne obľúbené. Vypisovali ich predovšetkým slovenské spolky založené vystažovalcami, ako napr. Národný slovenský spolok alebo Slovenská liga v Amerike. Predmetom súbehov neboli iba časopisecké články, ale aj romány, novely, poviedky a iné formy literárnych prác určené na knižné vydanie. Napriek tomu, že snaha vydavateľov bola evidentná, odozva nebola veľká a rovnako kvalita prác nebola vždy dostatočná. Kým na súbeh z Ameriky prišlo aj 400 prác, slovenské súbehy dokázali zaujať oveľa menšie publikum (stretli sme sa maximálne s 12 odpoveďami na jednu súťaž). Posudzovanie súbehov ako literárnych súťaží nemuselo byť vždy objektívne, a to mohla byť tiež jedna z príčin, prečo nemali taký úspech.

V roku 1905 vypísal spolok Živena literárny súbeh s odmenou 100 korún za jednoaktovku vhodnú na divadelné dosky, 200 korún za novelu obsahujúcu najmenej štyri tlačene hárky, 100 korún za zdravotnícky článok alebo brožúrku určenú pre široké vrstvy. Práce mali byť zaslané anonymne do konca januára 1906.² Výsledok súbehu bol uverejnený najskôr v Slovenských pohľadoch, neskôr podrobnejšie aj v Národných novinách. Ocenená zdravotnícka práca od Jozefa M. Burjana *Nemluvná alebo život a opatera dieťaťa* vyšla v knižnej podobe v roku 1906 nákladom spolku Živena, rovnako ako aj divadelná hra Pavla Socháňa *Honorár* (v roku 1907, nákladom KÚS-u). Súbeh na viacero konkrétnych prác bol vypísaný spolkom Živena aj v januári 1918.³ Pravdepodobne z nedostatočnej odozvy spisovateľov uverejnili výzvu opakovanne aj v marci 1918 v Národných novinách a termín na poslanie prác predĺžili.⁴ V závere súbehu sa vydavateľstvo časopisu Živena obracia na autorov: „*Prosíme našich spisovateľov i spisovateľky, aby sa na súbehu v plnej miere zúčastnili. Dokážme i týmto, že sme schopní života.*“⁵ Najväčšiu odmenu – 400 korún získala Timrava za novelu *Hrdinovia*, ktorá bola potom ešte v tom roku uverejňovaná v časopise Živena na pokračovanie.

Spolok sv. Vojtecha vypísal v roku 1911 súbeh po tom, ako Ľudovít Okáňnik s cieľom podporiť slabú literárnu činnosť zozbieral 400 korún od piatich darcov na odmenu pre najlepšie štyri práce na témy: zlé následky alkoholizmu, sociálna demokracia a náboženstvo, ako má vyzeráť naša dedina, divadelný kus zo života ľudu slovenského. Súbeh bol uverejnený aj v Národných novinách.⁶ Práce mali byť písané populárne, v ľudovom štýle. Podľa spolkovej zápisnice prišlo ako odozva na súťaž spolu 12 prác, ktoré mali byť posúdené členmi literárneho odboru. Spolok sv. Vojtecha chcel súbehmi získať najmä práce týkajúce sa sociálnych otázok a odhaľujúce

² Literárny súbeh spolku Živena, s. 520.

³ Súbeh, s. 11.

⁴ Literárny súbeh, s. 3.

⁵ Súbeh, s. 15.

⁶ Súbeh, s. 4.

Umenie, veda a literatúra.

Vo výborovom zasadnutí „Živeny“, spolku slovenských žien, vydržiavanom dňa 9. júla 1905, uzavrlo sa vypísať nasledujúce literárne odmeny:

100 korún
za *jednoaktovku*, súcu na divadelné dosky.

200 korún
za *novellu*, najmenej štyri tlačené hárky obsahujúcu.

100 korún
za zdravotnícky článok alebo brošúrku, súcu pre široké vrstvy.

Termín: do konca januára 1906. Poslať na nižšie podpísaného tajomníka bezmenne, s priloženým hieslom na zatvorenej kuverte i na práci, v kuverte meno spisovateľa.

Jury: predsedníčka, tajomník a Mária Horvátová.
Turčiansky Sv. Martin, 9. júla 1905.

Svetozár Hurban Vajanský, **Elena Soltészová,**
tajomník. predsedníčka.

Obr. 1 Ukážka súbehu vypísaného spolkom Živena

(Národné noviny, 11. 7. 1905, s. 4)

praktiky sociálnych demokratov, s ktorými boli katolíci v konflikte, a preto bola táto téma v danom čase veľmi aktuálna. Najviac flexibilne sa v oblasti súbehov správal evanjelický spolok *Tranoscusius*. Na rozdiel od ostatných vydavateľov ich vypisoval častejšie, obmieňal témy, typy vydání a odmeny, a to pravdepodobne aj z toho dôvodu, že jeho súbehy nemali veľký ohlas a odozvu medzi spisovateľmi. V roku 1907 vypísal *Tranoscusius* súbeh na poučné práce z hospodárstva a na zábavné práce pre ľud a mládež. Za päť najlepších prác bola stanovená celková odmena 300 korún. Súbeh nemal veľký úspech, Cirkevné listy to komentovali slovami: „na vypísaný spolkom súbeh došla spôsobom predpísaným jedna jediná práca *Po desiatich rokoch*, rozprávka zo života. Výbor neuznal ju za takú, ktorá požiadavkám literárnym a vychovávateľským zodpovedá, a nariadil ju vrátiť pôvodcovi.“⁷ V roku 1912 uverejnil KÚS v Národných novinách výzvu na literárne práce do ich vydávaných kalendárov a zároveň aj na obsirnejšie pôvodné, populárne písané rozpravy z odboru hospodárstva, záhradníctva, lesníctva, zemepisu a dejepisu do edície *Pospolité čítanie*.⁸ Na získanie prác využil aj výzvu priamo v knihe (napr. v doslove štvrtého zväzku tejto edície prosil o podporu spisovateľov skúsených na poli hospodárstva o poučný príspevok pre slovenský ľud). Ďalší súbeh musel KÚS uverejniť v Národných novinách už skôr, pretože v roku

⁷ Zo spolku *Tranoscusius*, s. 262.⁸ Vyzvanie k slovenským spisovateľom, s. 3.

1908 mu poslal autor Gustáv Kordoš vlastný rukopis s názvom *O našom ovocí* ako reakciu na danú výzvu. V sprievodnom liste Kordoš píše: „*Je to práce s velkou důkladností vypracovaná. Obsahuje v sebe v zábavném duchu elementy botanické vedy, přírodovědy, která je u nás ešte málo alebo vôbec neznáma. [...] Vydajte oba dílce účastinářským nákladem. Nech už raz i přírodověda zablysne v naší literatuře! Už je čas. Básní máme už na zbytek. Dajte světu něco vzácného.*“⁹ Kordoš mal v prípade prijatia niekoľko požiadaviek. KÚS sa mal do dvoch týždňov rozhodnúť, či knihu vydá na svoj účet a vo svoj prospech. Kordoš žiadal 100 brožovaných exemplárov, ktoré chcel poslať pospolitému ľudu zdarma. Na vlastné útraty dielo vydať nemohol, pretože pri *Náučnej počtovej knihe* vydanéj vlastným nákladom v rokoch 1906 a 1907 mal stratu 800 korún. KÚS vydanie knihy odobril, v roku 1911 vyšla pod názvom *Niečo o našom ovocí*.

Základiny možno považovať za jednu z foriem mecenášstva. Z úrokov každej jednej základiny, teda dobrovoľného finančného príspevku (darovaného zväčša jednotlivcom, menej inštitúcií) určeného na podnietenie literárnej činnosti, sa platiла odmena pre konkrétneho spisovateľa, prípadne sa podporilo vydanie určeného diela. Základiny vytvárali viac jednotlivci ako vydavatelia, najmä takí, ktorým nebol osud slovenskej literatúry ľahostajný. Hoci sa v novinách uverejňovali výzvy, aby sa pripájali aj banky a iné ústavy, ktoré disponovali veľkým finančným kapitálom, s konkrétnou realizáciou takejto podpory zo strany akéhokoľvek peňažného ústavu sme sa nestretli. O základinách nepojednával začiatkom 20. storočia žiaden osobitný uhorský zákon, čo na jednej strane Slovákom vyhovovalo, na druhej strane sa ale mohli obávať, že vláda bezdôvodne akúkoľvek základinu zakáže a odoberie. V roku 1901 sa síce hovorilo o novelizácii občianskeho zákonníka, v návrhu ktorého sa niekoľko paragrafov venovalo základinám, ale tento zákon napokon neschválili.¹⁰ Ešte v osemdesiatych rokoch 19. storočia založil základinu 1 000 korún rímskokatolícky farár Jozef Sčasný na preklad a vydanie *Svätého písma*. Začiatkom 20. storočia však jeho preklad nebol hotový a peniaze boli stále k dispozícii. Juraj Lacko st., továrnik z Liptovského Mikuláša, založil v Trnoscii v roku 1915 základinu na 20 000 korún na povzbudenie evanjelickej náboženskej tvorby.¹¹ Katolícky kňaz a publicista Ferdinand Juriga určil v roku 1918 ako odmenu 300 korún pre toho, kto zostaví slovenský ľudový dejepis alebo slovenský zemepis, pretože tie Slovákom podľa neho veľmi chýbali.¹² Výzva vyšla najprv v Slovenských ľudových novinách a neskôr bola uverejnená aj v Národných novinách. V roku 1917 vyzýva autor úvodníka v Národných novinách A. Martiš na vytvorenie tzv. slovenskej základiny v malom štýle, na ktorú by prispel každý ochotný občan, ako aj rozličné inštitúcie a banky. Autor píše o „mi-

⁹ List Gustáva Kordoša pre Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine (= KÚS) zo 17. 8. 1908. KÚS 1863 – 1948. Dostupné v Archíve Matice slovenskej (= AMS), sig. 6A44.

¹⁰ MUDROŇ, P. O základinách, s. 1.

¹¹ NITRANSKÝ, T. Kapitoly z dejín vydávania a rozširovania literatúry, s. 141.

¹² Slovenský dejepis a zemepis, s. 4.

zérii našej spisby“, ktorá je zapríčinená aj tým, že spisovatelia nie sú vôbec honorovaní. Podľa neho by Slováci mali byť schopní vyzbierať aspoň 100 000 korún a zo základiny by sa potom financovala vedecká, príp. iná publikačná činnosť slovenských spisovateľov.¹³

Prostredníctvom uvedených praktík sa mala zvýšiť motivácia autorov, ktorí bežne pracovali bez nároku na honorár, príp. mohli počítať iba s veľmi nízkym honorárom. V prvých rokoch 20. storočia bola situácia ohľadom honorárov pre spisovateľov nepriaznivá. Slovenské knihy sa kupovali málo, preto vydavatelia nemali autorov z čoho vyplácať. Honorovať autorov bolo náročné až nemožné. Podľa informácie uverejnenej v Slovenských pohľadoch dostal P. O. Hviezdoslav vôbec prvý honorár za svoju prácu až v roku 1909. „Šesťdesiatročný muž, ktorý štyridsať rokov tvorí uznávané, veľké diela literárne, svoj prvý (tiež chudobný!) honorár dostane teraz od Kníhtlačiarkeho účasť spolku za tragédiu *Herodes a Herodias*.“¹⁴ Jedine väčšie vydavateľské spolky honorovali spisovateľov pravidelnejšie, na čo vždy autorov upozornili v novinách. Nízke slovenské honoráre využívali vydavatelia z Ameriky, ktorí ľahko preplácali slovenských autorov, čo nezostalo nepovšimnuté. Úvodník Národných novín z roku 1911 komentoval situáciu nasledovne: „Musíme povedať pravdu, tu i Amerika nám odoberá sily; pretože tam je časopisectvo položené na osnovu čisto hospodársku, obchodnú, tam platia nepomerne veľké honoráre a celá plejáda slovenských spisovateľov posielajú tu práce, honorované po ameríkansky. Toto je citelné ochromovanie domácej literárnej a nakladateľskej činnosti.“¹⁵ Situácia ohľadom honorárov sa mala zlepšiť približne od roku 1908, keď sa zvýšila predajnosť kníh. Blížšie o tom píše článok v Národných novinách z roku 1908, ktorý radostne oznamuje verejnosti, že Slováci začali knihy kupovať a neočakávajú, že ich dostanú zadarmo, na čo boli dovtedy navyknutí: „A už vidno účinky. Literárne práce sa množia, rastú diela nové, staré sa obnovujú, lebo slovenské čitateľstvo sa množí a platí za duševný pokrm. Kupujú sa už nielen cirkevné knihy a kalendáre, ale i diela básnické, zábavné, poučné, vedecké.“¹⁶ V roku 1907 dostal napr. Karol Ruppeldt honorár za piesne, ktoré KÚS vydal v roku 1909 pod názvom *Kytky slovenských piesní*, 200 korún.¹⁷ Vavro Šrobár získal v roku 1908 za svoje dielo *Ludová zdravotníka* od KÚS-u honorár 1 000 korún za práva na 4-tisícový náklad.¹⁸ Honorár sa určoval aj na základe výšky nákladu. V roku 1912 bol honorár do časopisu *Živena* stanovený na 2 koruny za stranu (32 korún za hárok) za pôvodné práce, za preklad o polovicu menej.¹⁹

¹³ MARTIŠ, A. Nová slovenská základina, s. 1.

¹⁴ ŠKULTÉTY, J. Hviezdoslav, s. 74.

¹⁵ Kultúrne poznámky, s. 1.

¹⁶ B. Slovenským spisovateľom, s. 3.

¹⁷ Zmluva medzi autorom Karolom Ruppeldtom a vydavateľstvom KÚS-u z roku 1907. KÚS 1863 – 1948, AMS, sig. 6F53.

¹⁸ Zmluva medzi autorom Vavrom Šrobárom a vydavateľstvom KÚS-u z roku 1908. KÚS 1863 – 1948, AMS, sig. 6F55.

¹⁹ List E. M. Šoltésovej Timrave z 9. 12. 1912. In: MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E. (zost.). Pohľady na literatúru, s. 24.

Hodnotenie a schvaľovanie rukopisov

Hodnotenie a schvaľovanie rukopisov predstavujú dôležité zložky vydavateľského procesu, pretože rozhodovali o úspechu alebo neúspechu podniku. Boli súčasťou predbežnej kritiky, ktorej úlohou bolo zvýšiť úroveň produkovanej literatúry, a boli chápané aj ako ochrana pred cenzúrnymi zásahmi uhorskej vlády a vnútornej kontroly. Na oboch procesoch sa spolupodieľalo zväčša niekoľko osôb, čím mala byť zabezpečená aj objektivita a nestrannosť (toto hľadisko však nebolo vždy dodržané). O vydaní diela rozhodovali posudzovatelia alebo posudzovacie odbory pri vydavateľstvách. Väčšie vydavateľské podniky (KÚS, Spolok sv. Vojtecha, Tranoscus) mali viacero posudzovateľov zodpovedných za prijatie alebo odmietnutie rukopisov, menší vydavatelia – jednotlivci (J. Párička, J. Bežo) na tieto práce zamestnávali redaktora, resp. rozhodovali o všetkom aj sami.

Pri KÚS-e, rovnako ako aj pri Spolku sv. Vojtecha a vydavateľstve Tranoscus, fungovali tzv. literárne odbory, ktoré mali na starosť predbežný výber a kritiku diel. Členmi literárneho odboru spolku Tranoscus boli evanjelickí kňazi, farári, verejní činitelia, učitelia, ako napr. Martin Bujna, Ján Slávik, Michal Bodický, Martin Braxatoris a ďalší. Úloha odboru bola obmedzená na posudzovanie a prípravu rukopisov na vydanie, čím sa myslelo najmä zostavenie vhodných diel. Pravdepodobne tento model fungoval, keďže zvolení členovia boli pomerne produktívnymi autormi evanjelických diel, napr. Ján Slávik a Martin Bujna. Literárny odbor KÚS mal na starosti viac úloh. Hoci bol iba poradným orgánom KÚS-u, jeho mienka však mala veľkú dôležitosť. Okrem posudzovania diel organizoval a riadil celú agendu umeleckej literatúry. Zároveň sa podieľal na jej rozširovaní, tvorbe propagačných stratégií a príprave súbehov. Z uvedeného by sa mohlo zdať, že odbor pracoval systematicky, v skutočnosti konal skôr subjektívne a náhodne. Nemal vypracované nijaké stanovky, smernice či zásady, ktorými by sa riadil. Aj z analýzy prijatých, navrhovaných a odmietnutých rukopisov je zrejma improvizácia odboru v oblasti vydávania literatúry. A to aj napriek tomu, že členmi boli významní slovenskí literáti, redaktori, publicisti, prekladatelia (napr. S. H. Vajanský, Jozef Škultéty, Pavol Socháš, Andrej Halaša, Jozef Capko, Gustáv Izák a ďalší), ktorí sa snažili v čo možno najväčšej miere zabezpečiť kvalitu a kompetentnosť odboru. Členovia sa pravidelne stretávali, výsledky a uznesenia z rokovaní spisovali do zápisníc. Tie sa predčítavali na zasadnutiach správy, kde sa rozhodovalo o akceptácii, resp. zamietnutí prednesených návrhov, vo väčšine prípadov sa mienka literárneho odboru rešpektovala. Ukážkou vstupného posúdenia diela môže byť zachované hodnotenie od Pavla Socháša z roku 1909 na neznámy rukopis, ktoré znie: *„Dielce je hodno vydať, ale odporúčam vynechať tie mnohé suché dáta historické bez ktorých možno sa obísť a ktoré pre naše čitateľstvo ani smyslu ani cieľa nemajú. Reč treba tiež náležitej korektúre podrobiť.“*²⁰ Overených, populárnych autorov

²⁰ Hodnotenie neznámeho rukopisu Pavlom Socháňom pre KÚS z 28. 2. 1909. KÚS 1863 – 1948, AMS, sig. 6A60.

nezvykli posudzovať, niekedy dokonca vopred automaticky schválili slúbený alebo pripravovaný rukopis. Divadelnú hru *Sedliacka nevesta* od Pavla Socháňa navrhol odbor v roku 1909 vydať hneď, bez akejkoľvek predbežnej kritiky.²¹ V ďalšom roku hra skutočne vyšla. Rovnako sa „čo najvrejšie odporúčalo“ vydanie pripravovanej tragédie *Herodes a Herodias* od P. O. Hviezdoslava, hoci odbor rukopis ešte ani nevidel.²² Rukopisy menej známych autorov dôkladne posudzovali a v prípade, že boli slabé, alebo bol predpoklad, že si u čitateľov nenájdu odozvu, neodporúčali ich vydať. Literárny odbor Spolku sv. Vojtecha vznikol v roku 1907 pravdepodobne z toho dôvodu, že niektorí členovia katolíckeho vydavateľstva vyčítali jeho správcovi Martinovi Kollárovi neobjektívne schvaľovanie diel. Rukopisy spolok získaval od svojich členov. Hoci rukopisov neprichádzalo veľa, nie všetky práce boli prijaté a schválené automaticky. Prednosť dostali práce od známych, už overených autorov či blízkych spolupracovníkov spolku. Ostatné rukopisy boli pred schválením posudzované zväčša dvoma pracovníkmi, pričom hlavné slovo o ich prijatí, resp. odmietnutí (okrem následnej cirkevnej cenzúry) mal správca spolku. Aj v Spolku sv. Vojtecha pristupovali k posudzovaniu literárnych prác rôzne. V roku 1901 spolok rozhodol, že modlitebnú knižku Stanislava Kianičku s názvom *Päť hodín pred velebnou sviatosťou* nemôže vydať pred jej posúdením a pozitívnou kritikou.²³ Dielo v skúmanom období nevyšlo. Naopak, v roku 1905 členovia spolku súhlasili s návrhom Pavla Bednára vydať Osvaldove dielo o kresťanskej výchove pre rodičov s názvom *Len jedno je potrebné* bez predbežného posúdenia diela.²⁴ Individuálny vydavateľ slovenskej literatúry Ján Párička, pôsobiaci v Ružomberku, spolupracoval pri posudzovaní diel predovšetkým s Františkom Votrubom, ktorý bol aktívny najskôr ako vydavateľ, neskôr ako literárny kritik. Votruba veľmi dobre dokázal oceniť kvality slovenských spisovateľov v tom čase, najmä Jesenského, Kraska či Tajovského. Kladný vzťah Votrubu s Páričkom je zrejmý aj zo vzájomnej komunikácie. Párička sa Votrubu viackrát neúspešne snažil presvedčiť, aby sa presťahoval do Ružomberka a pracoval pre neho ako redaktor. Votruba pomáhal Páričkovi pri posudzovaní rukopisov a v roku 1912 mu neodporúčal vydať divadelnú hru od Martina Rázusa s názvom *Obrodenie* so slovami: „[...] nevydávaj vec (nielen kvôli sebe samému, keďže prídeš na verejnosť iba s materiálom a nie s dielom), ale aj kvôli autorovi. Odloží ju do stolíka načas a po istej dobe – ver mi – bude Ti vďačný, že si to nevydal. Je to vec iste seriózne myslená, ale nielen nevyzretá, ale až zmätená a hlavne nedomyslená.“²⁵ Párička akceptoval mienku Votrubu, dielo ne-

²¹ Zápisnica zo zasadnutia literárneho odboru KÚS-u zo 17. 7. 1909. KÚS 1863 – 1948, AMS, sig. 6F6.

²² Zápisnica zo zasadnutia literárneho odboru KÚS-u z 31. 8. 1908. KÚS 1863 – 1948, AMS, sig. 6F6.

²³ Zápisnica výborového zasadnutia Spolku sv. Vojtecha zo 7. 3. 1901. Archív Spolku sv. Vojtecha (= ASSV), sig. AS/C1.

²⁴ Zápisnica výborového zasadnutia Spolku sv. Vojtecha z 28. 3. 1905. ASSV, sig. AS/B2.

²⁵ List Františka Votrubu Jánovi Páričkovi č. 168 z roku 1912. In: ŠIMKOVIČ, A., VOTRUBOVÁ, Š. (zost.). Korešpondencia Františka Votrubu (1902 – 1944), s. 131.

vydal, a to aj napriek tomu, že Martin Rázus mal už v tom čase povest' talentovaného spisovateľa.

Dôležitou súčasťou vydavateľskej politiky boli zásahy do rukopisov (bez autorizácie diela), ich úprava, redakcia, korektúry, revízie a pod. Patrili medzi pracovnú náplň redaktorov pôsobiacich pre väčšie i menšie vydavateľské subjekty. Zásahy do rukopisov boli v takomto prípade viac umeleckého ako redakčného charakteru, aj preto sa im nemohol venovať každý. Nakoľko nebolo v danom období veľa literárnych kritikov, túto úlohu zastávali najmä redaktori (napr. Škultéty, Vajanský), niekedy aj spisovatelia (napr. Hviezdoslav) a samotní vydavatelia (napr. Votruba, Páříčka). Úpravy rukopisov spadali do kompetencií členov literárnych odborov, v prípade menších vydavateľstiev boli na to určení korektori spolupracujúci s vydavateľom, prípadne samotní vydavatelia. V KÚS-e redaktorsky pôsobili predovšetkým J. Škultéty, S. H. Vajanský a P. Socháš. O zásahoch v diele komunikovali so spisovateľmi prostredníctvom korešpondencie. Škultéty aj z dôvodu vyťaženia využíval často pomoc spolupracovníkov, najmä P. O. Hviezdoslava, ktorý čítal rukopisy a korektúry. Na Hviezdoslava sa obracali aj samotní autori s prosbou o korekciu diela ešte pred jeho zaslaním do vydavateľstva. Ak si však autori neboli istí kvalitou rukopisu, posielali ho priamo do vydavateľstva, kde následne rozhodli o jeho vydaní, príp. odmietnutí. Korektúry boli niekedy zakomponované aj do zmlúv o diele medzi autorom a vydavateľom. Zmluvy určili, kto je za korektúru zodpovedný. Podľa dostupných zachovaných zmlúv KÚS-u korektúru vykonával autor na svoje náklady. Okrem toho KÚS zvykol pomerne autonómne zasahovať do rukopisov, ktoré dostával na vydanie. Jeho redaktori niekedy pred vydaním pozmenili rukopis podľa svojej vôle. Zväčša mali Škultéty alebo Vajanský voľnú ruku pri rozhodovaní o úpravách diel (svedčí to o dôvere autorov). Niektorí autori však spätne nie vždy súhlasili s ich konaním. Príkladom je mierne rozhorčenie Timravy, keď zistila, že Škultéty vynechal niektoré pasáže v jej autobiografickej novele *Skúsenosť*.²⁶ KÚS nebol jediným vydavateľstvom, ktoré vydávalo diela bez autorizácie. Na začiatku 20. storočia boli pomery v tomto ohľade relatívne uvoľnené. Vydavatelia nezvykli byť za tieto počiny pokutovaní alebo žalovaní, hoci podľa platného autorského zákona²⁷ bolo právo na strane pôvodcu. Prax bola taká, že redaktori si dovoľili zasahovať do rukopisov bez súhlasu autora najmä vtedy, ak mali s autormi bližšie osobné vzťahy.

Hoci sa mnohí vydavatelia sťažovali na nedostatok rukopisov, veľa literárnych prác museli zároveň aj odmietnuť, a to zo subjektívnych dôvodov. Išlo najmä o umeleckú literatúru produkovanú predovšetkým KÚS-om (náboženské spolky mali podstatne menej rukopisov od autorov), a ako sme zistili, bolo to z viacerých príčin. Hlavným motívom pre neschválenie diela bola jeho nekvalita. Často sa kvalita diela zamieňala za hodnotu diela v zmysle jeho významu a prospechu pre spoloč-

²⁶ List B. S. Timravy Jozefovi Škultétymu zo 17. 12. 1903. In: PETRUS, P. (Zost.).
Listy Boženy Slančíkovej Timravy, s. 29.

²⁷ Zák. čl. XVI/1884 o práve pôvodcovstva, s. 145 – 172.

nosť. Dielo bolo kvalitné, najmä ak bolo prospešné, najlepšie pre určitý, konkrétny okruh čitateľov. Takto ponímaná kvalita diela bola vnímaná individuálne podľa viacerých hľadísk, pričom najčastejším hľadiskom bol zámer vydavateľa, resp. jeho vydavateľský program či politika. Národníari z Martina preferovali národnobuditeľské témy, zatiaľ čo napr. hlasisti požadovali didaktické a náučné prvky a témy zo života ľudu. Umelecká stránka diela bola v mnohých prípadoch druhoradá. Párička a Vostruba, ako jedni z mála vydavateľov, považovali umeleckú stránku za najdôležitejšie kritérium pre výber literatúry. Aj preto je pomerne náročné hovoriť o kvalite diel bez ich naviazania na vydavateľský zámer. KÚS z tohto dôvodu odmietol prácu Jozefa Kamenára s názvom *Vouloir ce que Dieu veut est la seule science qui nous mets en repos*, o ktorej Škultéty vo svojom posudku napísal: „Sú to myšlienky, dumy peknej duše, ale praktického, tak sa zdá, v nich málo, a vo väčšine sú ani nie nové.“²⁸ Pomerne častým motívom na odmietnutie diela bola aj otázka dopytu, resp. predpokladaného záujmu o dielo. Posudzovatelia sa snažili predvídať záujem čítajúceho publika (aj na základe odbytu už vydaných diel a prieskumu trhu) a v mnohých prípadoch radšej dielo nevydali, aby neriskovali finančné straty. V prípade menšieho záujmu o knihu by ju totiž museli viditeľnejšie spropagovať, preto bolo pre nich pohodlnejšie knihu odmietnuť. Kontrolu diel niekedy až príliš limitovala neschopnosť niektorých posudzovateľov vidieť potreby slovenských čitateľov v širších súvislostiach, čo mohlo mať negatívny dopad aj na ochotu spisovateľov a ich ďalšiu literárnu prácu. KÚS v roku 1909 odmietol preklad románu anglického spisovateľa A. C. Doylea *Sherlock Holmes* od Adrienny Kamenár, pretože ako píše: „sotva by sa hodilo pre naše obecnstvo.“²⁹ Ďalším dôvodom na odmietnutie diela bola skutočnosť, že ho nedávno vydal už iný vydavateľ. V takom prípade sa predpokladalo, že práca nebude mať veľký odbyt, prípadne nebudú k dispozícii voľné autorské práva na dielo. V roku 1908 poslal Ján Čajak KÚS-u rukopis prekladu povesti *Podíme za ním* od Henryka Sienkiewicza. KÚS prácu odmietol, pretože rok predtým rovnaké dielo vydal Spolok sv. Vojtecha (v preklade J. Budaya), čoho si Ján Čajak pravdepodobne nebol vedomý, v opačnom prípade by danú povesť neprekladal.³⁰

Katolícky Spolok sv. Vojtecha zaujal pomerne ojedinelým zdôvodnením odmietnutia rukopisu na vydanie, a to dokonca v období, keď sa permanentne sťažoval na nedostatok literárnych prác. Podľa zápisnice z roku 1911 poslal spolku Michal Majerník svoju prácu s náboženskou tematikou *Pútnická cesta*. Autorova žiadosť bola zamietnutá s vysvetlením, že správca nie je prítomný.³¹ Rukopisom sa viac nikto nezaoberal a dielo nevydal ani iný vydavateľ. Okrem toho sa vyskytli aj objektívne prí-

²⁸ Zápisnica zo zasadnutia literárneho odboru KÚS-u z 9. 2. 1909. KÚS 1863 – 1948, AMS, sig. 6F6.

²⁹ Zápisnica, odk. 28.

³⁰ Zápisnica zo zasadnutia literárneho odboru KÚS-u z 10. 10. 1908. KÚS 1863 – 1948, AMS, sig. 6F6.

³¹ Zápisnica výborového zasadnutia Spolku sv. Vojtecha z 28. 11. 1911. ASSV, sig. AS/B2.

činy nevydania, resp. odmietnutia diela vydavateľmi, ako napr. cenzúrne opatrenia, vplyv autorských a vydavateľských práv, nedostatok financií na uskutočnenie vydania a pod.

Existujú aj mnohé dôkazy o tom, že niektoré rukopisy na vydanie boli posudzované neobjektívne, pretože rozhodovali mimoliterárne záujmy. Táto praktika ako súčasť vydavateľskej politiky by bola identifikovaná pravdepodobne u všetkých vydavateľov. Rukopisy boli prijaté bez preventívnej kritiky zväčša na odporúčanie inej osoby, ktorá bola v daných kruhoch autoritou. Osobné zásluhy napomohli napr. vydaniu divadelných hier od Ferka Urbánka. Keď poslal KÚS-u svoje nové tri dramatické hry, predseda spolku skonštatoval: „sme p. Urbánkovi za isté služby zaviazaní“ a odporúčal ich vydať.³² O tom, že za niektorých autorov sa zvyklo dôrazne u vydavateľov a redaktorov prihovárať, svedčí aj list P. O. Hviezdoslava Jozefovi Škultétymu z roku 1906, v ktorom prvý menovaný prosí priateľa, aby v Kníhkupec-konakladateľskom spolku vydali *Fausta* od nemeckého spisovateľa J. W. Goetheho v preklade Vladimíra S. Hurbana, syna S. H. Vajanského, ktorý bol v tom čase ťažko chorý. Zároveň Škultétyho žiadal, aby autora prekladu honorovali, pretože V. S. Hurban potreboval peniaze na štúdium. Prípadné formálne nedostatky prekladu sa mali prehliadnuť, pretože súrne bola potrebná finančná podpora.³³

Záver

Vydavateľská politika na začiatku 20. storočia skúmaná z hľadiska produkcie slovenskej knižnej tvorby (jazykových slovacík) vykazuje viaceré spoločné črty. Jednotlivé kroky vyzorované na dobových vydavateľstvách naznačujú, že do procesu boli zapojené viaceré osoby, ktoré boli zodpovedné za výsledný produkt. Vo väčších vydavateľstvách fungovali literárne odbory, ktorých úlohou bol výber a príprava rukopisov na vydanie. V ich štruktúrach pracovali významní spisovatelia, redaktori, publicisti či literárni kritici danej doby. Práca v odbore však aj napriek tomu neprebíhala vždy systematicky, vydavateľstvá nemali vypracované stanovy ani zásady. Keďže bol nedostatok kvalitných slovenských rukopisov, táto situácia sa riešila prostredníctvom súbehov alebo základín. Tie však nepriniesli potrebný výsledok a rukopisy nepribúdali, rovnako ako nepribúdali ani čitatelia. Dôvodom mohli byť nevyvinuté čitateľské návyky, ľahostajnosť Slovákov ku knihe, nedostatok spisovateľov, nedostatočné rozširovanie kníh a propagácia, prípadne aj pretlak maďarských vydavateľstiev a lacných maďarských kníh.

³² Zápisnica zo zasadnutia literárneho odboru KÚS-u z 27. 2. 1913. KÚS 1863 – 1948, AMS, sig. 6F6.

³³ List P. O. Hviezdoslava Jozefovi Škultétymu z 23. 3. 1906. Korešpondencia P. O. Hviezdoslava so Svetozárom Hurbanom Vajanským a Jozefom Škultétyom [online].

Pramene

Archív Matice slovenskej v Martine (= AMS). Fond Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine (= KÚS), sign. 6A60.

Archív Matice slovenskej v Martine. Fond Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, sign. 6A44.

Archív Matice slovenskej v Martine. Fond Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, sign. 6F6.

Archív Matice slovenskej v Martine. Fond Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, sign. 6F53.

Archív Matice slovenskej v Martine. Fond Kníhtlačiarsky účastinársky spolok v Turčianskom Sv. Martine, sign. 6F55.

Archív Spolku svätého Vojtecha v Trnave (= ASSV), sig. AS/C1.

Archív Spolku svätého Vojtecha v Trnave, sig. AS/B2.

Korešpondencia P. O. Hviezdoslava so Svetozárom Hurbanom Vajanským a Jozefom Škultétyom [online]. Zlatý fond denníka SME, 2013 [cit. 2017-06-10]. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1821/Orszagh-Hviezdoslav_Korespondencia-P-O-Hviezdoslava-so-Svetozarom-Hurbanom-Vajanskym-a-Jozefom-Skultetym

Zoznam bibliografických odkazov

B. Slovenským spisovateľom. *Národné noviny*. 1908, **39**(146), 10. 12. 1908, 3.

FEDOR, M. zost. *Bibliografia slovenských kníh 1901 – 1918*. Martin: Matica slovenská, 1964. 727 s.

Kultúrne poznámky. *Národné noviny*. 1911, **42**(87), 27. 7. 1911, 1.

Literárny súbeh spolku Živena. *Slovenské pohľady*. 1905, **25**(8), 520.

Literárny súbeh. *Národné noviny*. 1918, **49**(30), 2. 3. 1918, 3.

MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E., zost. *Pohľady na literatúru*. Bratislava: SVKL, 1958.

MARTIŠ, A. Nová slovenská základina. *Národné noviny*. 48(12), 30. 1. 1917, 1.

MUDROŇ, P. O základinách. *Národné noviny*. 1901, 32(20), 16. 2. 1901, 1.

NITRANSKÝ, T. – ČLOVIEČIK, O. *Kapitoly z dejín vydávania a rozširovania literatúry*.
1. diel. Z dejín vydávania a rozširovania literatúry od najstarších čias
do r. 1945. Bratislava: Obzor, 1972.

PETRUS, P., zost. *Listy Boženy Slančikovej Timravy*. Prešov: Filozofická fakulta
UPJŠ, 1994.

Slovenský dejepis a zemepis. *Národné noviny*. 1918, 49(40), 6. 4. 1918, 4.

Súbeh. *Národné noviny*. 1911, 42(116), 3. 10. 1911, 4.

Súbeh. *Živena*. 1918, 9(1), 11.

Súbeh. *Živena*. 1918, 9(2), 15.

ŠIMKOVIČ, A. – VOTRUBOVÁ, Š., zost. *Korešpondencia Františka Votrubu*
(1902 – 1944). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1961.

ŠKULTÉTY, J. Hviezdoslav. *Slovenské pohľady*. 1909, 29(2), 67 – 74.

Vyzvanie k slovenským spisovateľom. *Národné noviny*. 1912, 43(31), 14. 3. 1912, 3.

Zák. čl. XVI/1884 o práve pôvodcovstva. In: *Sbierka krajinských zákonov na rok 1884*.
Budapešť, 1884, s. 145 – 172.

Zo spolku Tranoscus. *Cirkevné listy*. 1907, 21(8), 262 – 263.

The concept of publishing policy of Slovak production at the beginning of the 20th century

Lenka Frankovičová

Based on research, the publishing policy of publishers of books in Slovak language at the beginning of the 20th century was defined. One of the main challenges of that time publishers was the lack of manuscripts. Therefore, to encourage literary activity of writers, they arranged contests and endowments. The information about contests was published in various periodicals, stating the theme and the reward for the best works. The competing pieces as well as manuscripts received directly from the authors were usually reviewed before being published. The institutionalized publishers (KÚS, Spolok sv. Vojtecha, Tranoscius) set up literary unions, which partly represented the role of preliminary criticism. The highest number of tasks was performed by the literary union of KÚS. Apart from reviewing works, they organized and conducted the whole paperwork and business connected with art literature, they participated in its spreading, creation of promotional strategies, preparation of contests. The well-known, respected popular authors were usually not reviewed – their works were sometimes even approved automatically in advance, before being completed. Revisions and alterations in manuscripts, as well as editing and correcting them also came under the competence of literary unions. In smaller publishing houses, however, this work was performed by appointed proofreaders or the publishers themselves. Despite the lack of manuscripts, publishers refused some pieces, either for their low quality, or because of the anticipated demand for them, or the fact that they were recently published by a different publisher, or because the genre did not correspond with their publishing scheme. Some manuscripts for publishing were accepted and approved nonobjectively, when non-literary interests prevailed. Although literary unions only played an advisory role, in most cases they decided about acceptance or refusal of the work for publishing.

Key words: publishing policy, books in Slovak language, 20th century, publishers, contests, endowments

Reflexia dobových kritik nemeckojazyčnej „ženskej“ literatúry v Prešporku¹ na prelome 19. a 20. storočia

Ivana Zolcerová

Kľúčové slová: „ženská“ literatúra, Karl Weiß Schrattenthal (1846 – 1936), Prešporok, Schrattenthal's Rundschau, Schrattenthal's Frauen-Zeitung

Úvod

Jedným z prvých povolaní, ktoré ženy vykonávali, bolo práve povolanie spisovateľky. V poslednej tretine 19. storočia, keď hlad časopisov po novom obsahu utišovali stále vo väčšej miere texty žien, sa vyhrotil aj konkurenčný boj medzi spisovateľmi a diletantmi. Veľkým trňom v oku spisovateľov boli práve píšuce ženy, ktoré často čelili rozličným predsudkom zo strany mužských kolegov. Medzi najčastejšie výčitky patrila údajne nízka kvalita zverejnených textov.

Dnes často diskutovaný pojem ženská literatúra v minulosti označoval jednak literatúru napísanú pre ženy, jednak literatúru písanú ženami.² Cieľom tohto príspevku bolo zistiť, čo znamenal tento pojem na konci 19. storočia, teda v období, keď sa formovalo ženské hnutie v nemeckojazyčných krajinách a ženy volali najmä po lepšom vzdelaní a zamestnaní. Ako vhodný materiál pre tento výskum sa ukazuje časopis Karla Weiša Schrattenthala *Schrattenthal's Frauen-Zeitung* (*Schrattenthalove ženské noviny*), neskôr nazvané *Schrattenthal's Rundschau* (*Schrattenthalov rozhľad*). Tieto noviny vychádzali v deväťdesiatych rokoch 19. storočia v Prešporku, najskôr ako príloha *Pressburger Zeitung* (*Prešporských novín*), neskôr ako samostatné periodi-

¹ V tomto článku nepoužívam názov Bratislava, lebo ako zdôrazňuje Jozef Tancer v knihe *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre* toto meno nesie hlavné mesto Slovenska až po roku 1918. Keďže sa text state venuje dejinám mesta Bratislavy pred rokom 1918, ponechávam jeho historický názov Prešporok (Pressburg). Viac k tejto téme pozri TANCER, J. *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava: Kalligram, 2013.

² Označenie „ženská literatúra“ spočíva v oddelení recipienta či autora na základe jeho rodu. Pojem mužská literatúra prakticky neexistuje. „Ženská literatúra“ oddelená od literatúry (ktorú tvorili muži) sa chápala ako triviálna literatúra, preto je tento pojem značne problematický. Ďalej por. CVIKOVÁ, J. Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre. Bratislava, s. 123.

kum. Podľa vydavateľa Karla Schrattenthala boli tieto noviny svojím zameraním jedinečné, pretože sa sústreďovali len na literatúru napísanú ženami. Ich cieľom bolo prinášať kritiky k rôznym dielam žien. Uverejnené kritiky boli sčasti prevzaté aj z iných nemeckojazyčných novín a uvedené komentárom vydavateľa. Takto úzko zamerané noviny nám dnes umožňujú preskúmať dobové diskurzy týkajúce sa ženskej literárnej tvorby.

Vďaka preberaniu článkov boli čitatelia v Prešporku informovaní nielen o literárnom, ale aj o spoločenskom dianí v iných centrách kultúrneho života v Európe, akými boli napr. Viedeň, Berlín, Lipsko a i. Prinášané informácie (vďaka selektívnemu výberu, ktorému podliehali) dávajú možnosť zrekonštruovať prezentovaný obraz o vtedajšej nemeckojazyčnej ženskej literatúre v časoch obrovských spoločenských zmien v postavení žien.

Môj príspevok hľadá odpovede najmä na tieto otázky: Aký spoločenský status požívala „ženská literatúra“ na prelome dvoch storočí? Ako sa o nej vyjadrovali kritici? Aký postoj k písaniu žien zaujala spoločnosť? Akým spôsobom vystupoval a podporoval ženskú literatúru jej vydavateľ, Karl Weiß Schrattenthal?

„Usilovné zaháľanie“³

Karl Weiß Schrattenthal bol pravdepodobne jediným redaktorom svojich novín. Jednotlivé čísla časopisov zostavoval zo zaslaných príspevkov a opätovnom zverejnení textov. Schrattenthal články posúdil, a keďže vyšli, možno predpokladať, že neodporovali jeho svetonázoru, resp. aspoň nie zásadne, inak by ich nepublikoval, príp. by ich aspoň doplnil o kritickú poznámku. Keďže Schrattenthal venoval svoje noviny ženskej literatúre, zverejnil zaujímavé kritiky z tlače práve ku knihám, ktoré napísali ženy. Nie všetky články písali ich tvorcovia pre Schrattenthalove noviny. V týchto prípadoch uvádza Schrattenthal aj prvé miesto a čas vydania.

Situácia žien na literárnom trhu nebola jednoduchá. Na jednej strane bojovali s predsudkami o kvalite ich príspevkov, na druhej strane mali takmer nulové šance zvýšiť svoje vzdelanie, a tým aj kvalitu svojich kníh inštitucionálne.⁴ Písanie pre tlač ponúkalo spisovateľkám a novinárkam možnosť zarobiť si peniaze. Nízka kvalita textov a túžba po zárobku sa objavovali ako výhrady voči „ženskej literatúre“ aj v literárnych kritikách.

³ LEIXNER, O.: Blaustumpf-Epidemie. In: *Schrattenthal's Rundschau*, s. 54. Autor v origináli použil oxymoron „beschäftigter Müssiggang“. Tým zdôraznil svoj postoj k písaniu žien. Písanie žien preňho znamenalo „Müssiggang“ – lenivosť, nečinnosť, záhalku, strávenie sa práci. Slovo „beschäftigt“ znamená zamestnaný, činný. Spojením týchto dvoch výrazov autor degradoval písanie žien na činnosť, ktorou si ženy často veľmi pilne krátili dlhú chvíľu. Písanie zrejme považoval za lenivosť a stratu času, v ktorom sa ženy mohli rovnako usilovne venovať inej činnosti.

⁴ V Prusku zmaturovalo v roku 1896 prvých šesť žien. K vysokoškolskému štúdiu boli ženy pripustené od roku 1900 (v Badene).

Otto Leixner von Grünberg, ktorý redigoval *Deutsche Roman-Zeitung* (Nemecké románové noviny), uverejnil v *Schrattenthal's Rundschau* výňatok zo svojej knihy *Laien-Predigten für das deutsche Haus* (Kázne laika pre nemeckú domácnosť)⁵ s názvom *Blaustrumpf-Epidemie*.⁶ V nižšie citovanom článku Leixner prezradil zaujímavé pozorovania z jeho činnosti pre tento časopis: „V žiadnej inej oblasti nepáchame tolko hriechu ako pri písaní. Pri hre na klavír potrebujeme klavír, na maľovanie plátno, farby, štetce atď., na písanie básní nepotrebujeme nič, len čistý papier, pero a atrament. A, nesmrteľné dieťa môžeme napísať so vstupným kapitálom: jednou markou. Písanie je dnes častou ženskou chorobou.“⁷

Leixner vraj dostával ročne 300 viacväzkových románov, asi 1 200 krátkych textov a 3 500 listov, pričom približne dve tretiny materiálov prichádzali od žien. Domnieva sa, že za posledných desať rokov dostal príspevky od 900 až 1 000 žien. Píšuce ženy rozdeľuje do troch skupín, a to v závislosti od kvality zaslaných príspevkov. „Desať z nich je naozaj talentovaných, štyridsať dodáva použiteľnú plnku, všetky ostatné nevladnú ani iskričku energie.“⁸ Ak by sme jeho odhad vzali vážne, znamenalo by to, že až 850 – 950 žien písalo nezáujímavo. Otázkou je, pre koho tieto spisovateľky, bez „iskričky energie“ vlastne písali. Názor redaktora sa očividne líšil od názoru čitateľov. Nasvedčuje tomu aj dlhoročné vychádzanie týchto novín, ktoré boli zásobované takým materiálom, ako ho Leixner opisuje.

Kritik sa pokúsil aj ukázať, aké ženy boli najčastejšie literárne činné. Zo skúseností nemohol ale určiť jednu typickú skupinu žien, ktorá by písala častejšie ako iné ženy. „Ženy zo všetkých kruhov sa tlačia do nádvoria chrámu múzy a skoro každá si myslí, že dosiahne to isté ako pani X. alebo slečna von Z., ktoré vraj zarábajú svojimi medzičasom populárnymi románmi veľké peniaze.“⁹

Leixner uvádza príklady literárnej činnosti žien – iné píšuce ženy, ktoré boli v očiach publika dobre zaplatené. Pritom vyslovil aj porozumenie ženám, ktoré písali kvôli finančným ťažkostiam. Podľa jeho názoru však najčastejšie písali ženy z dobrých rodín, aby „sa stali nesmrteľnými.“¹⁰ Tie sa podľa Leixnera nehanbili použiť akýkoľvek prostriedok, len aby sa ich text objavil v novinách: „Veľa sľubujúce pohľady, jemné stisky rúk, použijú všetky ženské triky, len aby dosiahli cieľ – a to obmäkčiť muža natoľko, že sa dokonca sám šéfredaktor nechá nahovoriť vstúpiť do ich služieb. A niektorí to naozaj urobia, hoci uznávajú, že publikovanej spisovateľke chýba akýkoľvek talent.“¹¹

⁵ LEIXNER, O. *Laien-Predigten für das deutsche Haus*. Ungehaltene Reden eines Ungehaltenen. Berlin: Verlag des Vereins der Bücherfreunde, 1894.

⁶ Slovom *Blaustrumpf* (doslova modrá pančucha) sa označovala žena, ktorá zdôrazňovala svoju vzdelanosť a odmietala vlastnosti, ktoré boli v tej dobe prisudzované ženám.

⁷ LEIXNER, odk. 3, s. 54.

⁸ LEIXNER, odk. 3, s. 54.

⁹ LEIXNER, odk. 3, s. 54.

¹⁰ LEIXNER, odk. 3, s. 54.

¹¹ LEIXNER, odk. 3, s. 54.

Autor išiel ešte ďalej a dokonca definoval niektoré obsahy a formy, ktoré sú typické pre mladé spisovateľky: „V štrnástich začínajú študentky vyšších dievčenských škôl vylievať svoje city v básňach, v pätnástich a šestnástich píšú o výchove a ,skutočnom šťastí manželstva', príp. tvoria novely, kde opisujú veľkú lásku alebo veľkú bolesť. Sedemnásť- až devätnásťročné posielajú časom romány, v ktorých sa to neverou len tak hemží. Chcem zdôrazniť, že všetko opisujem pravdivo.“¹² Na konci svojho textu sa Leixner skôr básnicky pýta: „Je za týchto podmienok spisovateľská činnosť niečo viac než usilovné zaháľanie?“¹³

Obraz, ktorý autor vytvoril svojím textom, nasvedčuje predstave, že žena-spisovateľka v tomto čase bola nekritická, netalentovaná a písala, len aby sa stala slávnou. Leixner však pripúšťa, že mnohé spisovateľky motivoval práve finančný aspekt písania pre noviny. Hoci poznal prispievateľky z každej spoločenskej vrstvy, vzbudil dojem, že písaniu sa venovali práve absolventky vyššej dievčenskej školy – teda reprezentantky strednej a vyššej vrstvy. Najnižšiu spoločenskú vrstvu síce nemenuje priamo, ale ani ju spomedzi prispievateľiek do jeho novín nevyklucuje. Písanie žien však považuje za častú „ženskú chorobu.“¹⁴ Jeho pohrdajúce názory o kvalite literatúry písanej ženami vyjadril krátko oxymoronom: „zamestnávajúca záhalka.“¹⁵

Názory Otta Leixnera sú z dnešného pohľadu radikálne, patria však k rôznorodým spoločenským stanoviskám o literárnych dielach žien v období, keď ani miesto žien v spoločnosti nebolo jasne etablované. Druhý opísaný názor na písanie žien tiež silno odzrkadľuje dobu a veľa o nej vypovedá. Tento názor zachytáva ďalšiu hranicu diskusie – rozdiely medzi mužským a ženským písaním textov.

„Keď sa muži stávajú ženami, musia sa ženy stať mužmi!“¹⁶

V *Schrattenthal's Frauen-zeitung* sa objavila kritika prvýkrát uvedenej divadelnej hry Elsy von Schabelsky s názvom *Gisela*. Schrattenthal prevzal kritiku z *Berliner Börsenblatt*. Ku kritike pridal aj komentár, že ide o „veľmi zaujímavý príspevok“ k dramatickým dielam žien. Táto kritika pre Schrattenthala pravdepodobne nehrala dôležitú úlohu iba k recepcii diela autorky, ale znamenala preňho prelom vo vnímaní drám napísanými ženami v širšom rozsahu.

Text je skrátený a začína poznámkou, že divadlo bude onedlho patriť ženám, „čo sa ukazuje ako nevyhnutný dôsledok moderného smerovania.“¹⁷ Neznámy autor alebo autorka pôvodného článku vyslovuje svoju nespokojnosť s vývinom dobovej nemeckej literatúry. „Kto by načrtnol mužský charakter, ktorý by nezbožšťoval frivolnú ženu,

¹² LEIXNER, odk. 3, s. 54.

¹³ LEIXNER, odk. 3, s. 54.

¹⁴ LEIXNER, odk. 3, s. 54.

¹⁵ LEIXNER, odk. 3, s. 54.

¹⁶ G. D. Kunst und Wissenschaft, s.7. Citované podľa *Schrattenthal's Frauen-Zeitung*, s. 95.

¹⁷ G. D., odk. 16, s. 95.

vystavil by sa nebezpečenstvu literárneho zaradenia k autorom píšucim pre mladé čitateľky.“¹⁸ Autor/ka kritizoval/a literatúru mladých naturalistov, ktorých dogma bola „absolútne víťazstvo ženy nad mužom.“¹⁹ Autorov/autorkin opis naturalistov nie je práve lichotivý: „Strindberg vykresľuje mužov v zženštených fantáziách ako voskové figúrky v rukách hrajúcich sa žien, Hauptmann sa uberá podobnou cestou, obľúbená téma Hermannu Bahra je zas víťazstvo ženou zapálenej zmyselnosti nad všetkými mužskými politickými či filozofickými princípmi.“

A tu prišla žena, „žena, ktorá vie pracovať s mužskou silou, a ktorá sa odvážila prvýkrát po rokoch uviesť na javisko opäť muža.“²⁰ Autor/ka kritiky považoval/a fakt, že „pravého“ muža priviedla na javisko, teda literárne stvorila, práve žena za nevyhnutnú udalosť: „keď sa muži stali ženami, musia sa ženy stať mužmi!“²¹ Tu sa modeluje druhý postoj k dielam z pier žien. Z uvedeného vyplýva, že ženy zastupujú podľa autorovho/autorkinho názoru mužov v literatúre, píšú ako muži, niektoré píšú lepšie. Žena a ženská literatúra je kvalitná, ak sa podriaďuje mužským pravidlám a zvyklostiam, ale nie, ak si vytvára vlastné.

V článku autor/ka ďalej definuje, v čom sa líši tvorba mužov a žien: „Pozorovanie bezprostrednej skutočnosti každodenného života, porozumenie jemne tkaným spoločenským intrigám, ktoré sa odohrávajú za kulisami života, to je žene vrodené. Keď pozoruje život muž, vidí len holé fakty – v duši ženy sa ale zo všetkého začne spriadať románová súvislosť. Muži sa najnovšie rozhodli vzdať sa svojho práva prepožičiavať svojim básňam svetodejinný rozmer, ktorý ženám uniká, a namiesto toho sa im páči písať o ľahkovážnych ženách modernej spoločnosti. Tým však strácajú svoje mužské umelecké nazeranie.“²²

Autor/ka síce pripisuje písaniu a pozorovaniu žien isté výhody, ale to, čo sa tu podáva pozitívne, je na druhej strane silno negatívne (napr. ženské porozumenie spoločenským intrigám a spriadanie románových súvislostí). „Svetodejinný rozmer“ súvisiaci s umožneným vzdelaním je jednoznačne priradený k schopnostiam mužov, ktoré muži síce práve na konci 19. storočia podľa autora/autorky nerozvíjajú, no kvôli tomu nemá pisateľ pocit, že by ich mohol priradiť k štýlu iného pohlavia. Práve naopak, autor/ka zdôrazňuje, že ženám tento rozmer tvorby chýba. Dielo Elsy von Schabelsky malo kladné kritiky, lebo táto dramatická písala tak, ako mali podľa vtedajších názorov písať muži. Keďže citovaná kritika je jednoznačne pozitívna, podáva zaujímavý pohľad do dobového delenia mužských a ženských vlastností a schopností pripisovaných spisovateľom a spisovateľkám. Hoci sa kritika pozitívne vyjadruje o tvorbe Elsy von Schabelsky, zároveň opakuje vžitú názory nielen o ženách spisovateľkách, ale aj o ženách v spoločnosti. Žene aj naďalej prináležia city, mužovi

¹⁸ G. D., odk. 16. V pôvodnom texte bolo použité slovo Backfischpoet. Backfisch bol dobovým výrazom pre mladú ženu. Backfischpoet bolo konotované skôr negatívne, lebo sa predpokladalo, že mladé ženy nie sú ako čitateľky veľmi náročné.

¹⁹ G. D., odk. 16, s. 95.

²⁰ G. D., odk. 16, s. 95.

²¹ G. D., odk. 16, s. 95.

²² G. D., odk. 16, s. 95.

zas rozum. Keďže sa podľa autora/autorky naturalisti previnili voči tomuto zaužívanému poriadku, prichádza žena, ktorá predstavuje výnimku potvrdzujúcu pravidlo. Pravidlo, ktoré na konci 19. storočia prestáva byť pravidlom.

„Tak či tak, tomu porozumie asi len žena“²³

Podľa Schrattenthala by v literatúre nemalo ísť o rod autora, ale „v prvom rade o jeho ducha.“²⁴ Kritika by sa mala rovnakým spôsobom venovať dielam mužov aj žien. Len v jednom prípade pripúšťa Schrattenthal iný prístup, a to vtedy, keď „psychologická výstavba diela“²⁵ priamo ukazuje, že ide o ženu – autorku. Práve ženské autorstvo láka podľa Schrattenthala publikum, ktoré sa môže dozvedieť, „ako sa zrkadlí svet v hlave a v citoch žien.“²⁶

Ako ženy nazerajú na svet a ako o ňom uvažujú sa stáva pre mužov stále zaujímavejším. Ale práve skúsenosť žien so svetom, pretavená do diela, sa kritikom zdala neprístupná. Napríklad aj Bennovi Rüttenauerovi,²⁷ ktorý po prečítaní diela *Freund [Priateľ]* od Anny Croissant-Rust²⁸ skonštatoval: „Koniec koncov nie som kompetentný rozhodnúť v tejto veci, tak či tak, tomu porozumie asi len žena v hĺbke svojho prežívania, čo sem iná žena zakomponovala.“²⁹

V poslednej časti sa pokúsim predostrieť rekonštrukciu Schrattenthalovho postoja k ženskej literatúre, keďže bol známym vydavateľom poetiek a netajil sa tým, že svoj život zasvätil literatúre napísanej ženami.

Schrattenthalov postoj k ženskej literatúre

„Už v mojej knihe *Die deutsche Frauenlyrik unserer Tage* [Nemecká lyrika našich dní napísaná ženami] som sa pokúsil označiť súčasné vynikajúce diela mnohých nemeckých spisovateľiek termínom *skvoostná epocha ženského písania*.“³⁰ Týmito slovami začal Karl Weiß Schrattenthal svoj predslov k ďalšej knihe, ktorej vydania sa ujal, a to ku knihe básní Johanny Ambrosius. Už na prvý pohľad sa Schrattenthalov postoj k ženskej literatúre vymyká z rétoriky predchádzajúcich príkladov. Ako vyplýva z článku z 15. februára

²³ RÜTTENAUER, B. O. A. Citované podľa: *Schrattenthal's Frauen-Zeitung*. 1. 10. 1893, 1(1), 7.

²⁴ SCHRATTENTHAL, K. W. Zur Frauendichtung. Kritische Plaudereien von Karl Schrattenthal, s. 77.

²⁵ SCHRATTENTHAL, odk. 24, s. 77.

²⁶ SCHRATTENTHAL, odk. 24, s. 77.

²⁷ Známy ako Benno Rüttenauer (1855 – 1940), nemecký spisovateľ a prekladateľ Honoré de Balzaca.

²⁸ Anna Croissant-Rust (1860 – 1943) bola nemeckou naturalistkou. Ako jediná žena bola členom spoločnosti *Gesellschaft für modernes Leben* [Spoločnosť pre moderný život] v Mníchove.

²⁹ RÜTTENAUER, odk. 23.

³⁰ SCHRATTENTHAL, K. W. Vorwort, s. VII.

ra 1894 vydaného v *Schrattenthal's Frauen-Zeitung*, Schrattenthal svoju dobu pokladá za skvostnú a jedinú epochu ženskej literatúry. „*Dejiny nemeckej literatúry si doteraz diela vzdelaných a chvályhodných žien nielen veľmi nevošímali, ale odrátajúc pár výnimiek, ani si nebolo čo všímať a aké diela a mená zachovať.*“³¹ Schrattenthal však robí všetko preto, aby za minulosťou urobil hrubú čiaru: „*Dnes je to ale všetko inak. Od veľkej Anette Droste Hülshoff sa objavili viaceré spisovateľky, ktorých diela si nemôže nevošimnúť ani tá najprísnejšia kritika.*“³² Svoj názor zdôvodnil aj v predslove k dielu Johanny Ambrosius: „*Tým som v žiadnom prípade nemyslel poľutovaniahodnú skutočnosť, že sú to práve ženy, ktoré tak náruživô píšu romány, že ani najhorlivejšiemu pozorovateľovi sa nepodarí zachovať si dostatočný prehľad. Ani okolnosť, že v rodinných časopisoch prevládajú ženy – chcem tým len povedať, že veľký počet žien, ktoré začali tvoriť v posledných desaťročiach, si významnosťou svojho poetického pôsobenia a osobitosťou svojej tvorby, nezískali len uznanie publika, ale aj vážnych čitateľov umenia a objektívne súdiacich literárnych historikov.*“³³

Schrattenthal zdôraznil, že svoju súčasnosť nepokladá za skvostnú epochu ženskej literatúry kvôli množstvu diel, ktoré ženy publikovali: „*Nehovorím [o skvostnej epoche ženského písania] kvôli mase literárnych pokusov, ani kvôli veľkému počtu po vavrínovom venci túžiacich spisovateľiek, ale len kvôli skutočne významným dielam, ktoré by v dejinách literatúry nikto nemal prehliadnuť a ktoré ukazujú ženskú literatúru našich dní v rozkve.*“³⁴

Schrattenthal si bol vedomý, že jeho postoj nezdieľajú mnohí kritici, „*o tom sa môžem denne presvedčiť.*“³⁵ Tým myslel aj „*menej galantnú kritiku,*“³⁶ s ktorou sa diela žien denne stretávali. Schrattenthal však pre túto málo lichotivú kritiku nachádza aj vysvetlenie – „*títo páni sa nedostatočne poobzerali na príliš veľkom poli ženského písania.*“³⁷ Práve pri spomínanom „*poobzeraní*“ či hľadaní Schrattenthal zistil základný problém pri nemeckojazyčnej tvorbe žien na konci 19. storočia – jej množstvo: „*Priznávam, pri objektívnom prezretí ženskej lyriky našej doby, pri pohľade na nespočítateľne veľké množstvo zbierok, v ktorých nespočítateľne veľa žien zvečňuje lepšie či horšie skandované verše o svojich radoostiach a žaloch, môžeme právom zúfalo zvolať: Duch Boží sa nevznášal nad týmito vodami!*“³⁸

Napriek tomu ponúkol zoznam spisovateľiek, ktoré považoval za výnimky. „*V Rakúsku predstavujú autorky pre autorov vážnu konkurenciu.*“³⁹ Ako príklad spomenul dve dodnes známe spisovateľky: „*Marie Eugenie delle Grazie je v súčasnosti najväč-*

³¹ SCHRATTENTHAL, odk. 24, s. 77.

³² SCHRATTENTHAL, odk. 24, s. 77.

³³ SCHRATTENTHAL, odk. 30, s. VII f.

³⁴ SCHRATTENTHAL, odk. 30, s. VIII.

³⁵ SCHRATTENTHAL, odk. 30, s. VIII.

³⁶ SCHRATTENTHAL, odk. 24, s. 77.

³⁷ SCHRATTENTHAL, odk. 30, s. IX.

³⁸ SCHRATTENTHAL, odk. 30, s. IX.

³⁹ SCHRATTENTHAL, odk. 30, s. IX.

ším básnikom Rakúska, a Maria Ebner von Eschenbach zas prvým prozaikom.“⁴⁰ Schratenthal použil pravdepodobne zámerne podstatné mená v mužskom rode – básnik, prozaik, hoci aj nemčina ponúka ekvivalent v ženskom rode. Týmto označením spája ženskú literatúru s literatúrou vôbec, čím zmazáva potrebu ich oddeľovania.

Záver

Obraz o ženskej literatúre z prešporskej tlače nie je ani zďaleka kompletný. Celistvosť ani nebola cieľom tejto štúdie. Ide skôr o náčrt prostredia, v ktorom sa diskusia o „ženskej literatúre“ odohrávala. Ženské písanie považoval Otto Leixner za ženskú chorobu – písanie žien označil až za vášnivé (Schreibewuth). Podľa kritika sa ženy pokúsili písaním utíšiť svoju ctižanosť a dosiahnuť aspoň literárnu nesmrteľnosť.

Druhý prezentovaný názor neznámeho autora/autorky pôsobí zmierlivo. Ak ženy písali, ako by mali písať muži, zožali chválu. Keďže písali ako ženy, nie je jasné, či ich dielo nebolo práve z toho dôvodu odsúdené. Tu sa autor/ka venovala aj špecifikám písania mužov a žien, ktoré utvrdzujú rodové stereotypy. Keď ženy písali bez adaptácie mužského štýlu, stali sa ich diela pre mužov zaujímavé ako zdroj informácií, čo si o svete myslia ženy. Ako dokazuje aj citovaná tretia kritika, nie všetci čitatelia mali pocit, že dielu rozumejú, a tak sa sami vylúčili z možných recipientov s odôvodnením, že tejto literatúre môže porozumieť iba žena.

Najmä posledná predstavená kritika smeruje k vylúčeniu diel spisovateliek zo všeobecnej recepcie a prehľbuje rozdiely a hranice medzi spisovateľmi a spisovateľkami. Vo všetkých troch kritikách má pohlavie tvorca dôležitú úlohu.

Schrattenthal ako známy kritik a vydavateľ ženskej literatúry nie je typickým zástancom svojej doby. Jeho označenie konca 19. storočia za „skvostnú“ a „doteraz jedinou epochu“ ženskej literatúry nie je v súlade s predchádzajúcimi kritikami. Toto označenie sa nenachádza na stránkach jeho novín, ale v predslove k zbierke básní Johanny Ambrosius, ktorej je vydavateľom. Vo svojich novinách sa pokúša zostať neutrálny, hoci je jasné, že o ženskej literatúre má vyššiu mienku ako mnohí jeho súčasníci. Toto označenie môže súvisieť aj s jeho trhovou stratégiou. Napriek pozitívnemu postoju k ženskej literatúre vidí problém najmä v počte napísaných textov a zverejnených kníh, čím nepriamo vysvetľuje aj negatívne postoje iných – zatiaľ sa dostali len k menej kvalitnej literatúre, ktorej je na trhu obrovské množstvo. Schratenthal svojím textom zmazáva hranicu medzi ženskou literatúrou a literatúrou, lebo aspoň dve spisovateľky pokladá nielen za konkurencieschopné mužským kolegom, ale dokonca za lepšie. Nešpecifikuje spôsob písania či čítania diel týchto autoriek, len ich uznáva. Svojím rovnoprávnym postojom, ktorý možno tak silno nedemonštroval vo svojich kritikách, ale určite vo svojej vydavateľskej činnosti, priniesol uznanie nielen tým spisovateľkám, ktoré vynikali, ale aj tým, ktoré dnes patria k triviálnej literatúre.

⁴⁰ SCHRATTENTHAL, odk. 30, s. IX.

Pramene

Schrattenthal's Frauen-Zeitung. 15. 3. 1894, **1**(12), 95.

Schrattenthal's Frauen-Zeitung. 1. 10. 1893, **1**(1), 7.

Schrattenthal's Rundschau. 15.12. 1894, **2** (6).

Zoznam bibliografických odkazov

B.B.C. Frauenliteratur. In: Kroll, R. (vyd.). *Metzler Lexikon, Gender Studies, Geschlechterforschung. Ansätze – Personen-Grundbegriffe*. Stuttgart, Weimar: Metzler, 2002, s. 123.

CVIKOVÁ, J. *Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre*. Bratislava: Aspekt, 2014. ISBN 978-80-81510-26-7.

G.D. Kunst und Wissenschaft. *Berliner Börsenzeitung*. 30. 1. 1894, **48**, s. 7.
Citované podľa: *Schrattenthal's Frauen-Zeitung*. 15. 3. 1894, **1**(12), 95.

LEIXNER, O. Blaustrumpf-Epidemie. *Schrattenthal's Rundschau*. 15. 12. 1894, **2**(6), 54.

LEIXNER, O. *Laien-Predigten für das deutsche Haus. Ungehaltene Reden eines Ungehaltenen*. Berlin: Verlag des Vereins der Bücherfreunde, 1894.

RÜTTENAUER, B. O. A. *Blätter für literarische Unterhaltung*. Citované podľa: *Schrattenthal's Frauen-Zeitung*. 1. 10. 1893, **1**(1), 7.

SCHRATTENTHAL, K. W. Zur Frauendichtung. Kritische Plaudereien von Karl Schrattenthal. *Schrattenthal's Frauen-Zeitung*. 15. 2. 1894, **1**(10), 77.

SCHRATTENTHAL, K. W. Vorwort. In: SCHRATTENTHAL, K. W. (Hrsg.). *Johanna Ambrosius: Eine deutsche Volksdichterin*. 3. Auflage. Pressburg, Leipzig: Rudolf Drotleff Verlag, 1895, s. VII. – XXX.

Reflection of period criticism of German-language „women’s” writing in Pressburg at the end of the 19th and beginning of the 20th century

Ivana Zolcerová

The study reviews the attitudes towards „women’s writing”, a highly discussed issue nowadays, in the past denoting mainly literature for women or literature written by women. The text reconstructs four standpoints on „women’s writing”, which were probably accepted also in the territory of today’s Bratislava. Primarily, the aim of this study is to reveal how the term „women’s writing” was perceived at the end of the 19th and beginning of the 20th century.

Key words: „women’s writing”, Karl Weiß Schrattenthal (1846 – 1936), Pressburg, Schrattenthal’s Rundschau, Schrattenthal’s Frauen-Zeitung

Zakladanie čítacích spolkov na území Slovenska v šesťdesiatych a v prvej polovici sedemdesiatych rokov 19. storočia*

Luboš Kačirek

Kľúčové slová: spolková činnosť, slovenské národné hnutie, Nová škola, šesťdesiate a sedemdesiate roky 19. storočia

Po páde neoabsolutizmu a obnove ústavných pomerov v habsburskej monarchii sa súčasťou národno-emancipačného procesu slovenskej inteligencie stalo zakladanie spolkov s celoslovenským i lokálnym zameraním. Intenzívnu pozornosť zakladaniu čítacích spolkov, knižníc a rozširovaniu vzdelania venovali už príslušníci štúrovskej generácie.¹

V šesťdesiatych rokoch oproti obdobiu štyridsiatych rokov záujem o ich zakladanie poklesol, lebo pozornosť národného hnutia sa sústreďovala na zakladanie Matice slovenskej a slovenských gymnázií, ktoré si vyžadovali aj výrazné finančné príspevky od obyvateľstva. Predstavitelia národného hnutia neustále apelovali na slovenskú verejnosť, aby zakladala čitateľské spolky a prispievala k osvete obyvateľstva. Čítacie spolky sa považovali za prostriedok „*kriesenia rozumnosti v ľudu našom, ... najmohútnejší sochor, ktorým by sme netečnosť ľudu nášeho, k zaoberaniu sa čítaním užitočných spisov, z miesta pohnúť mohli.*“² Ako upozorňuje A. Kmeť, ak sa majú ľudia ďalej vzdelávať aj po ukončení povinnej školskej dochádzky, „*k tomu neomylné potrebné sú knižnice, lebo nášmu ľudu nedochodí, že by si každý jednotliviec zakúpil vlastnú knižnicu.*“³

V tom období sa veľmi zdôrazňovalo, aby sa vydávala vhodná literatúra pre ľud, ktorá by prispievala k jeho kultivácii.⁴ Na význam ich zakladania upozorňovali viaceré osobnosti národného hnutia. Napríklad Ján Palárik ideovo vychádzal z názorov francúzskych osvietencov, najmä Montesquieua. Z týchto nových myšlienok

* Táto štúdia bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0199-12 „Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)“.

¹ Bližšie: PASIAR, Š. Dejiny knižníc na Slovensku, s. 197 a n.

² Kriesme rozumnosť v ľudu našom, s. 9.

³ KMEŤ, A. Krnišov, 28. febr. (Naša knižnica), s. 3.

⁴ O čítaní ľudu pozri napr. KURUCOVÁ, L. Čítanie slovenského ľudu v 2. polovici 19. storočia, s. 67 – 75.

vychádza vo svojich názoroch na výchovu ľudu, ktorá sa musí uskutočňovať len v jeho materinskom jazyku: „*Prostriedky tie sú predovšetkým: lepšia národná výchova a literatúra; teda školy, literárne spolky a ústavy a populárne spisy a knihy.*“⁵

Najefektívnejší spôsob ako rozširovať počet predplatiteľov sa ukazoval v zakladaní čitateľských spolkov a cirkevných knižníc. Keby aspoň v každej druhej slovenskej obci či mesta (z približne 2 500) vznikol čítací spolok, potom by redakcie novín a slovenské vydavateľstvá získali dostatočnú bázu predplatiteľov. Napríklad v roku 1861 vychádzalo spolu deväť slovenských novín a časopisov, ktoré udržiaval na trhu len dostatočný počet predplatiteľov. A práve knižnice a čítacie spolky boli potenciálnymi odberateľmi slovenskej tlače a ich členovia i čitatelia prijímateľmi myšlienok rozvíjajúceho sa národného hnutia. Je preto pochopiteľné, že predstavitelia národného hnutia mali na zreteli zakladanie čítacích i nakladateľských spolkov a nedeľných škôl. Usilovali sa o zvyšovanie kvality slovenského základného a stredného školstva a o hospodárske povznesenie a zlepšenie ekonomického postavenia slovenských obyvateľov, aby boli schopní finančne podporovať vznikajúce slovenské inštitúcie.

Novozaložené knižnice narážali na mnohé úskalia: zápasili s nízkym počtom členov (respektíve s udrzaním členstva, keďže veľakrát po počiatočnom nadšení mnohí prihlásení členovia prestali spolok podporovať), s vhodnými priestormi na uloženie knižnice a na zhromažďovanie sa členov, ako aj s nedostatočným finančným kapitálom na nákup kníh a na predplácanie novín i časopisov. Preto zakladatelia čítacích spolkov písali do slovenských novín, aby „*ľudomilní národovci naši vládnúci so zbytočnými knihami*“ im zadarmo zasielali výtlačok, lebo novozaložené knižnice si zatiaľ nemohli dovoliť ročné predplatné.⁶ Redakcie novín a časopisov (*Pešťbudínske vedomosti*, *Cyrrill a Method*, *Slovenské noviny*, *Sokol...*) prevažne reagovali kladne a zasielali staršie čísla. Veľkým darcom kníh bol Jozef Karol Viktorin, vydavateľ viacerých slovenských kníh a almanachov⁷, ale aj českí kníhkupci a vydavatelia.⁸

Viacero autorov sa vyjadrovalo k možnostiam, ako založiť a prevádzkovať čítací spolok. Podľa názoru časopisu *Obzor* by bolo dobré, keby sa v každej farnosti našlo 30 až 50 rodín, ktoré by týždenne venovali po jednom grajciari na knižnicu. Pri 40 rodinách by sa tak ročne vyzbieralo vyše 20 zlatých, z čoho by bolo možné predplácať si časopisy i knihy.⁹ Nebola to však suma, za ktorú by bolo možné odoberať všetky slovenské literárne a cirkevné noviny a časopisy. Napríklad ročné predplatné *Cyrrilla a Methoda* v roku 1861 bolo 4,5 zl., *Obzora* v roku 1863 3 zl., *Pešťbudínskych vedomostí* v roku 1863 bolo 10 zl., *Slovenských novín* v roku 1868 12 zl. či *Sokola* v roku 1862

⁵ PALÁRIK, J. Zakladajme obecné knižnice a čítacie spolky!, s. 41 – 43.

⁶ Bieloskalský. Dopisy. Z podtatránska, 31. mar. (Knižnica v Dovalove), s. 1.

⁷ Novinky. 15. 6. 1863, s. 3; VIKTORIN, J. Lit. zprávy. Osvedčenie, s. 3. Verejné vyhlásenie J. Viktorina, že venuje po výtlačku ním vydané knihy slovenským spolkom a knižniciam.

⁸ Napríklad pražský kníhkupec František Urbánek venoval knižnici vo Voderadoch 17 kníh. KABINA, A. Voderady, 6. dec. (Poďakovanie), s. 2.

⁹ Kriesme rozumnosť, odk. 2, s. 9.

6 zl. Redakcia *Obzora* odporúčala ešte aj organizovanie tzv. susedských besiedok. Viacero gazdov sa malo stretávať u jedného z nich, čítať si hospodárske spisy a diskutovať o nich.¹⁰ Zakladanie knižníc a čítacích spolkov však zaostávalo za očakávaniami predstaviteľov národného hnutia. Ako konštatovala redakcia *Obzora* v roku 1868: „Nemôžeme síce dosiaľ na skvelé pokroky v tom ohľade poukazovať; preca ale s potešením pozorujeme, že otázna blahodarná myšlienka pomalí síce, ale preca ujíma sa, púšťajúc tu lebo tam nové korieňky do života.“¹¹

Cirkevné a meštianske knižnice

Výrazná časť čítacích spolkov vznikla vďaka cirkvi. Základ plánovaného čítacieho spolku tvorili zbierky kníh farských knižníc, ktoré nepotrebovali potvrdenie na činnosť zo strany štátu. Inak to už bolo pri čítacom spolku, ktorý musel zostaviť stanovy a dať si ich schváliť vláde. Ako píše Andrej Kabina: „...od založenia knižnice pokročili sme k založeniu čítalnice ... čítalnica je miestnosť vzácna, kam sa každý s radosťou ubiera“.¹² Cirkevná knižnica mala slúžiť aj ako prameň poučenia v nedeľných školách. Založenie cirkevných knižníc máme zachytené¹³ v Borskom Sv. Jure,¹⁴ Dolnom Badíne,¹⁵ Dolnom Hričove,¹⁶ Gajaroch,¹⁷ Hodruši,¹⁸ Hybiach,¹⁹ Chrenovci,²⁰ Kráľovciach,²¹ Krnišove, Kvačanoch,²² Pruskom,²³ Stránskom, Turzovke²⁴ a v Zemianskom Podhradí.²⁵ V tomto období vznikli v Malohonte cirkevné knižnice v Čerenčanoch a v Nižnom Skálniku, snahy o založenie boli aj v Kraskove.²⁶

¹⁰ Kriesme rozumnosť, odk. 2, s. 17.

¹¹ Lahký spôsob založenia cirkevnej knižnice, s. 19.

¹² K. Vo Voderadoch, 3. marca. (Čítací spolok), s. 3 – 4.

¹³ Podrobnejšie sa jednotlivým čítacím spolkom venuje aj PASIAR, odk. 1, s. 216 a n.

¹⁴ Založili ho pod vedením dekana J. Jurigu. Žili tu zväčša obchodníci, ktorí chodili do zahraničia. (J.K.), Bur. Sv. Jur, s. 3.

¹⁵ Cirkevnú knižnicu založil učiteľ St. Blaho. Por. Drobnosti. (Nová knižnica), s. 3.

¹⁶ Považan. Z trenčanského Považia, s. 2 – 3.

¹⁷ Spolok mal spočiatku 15 členov, nedisponoval však veľkým počtom periodík; kníh „dovčuľ nemáme veru žiadnych,“ z časopisov mali *Obzor*, Národný hlásnik a Pešťbudínske vedomosti. BUČEK, J. Z Gajar, 5. aug., s. 3.

¹⁸ V Hodruši vznikol v roku 1872 čitateľský spolok. Odoberal všetky slovenské a viacero nemeckých novín. Dominantná časť členov boli miestni baníci. Dôležité podľa autora bolo, že členmi spolku boli príslušníci viacerých sociálnych vrstiev, i „páni“, i „haviari“. Por. Od Sitna 26. mája, s. 2.

¹⁹ V lete 1867 založila mládež v mestečku Hybe spevácky a zábavno-poučný spolok, ktorý pripravoval aj divadelné predstavenie. Po odchode študujúcej mládeže jeho činnosť ochabla. Preto bola založená koncom roka 1867 cirkevná knižnica, ktorá sa stala aj zakladateľom Matice slovenskej. ORPHANIDES, L. Z pod Kriváňa na deň Sylvestra, s. 4.

²⁰ 95 členovia cirkevnej knižnice Chreňovskej: Z Chreňovca, 10. júlia, s. 2.

²¹ BELOHORSKÝ, K. Kráľovce, 22. januára, s. 2.

²² Kvačany, 3. febr, s. 2.

²³ Spolok vznikol zásluhou farára Jozefa Kompáneka. Por. Pešťbudínske vedomosti, 22. 5. 1869, s. 3.

²⁴ Založil ho v roku 1868 farár František Tagány. Čadca, s. 3.

Podrobnejšie informácie zo začiatku šesťdesiatych rokov máme o cirkevnej knižnici založenej v roku 1863 v Dovalove, a to vďaka farárovi a dekanovi Jozefovi Bohuckému a učiteľovi Jaroslavovi J. Dvorskému „*k nábožnému a mravnému vzdelávaniu milých ovečiek svojich.*“²⁷ Na jej založení sa podieľal aj Ján Bobula, „*otec to znamého Bobulu*“, t. j. staviteľa a politika Jána Nepomuka Bobulu, ktorý v tom čase ešte len začínal vstupovať do národného hnutia. Bol však ambiciózny a aj založenie tejto knižnice dokázal využiť na svoju sebaaprezentáciu. Zúčastnil sa na prvom valnom zhromaždení a vypracoval jeho stanovy. O založenie knižnice bol medzi obyvateľmi mimoriadne veľký záujem, na zhromaždení sa zúčastnilo asi 150 osôb.²⁸

Významným slovenským kultúrnym centrom bolo mestečko Radvaň (dnes súčasť Banskej Bystrice), kde pôsobil ako evanjelický farár Andrej Sládkovič. Práve tu sa združovala slovenská inteligencia z Banskej Bystrice a okolia. Čítací spolok tu vznikol v roku 1871 pod predsedníctvom A. Sládkoviča. Po roku činnosti mal už sto členov „*z rozličného stavu a náboženstva*“, vrátane židovských obyvateľov. Obrazne povedané, „*každý druhý dom obce našej je členom spolku*“. Spolok sa sústreďoval na poučné a vzdelávacie ciele; okrem slovenských periodík a kníh odoberal aj hospodárske publikácie. Súčasťou spolku bola aj kolkáreň.²⁹ Veľkou ranou pre činnosť spolku bola smrť A. Sládkoviča v roku 1872.³⁰ Po jeho smrti práve z radov čitateľského spolku vzišiel 8-členný výbor, ktorého úlohou bolo jednak starať sa o hrob Sládkoviča, jednak zbierať finančné príspevky na výstavbu náhrobného kameňa.³¹

Na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov sa stávajú duchovnými príslušníci mladej nastupujúcej generácie. Išlo o študentov študujúcich v priaznivom období šesťdesiatych rokov, ktorí sa aktívne zapájali do národného hnutia. Z nich môžeme spomenúť napríklad Andreja Kmeťa (farára v Krnišove) a Andreja Kabinu (kaplána vo Voderadoch), ktorí sa podieľali na zakladaní miestnych cirkevných knižníc a čítacích spolkov.

Od šesťdesiatych rokov sa o národné otázky začalo vo väčšej miere zaujímať aj slovenské meštianstvo. Národne uvedomelí mešťania mali výraznejšie zastúpenie vo vedení menších miest, kde aj s podporou vedenia mesta vznikali slovenské kasína, meštianske besedy či meštianske čítacie spolky. Slovenské čítacie spolky tak má-

²⁵ Pešťbudínske vedomosti, 18. 8. 1869, s. 4.

²⁶ Člen vkladal ročne 10 gr., z vybratej sumy sa nakupovali knihy. Lhký spôsob založenia cirkevnej knižnice, s. 19.

²⁷ Bieloskalský, odk. 6, s. 1.

²⁸ Z Dovalova pod Kriváňom, 6. sept., s. 3.

²⁹ Sused. Radvaň, s. 3.

³⁰ Novým predsedom sa stal po smrti A. Sládkoviča notár Ľudovít Thurzo. Novým ev. farárom zasa Jozef Hodža, synovec M. M. Hodžu. Por. Radvaň v aug., s. 2.

³¹ HANZLÍK, A. Radvaň, s. 2; THURZO, L. Bystrica, 1. sept. (Vyzvanie), s. 3.

me zachytené v Bánovciach nad Bebravou,³² Bytči,³³ Dolnom Kubíne,³⁴ Piešťanoch,³⁵ Považskej Bystrici,³⁶ Púchove,³⁷ Revúcej,³⁸ Skalici,³⁹ v Trnave,⁴⁰ vo Vrbovom⁴¹ či v Žiline.⁴²

Medzi slovenskými knižnicami mala najvýznamnejšie postavenie knižnica Matice slovenskej. Zbierala a zhromažďovala staré i súčasné slovenské a neslovenské tlače z územia obývaného Slovákmi. Knižnica neslúžila primárne na požičiavanie kníh, keďže tlače boli súčasťou matičnej múzejnej zbierky, ale mala predovšetkým konzervačný charakter – ako dokumentácia slovacikálnych dokumentov.⁴³ Vedenie Matice sa do jej fondov snažilo získať s väčším či menším úspechom aj súkromné knižnice slovenských vzdelancov, z ktorých mnohí venovali knihy či tlače priamo Matici slovenskej alebo slovenskému ľudu/národu (knižnica Vavrinca Čaploviča, Martina Hamuljaka,⁴⁴ Michala Rešetku či Michala Godru). Členmi Matice slovenskej bolo viacero z vyššie spomenutých čítacích spolkov ako kolektívny člen, vďaka čomu získavali do fondu tlače vydávané Maticou. K roku 1870 boli členom Matice slovenskej

³² Vďaka spolku „zanikla medzi mešťanstvom, vo spolku sa súčasťivším, noc nevedomosti, a nastáva mu deň osvetý“. Spolok odoberal slovenské, nemecké a maďarské periodiká, vybudoval si pomerne rozsiahlu knižnicu. Por. -ský. Z Banoviec, 26. jan. (Mešťanský čitateľský spolok a iné spolky), s. 3.

³³ Považan, odk. 16, s. 2 – 3.

³⁴ V meste pôsobili Meštianska beseda a Kasíno. Meštianska beseda bola slovenským spolkom založeným v roku 1873 a jej cieľ bol „budiť sebäpovedomie a zaujatosť za národné záujmy medzi mešťanmi.“ Dolný Kubín, 23. marca. (Beseda; Kasíno), s. 4; RADLINSKÝ, I. Dl.-Kubín, 29. marca. (Odveta na dopisy z Dl. Oravy a z Dl. Kubína), s. 2 – 3.

³⁵ Slovenské noviny, č. 49, s. 3.

³⁶ Bystričan. Od Manína. (Protest proti hlasu v mene mešťanstva danému; školy; p. Sittánim daných 1000 zl.; čitateľský spolok), s. 3.

³⁷ Slovenské noviny, č. 109, s. 2.

³⁸ V Revúcej založili Meštiansky čítací spolok 17. marca 1867. Sídliť v mestskom dome. Na začiatku mal 50 členov. Za predsedu zvolili richtára Ondreja Viesta, zapisovateľom bol H. Lojko. „Cieľom spolku je čítaním dobrých poučných kníh a zábavných časopisov, kníh a poriadnym obcovaním vzdeláť seba a vzdelanosť rozširovať.“ LOJKO, H. G. Veľká-Revúca, 17. marca. (Meštiansky čítací spolok), s. 3.

³⁹ Predsedom miestneho Čítacieho spolku a pomocnej pokladnice bol Michal Boor, ev. farár v Skalici. Jeho stanovy schválilo ministerstvo až v roku 1874. Por. Stanovy čitateľského spolku, s. 2.

⁴⁰ Slovenské noviny, č. 2, s. 2.

⁴¹ Školský a čítací spolok, združujúci miestnych mešťanov a remeselníkov založil právnik Jozef F. Strakovič, po jeho odchode z Vrbového spolok stagnoval. STRAKOVIČ, J. F. V Moravánoch pri Pýšťanoch dňa 7. června, s. 4; STRAKOVIČ, J. F. Z Vrbového, s. 2; Z Vrbového, s. 2; V Moravánoch pri Piešťanoch, s. 3.

⁴² Podrobnejšie nižšie.

⁴³ F. V. Sasinek vyvracal, „že matičná knižnica je skladom len pre staré knihy a spisy, ba len pre knihy a spisy slovenské,“ ale bola určená „len pre knihy a spisy obsahu vážnejšieho.“ SASINEK, F. Z B. Bystrice, 5. nov., s. 3.

⁴⁴ Martin Hamuljak v testamente venoval svoju knižnicu plánovanému slovenskému národnému spolku. Keďže v 50. rokoch takýto spolok nebol, listinou z júna 1857 ju daroval knižnici gymnázia v Banskej Bystrici ako samostatný súbor. SLOTA, J. Knižnica Hamuljakova, s. 1 – 3.

knižnice, resp. čítacie spolky v Belej (dnes Belá-Dulice), Blatnici, Dolnej Súči, Dovalove, Hrušove, Chrenovci (dnes Chrenovec-Brusno), Kameňanoch, Kysáči, Mošovciach, Novom Meste nad Váhom, Pribyline, Pruskom, Púchove, Slovenskej Lupči, Svätom Kríži, Tisovci, Turčianskom Sv. Martine, Turzovke, Uhrovci a vo Vysokoj nad Kysucou, ako aj slovenské študentské knižnice v Bratislave, Levoči, Pešti a v Prešove.⁴⁵

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 sa proces zakladania nových slovenských knižníc a čitateľských spolkov postupne spomaľoval. Na rozdiel od rakúskej časti monarchie nebol v Uhorsku prijatý spolkový zákon, ale podľa zamerania spolku ho schvaľovalo príslušné ministerstvo. Predkladatelia tak vychádzali už zo schválených stanov, ktoré prispôbovali miestnym podmienkam. Najpodrobnejšie sa problematike vypracovávania návrhov stanov príslušných spolkov venoval Daniel Lichard v časopise *Obzor*. Schválenie príslušného spolku záviselo aj tak od ľubovôle ministerského úradníka. A nemaďarské spolky boli pod väčšou kontrolou. Povedané slovami Andreja Kmeťa: „*Vôbec čo je slovenské, či to patrí k výučbe, či k náboženstvu, či k priemyslu, či k vojanstvu, všetko vandroje k ministerstvu vňutra, jako vec národnostná, vlasti nebezpečná, panslavská.*“⁴⁶ Kmeť zároveň kritizuje, že pôsobenie osvetových a verejne prospešných spolkov podlieha schvaľovaniu vlády. Tá by ich podľa jeho názoru mala len evidovať a nebrániť v ich činnosti: „*Vôbec, pri podnikoch verejnou mienkou v celom svete schválených, nepodáva nikto prosbu o dovoľenie, ale jedine o vzatie v známosť.*“ A ministerstvo neodpovie nikdy „*povoľujem*“, ale napíše jednoducho: „*stanovy predostreté byly.*“ Nemôže byť ináč ani pri jednej knižnici, keď sú už stanovy predostreté.“⁴⁷ Prax však bola iná a mnohokrát nebol spolok schválený nie pre jeho zameranie, ale pre osoby, ktoré stáli na jeho čele.

Nová škola

Nový impulz na zakladanie spolkov, vrátane čítacích, priniesol vznik nového prúdu v slovenskej politike – Novej školy (1868 – 1875).⁴⁸ Nová škola podporovala vznik spolkov hneď od svojho vzniku. Móric Philadelphý navrhoval na slovenskom etnickom území založenie 80 okresov, kde mali pôsobiť „*kníhrozširovatelia*“, a to prostredníctvom osobitného osvetového spolku so sieťou agentov. Cieľom spolku malo byť posudzovanie spisov, ich tlač, honoráre pre autorov a rozširovanie produkcie.⁴⁹ Badateľný je však vlastný politický záujem, keď vznikajúce spolky mali byť nástrojom záujmov Novej školy: „*....zakladajte národné spolky v každej dedine a v každom meste,*

⁴⁵ Menoslov úradníkov a členov Matice Slovenskej na rok 1870.

⁴⁶ KMEŤ, odk. 3, s. 3.

⁴⁷ KMEŤ, odk. 3, s. 3.

⁴⁸ Bližšie o Novej škole napríklad: KAČÍREK, L. Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia, s. 295 – 312; MARTINKOVIČ, M. Politické myslenie Novej školy. Občiansko-národný program Slovenských novín.

⁴⁹ P.. Y [PHILADELPHY, M.]. Na horňom Pohroní, s. 2.

*a schádzajte sa aspoň v nedeľu po kostole do nich, poskladajte sa po niekoľko grajciarov, a držte si „Slov. noviny“ a čítajte ich vo vašom zhromaždení; nech sa rozširuje a medzi vami svetlo práva slobody, vlastenectva a národnosti. Páni farári a páni učitelia ba hocktorý mešťan, remeselník a sedliak, urobte vo vašej dedine počiatok k založeniu takehoto národného spolku. Vy z takehoto spolku neslýchaný dobrý úžitok vezmete...”*⁵⁰ O význame spolkov a spolčovania priniesli *Slovenské noviny* informácie v sérii článkov *O spoločenskom živote*.⁵¹ V počiatočnej fáze sa Nová škola sústreďovala na zakladanie slovenských politických spolkov, podľa vzoru Národno-demokratického slovenského spolku v Pešti, a čítacích spolkov.⁵² Neskôr, od roku 1871, podporovala predovšetkým vznik hospodárskych ústavov – pomocných pokladníc (vzájomné pomocnice).

Pretože Slováci si museli svoje kultúrne a vzdelávacie inštitúcie hradiť z vlastných finančných zdrojov bez príspevku štátu, na začiatku sedemdesiatych rokov sa finančne vyčerпали. Na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov si Slováci založili ďalšie tri významné inštitúcie: gymnázium v Kláštore pod Znievom, Živenu a Spolok sv. Vojtecha. K tomu musíme zaradiť aj pokračujúce zbierky na gymnázium v Revúcej a v Turčianskom Svätom Martine, Maticu slovenskú a nové zbierky na Dom Matice slovenskej. Skadiaľ teda vziať ďalšie finančné zdroje na financovanie národného hnutia? Predstavitelia Novej školy videli východisko v zakladaní slovenských hospodárskych a finančných ústavov, predovšetkým v rozvoji pomocných pokladníc. Tie mali prispieť k hospodárskemu povzneseniu slovenského obyvateľstva, ktoré by zároveň malo viac financií na podporu národného hnutia, vrátane kultúrnych inštitúcií. J. N. Bobula v programovom článku *Náš ďalší smer* z decembra 1870 hovorí o oblastiach, na ktoré sa má zameriavať ich pôsobenie: „*My delíme naše účinkovanie na štyri triedy: Na prvé miesto kladieme národné hospodárstvo; na druhé: šírenie národného povedomia medzi ľudom; na tretie: kniževnosť a až na samé ostatné miesto: politiku.*“⁵³

Veľká pozornosť sa mala venovať národným časopisom a odbornej literatúre. Bobula navrhoval na podporu národného hospodárskeho programu šírenie národného povedomia medzi ľudom formou písania a vydávania lacných populárnych kníh. Týmto spôsobom sa dosiahne rozširovanie okruhu slovenských čitateľov. Zvýšením počtu slovenských čitateľov sa docieli aj vyššie zameranie odberateľov. V tom prípade už nebude potrebné, aby si národne uvedomelá slovenská verejnosť kupovala a predplácala každú slovenskú knihu, ktorá by v opačnom prípade nevyšla pre malý počet záujemcov. Výhodou by bolo, že by sa ušetrili financie aj na podporu iných národných cieľov. Naďalej podporoval organizovanie „*národných zábav*“ a divadelníctva pre ich nezastupiteľný vplyv na rozvoj národného povedomia. Nastáva

⁵⁰ Trompéter. Politická trúba, s. 1.

⁵¹ O spoločenskom živote I – III, I, s. 1.

⁵² Aj navrhované čítacie spolky sa mali inšpirovať pôsobením Národno-demokratického slovenského spolku v Pešti, ktorý bol v rokoch 1868 – 1869 centrálnym spolkom združujúcim prívržencov Novej školy. Bližšie aj Kriváňsky. Čítacie spolky, s. 1.

⁵³ BOBULA, J. Náš ďalší smer. II., s. 1 – 2.

tu však posun od zakladania čítacích spolkov k zakladaniu hospodársko-čítacích spolkov. Bobula vyzval D. Licharda, aby vypracoval všeobecný návrh stanov takéhto hospodársko-čítacieho spolku a uverejnil ho v *Obzore*: „Je pravda, že sa nám všade nepodarí hneď utvoriť spolok; možno že sa nám nepodarí nikde, lež základ bude položený a keď prideme druhý raz istotne sa podarí. Len nám treba chcieť! ... prichodí nám popri národnom hospodárstve pestovať našu literatúru a upotrebiť ju v prvom rade teraz k šíreniu národného povedomia medzi samým ľudom.“⁵⁴

Časť slovenskej inteligencie videla možnosť v rozširovaní slovenskej inteligencie zakladaním mládežníckych spolkov v každom slovenskom mestečku. Tieto spolky by pomáhali aj pri rozvoji slovenskej literatúry. Mali organizovať divadelné zábavy a odoberať 50 – 100 slovenských knížiek a odpredávať ich medzi slovenským ľudom. Na začiatku sedemdesiatych rokov bola výrazne aktívna slovenská vysokoškolská mládež, ktorá sa aktívne zapájala do národného hnutia. Slovenskí vysokoškooláci na univerzite v Pešti sa už v roku 1871 pokúšali založiť Slovenský akademický spolok, ktorý však vedenie univerzity nepovolilo. Napokon v roku 1873 oživil činnosť Zábavno-poučného spolku v Pešťbudíne, ktorý združoval národný život Slovákov žijúcich v hlavnom meste. Jeho súčasťou bola aj spolková knižnica.⁵⁵ Bobula sa usiloval podchytiť pešťbudínskych Slovákov pre svoj národnopolitický program, čo sa mu čiastočne podarilo.

Podpora spolkov zo strany Bobulu nebola len jeho šlachetná činnosť, ako sa to ukázalo pred voľbami do uhorského snemu v roku 1872, keď neúspešne kandidoval za poslanca v žilinsko-rajeckom volebnom okrese. Národný život Žilinčanov sa od roku 1869 sústreďoval okolo čitateľského spolku Pokrok, ktorý podporoval politiku Novej školy. Krátko po svojom vzniku mal okolo 50 členov, prevažne žilinských mešťanov; neskôr spolok získaval členov aj z okolitých dedín. Predsedom spolku bol žilinský prepošť Andrej Lemeš. Medzi členmi výboru bol aj opäť Ján Gotčár. Spolok Pokrok podporoval národné inštitúcie (vyzbieľal napríklad vyše 400 zlatých na kláštorské gymnázium) a odoberal *Slovenské noviny*. Členovia spolku organizovali tanečné zábavy – majálesy, spevácke podujatia a prírodovedné populárne prednášky, v roku 1874 aj divadelné predstavenie.⁵⁶

Bobula mal podporu aj u členov Cirkevného čítacieho spolku v Stránskom neďaleko Žiliny, ktorý vznikol na prelome rokov 1871/72. Jeho správcom bol Jozef Branislav Ďurjan, pokladníkom Mikuláš Gabčík a knihovníkom Matej Šujanský.⁵⁷

⁵⁴ BOBULA, J. Náš ďalší smer. V., s. 1 – 2.

⁵⁵ KACÍREK, L. Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875, s. 303 – 304 a 322.

⁵⁶ Prvé valné zhromaždenie sa konalo 11. apríla 1869 v dome mešťana Čelku a vstúpilo doň 89 členov. Por. Považan. Zo Žiliny, s. 3 – 4; Žilinčan. Žilina, č. 64, s. 3; Žilinčan, č. 73, s. 3; Žilina, č. 113, s. 3; Žilina, 24. apr., s. 3; Žilina, dňa 29. mája, s. 3 a Slovenské noviny, 7, 21. 1. 1874, č. 11, s. 2.

⁵⁷ ĎURJAN, L. J. List A. Trúchlemu, 20. 1. 1872, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (= LA SNK), sig. M 105 A 60; ĎURJAN, L. J. List J. Viktorinovi, 20. 1. 1872, LA SNK, sig. 25 B 25.

V septembri 1873 posilnil miestnu národnú komunitu Michal Rodoľub Šitanc. Jozef Branislav Ďurjan patrila k aktívnym podporovateľom J. N. Bobulu počas volieb do uhorského snemu v roku 1872. Bol druhým zapisovateľom okresného volebného výboru, ktorý navrhol J. Bobulu za kandidáta do uhorského snemu v žilinsko-rajeckom volebnom okrese. Za jeho podporu Bobulovi ho počas volieb odvedli k vojsku, aby eliminovali jeho politické pôsobenie.⁵⁸

Od roku 1873 môžeme sledovať snahy štátnych úradov brzdiť zakladanie nových slovenských inštitúcií, vrátane knižníc, čo potom vyvrcholilo v rokoch 1874 až 1875 do zatvárania slovenských gymnázií a Matice slovenskej. Regionálne správne štruktúry sa v rámci boja proti panslavizmu usilovali o kontrolu ich knižničného fondu až po ich dočasné zneprístupnenie a zatváranie. Takúto informáciu máme od katolíckeho kňaza Andreja Kmeťa, ktorý pôsobil v Krnišove. Miestny slúžny žiadal od Kmeťa zápisnicu a zoznam kníh miestnej knižnice. Ako dôvod uviedol, či knižnica „neobsahuje knihy proti daktorej konfesii“. Kmeť v tom videl len ďalší pokus o likvidáciu slovenskej inštitúcie: „Keď nás už nemôžu brať pod inkvizície za ‚russké ruble‘ a za ‚zapredávanie krajiny‘, dajú nám okúsiť tú radosť pri knižniciach. Chvála Bohu, že nemáte Kožehubov dejepis, ktorý je aj od našich cirkevných obežníkov kurentovaný.“⁵⁹

Záver

Aj v slovenskom prostredí môžeme v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia sledovať viacero typov čítacích spolkov. Rozvíjalo sa zakladanie cirkevných knižníc a spolkov, kde mal dominantnú úlohu miestny farár a učiteľ (školy boli v tomto období prevažne cirkevné). Knižnice boli určené pre veriacich a slúžili na rozvíjanie náboženskej výchovy a osvetovej činnosti. Vo viacerých mestách slovenskí národne uvedomelí mešťania zakladali meštianske čítacie spolky. Viaceré z knižníc sa stali kolektívnym členom Matice slovenskej, preto odoberali jej publikácie, katolícke knižnice zasa členom Spolku svätého Vojtecha. Problémom pri zakladaní spolkov bol nedostatok finančných prostriedkov na nákup kníh a predplácanie novín a časopisov. Zakladanie slovenských inštitúcií (Matica slovenská, slovenské patronátne gymnáziá, pomocné pokladnice...) bolo spojené s dobrovoľnými peňažnými príspevkami obyvateľstva, ktoré mali svoje finančné limity. Preto sa práve na dedinách kládol dôraz na grajciarové príspevky, kde síce pri nízkom, ale pravidelnom finančnom vklade pri vysokom počte zapojeného obyvateľstva bolo možné vygenerovať dostatočný kapitál na chod knižnice. Po rozvinutí činnosti inštitúcie, keď sa postupne prelomila bariéra nedôvery, ju spravidla finančne podporilo aj vedenie obce, resp. ponúklo priestor na uloženie knižnice a na stretávanie sa. Nová škola sa usilovala politizovať aj kultúrne spolky (vrátane čítacích) a ich členov získať pre svoj politický program, čo

⁵⁸ J. Podžiarský [ĎURJAN, L. J.]. Od Rajca. (Rozpomienky na voľbu), s. 2 – 3
a J. Podžiarský [ĎURJAN, L. J.]. Od Rajca, s. 3.

⁵⁹ Krnišov, 28. jan. (Knižnica), s. 3.

sa im darilo len čiastočne. Po zatvorení Matice slovenskej a slovenských gymnázií v rokoch 1874 – 1875 však väčšina knižníc založených v šesťdesiatych a prvej polovici sedemdesiatych rokov pôsobila aj naďalej. Podrobný prehľad slovenských čítacích spolkov v roku 1875 uvádza Ľudovít V. Rizner v časopise *Orol*.⁶⁰ Či si daná knižnica aj naďalej udržala slovenský charakter, respektíve či bol záujem získavať do jej knižničného fondu aj slovenskú literatúru, záviselo od jej zriaďovateľa. Prevažne ním boli cirkev a obec, v menšej miere profesijné združenie, ako napríklad regionálny spolok učiteľov. Odlišná situácia bola pri študentských školských knižniciach (knižnice slovenskej cirkevnej školy/spolku na seminári v Ostrihome a Pešti, slovenskej evanjelickej mládeže v Bratislave, na lýceu v Levoči a Prešove), kde po roku 1875 predstavitelia katolíckej a evanjelickej cirkvi potláčali spolkovú činnosť slovenských študentov na svojich školách. Slováci však nezakladali čítacie spolky len na dnešnom území Slovenska. Aktívna bola slovenská dolnozemska komunita, kde v tomto období vzniklo tiež viacero čítacích spolkov (Báčsky Petrovec, Báčska Palánka, Slovenský Aradáč...). Slováci však zakladali čítacie spolky aj mimo územia Rakúsko-uhorskej monarchie, ako napríklad v Bukurešti, kde pôsobila komunita slovenských obchodníkov.⁶¹

P r a m e n e

ĎURJAN, L. J. List A. Trúchlemu, 20. 1. 1872. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (= LA SNK), sig. M 105 A 60.

ĎURJAN, L. J. List J. Viktorinovi, 20. 1. 1872. LA SNK, sig. 25 B 25.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

95 členovia cirkevnej knižnice Chreňovskej: Z Chreňovca, 10. júlia.
Pešťbudínske vedomosti. 19. 7. 1864, 4(58), 2.

BELOHORSKÝ, K. Kráľovce, 22. januára. *Slovenské noviny*. 1872, 5(13), 2.

Bieloskalský. Dopisy. Z podtatránska, 31. mar. (Knižnica v Dovalove).
Pešťbudínske vedomosti. 7. 4. 1863, 3(28), 1.

⁶⁰ Ľud. Vlad. Obrov [RIZNER, L. V.]. Prehľad terajších slovenských vzdelávateľných spolkov a verejných knižníc. In: *Orol*, s. 24, 57 – 59, 82 – 85, 120 – 122, 150 – 152, 183 – 185, 215 – 218, 284 – 286 a 373 – 374.

⁶¹ *Pešťbudínske vedomosti*, 22. 12. 1868, s. 3.

- BOBULA, J. Náš ďalší smer. II. *Slovenské noviny*. 8. 12. 1870, 3(174), 1 – 2.
- BOBULA, J. Náš ďalší smer. V. *Slovenské noviny*. 15. 12. 1870, 3(178), 1 – 2.
- BUČEK, J. Z Gajar, 5. aug. *Pešťbudínske vedomosti*. 14. 8. 1869, 9(65), 3.
- Bystričan. Od Manína. (Protest proti hlasu v mene mešťanstva danému; školy; p. Sittánim daných 1000 zl.; čitateľský spolok). *Slovenské noviny*. 1873, 6(18), 3.
- Čadca. *Slovenské noviny*. 1869, 2(97), 3.
- Dolný Kubín, 23. marca. (Beseda; Kasíno). *Slovenské noviny*. 1874, 7(46), 4.
- Drobnosti. (Nová knižnica). *Slovenské noviny*. 1870, 3(9), 3.
- HANZLÍK, A.: Radvaň, 26. aug. *Slovenské noviny*. 1872, 5(143), 2.
- (J.K.). Bur. Sv. Jur. *Slovenské noviny*. 1868, 1(60), 3.
- K. [KABINA, A.]. Vo Voderadoch, 3. marca. (Čítací spolok). *Slovenské noviny*. 1874, 7(36), 3 – 4.
- KABINA, A. Voderady, 6. dec. (Poďakovanie). *Slovenské noviny*. 1873, 6(184), 2.
- KAČÍREK, L. Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In: *Studia Academica Slovaca*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2012, s. 295 – 312.
- KAČÍREK, L. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875*. Békéscsaba: Kor/ridor, 2016. ISBN 978-615-5330-06-3.
- KMEŤ, A. Krnišov, 28. febr. (Naša knižnica). *Slovenské noviny*. 1874, 7(36), 3.
- Kriesme rozumnosť v ľudu našom! *Obzor*. 1867, 5(2 a 3), 9 – 10 a 17 – 18.
- Kriváňsky. Čítacie spolky. *Slovenské noviny*. 1869, 2(24), 1.
- Krnišov, 28. jan. (Knižnica). *Slovenské noviny*. 1874, 7(18), 3.
- KURUCOVÁ, L. Čítanie slovenského ľudu v 2. polovici 19. storočia. In: M. Poriezová, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia* 1/2013. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2013, s. 67 – 75.

Kvačany, 3. febr. *Slovenské noviny*. 1872, 5(23), 2.

LOJKO, H. G. Veľká-Revúca, 17. marca. (Meštiansky čítací spolok).
Pešťbudínske vedomosti. 26. 3. 1867, 7(25), 3.

Lahký spôsob založenia cirkevnej knižnice. *Obzor*. 1868, 6(3), 19.

Lud. Vlad. Obrov [RIZNER, L. V.]. Prehľad terajších slovenských vzdelateľných spolkov a verejných knižníc. *Orol*. 1874, 5(1 – 12), 24, 57 – 59, 82 – 85, 120 – 122, 150 – 152, 183 – 185, 215 – 218, 284 – 286 a 373, 196 – 374.

MARTINKOVIČ, M. *Politické myslenie Novej školy. Občiansko-národný program Slovenských novín*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 2013.
ISBN 9788097049478.

Menoslov úradníkov a členov Matice Slovenskej na rok 1870. Turč. Sv. Martin:
Kníhtlačiarsko-účastinársky spolok, 1870.

Novinky. 15. 6. 1863, (45), 3.

O spoločenskom živote I. *Slovenské noviny*. 24.7. 1871, 4(113), 1.

O spoločenskom živote II. *Slovenské noviny*. 31. 7. 1871, 4(117), 1.

O spoločenskom živote III. *Slovenské noviny*. 2. 8. 1871, 4(118), 1.

Od Sitna 26. mája. *Slovenské noviny*. 1872, 5 (91), 2.

ORPHANIDES, L. Z pod Kriváňa na deň Sylvestra. *Pešťbudínske vedomosti*.
1868, 8(9), 4.

P... Y [PHILADELPHY, M.]. Na hornom Pohroní. *Slovenské noviny*. 1868, 1(42), 2.

PALÁRIK, J. Zakladajme obecenské knižnice a čítacie spolky! *Priateľ ľudu*.
3. 4. 1861, 1(6), 41 – 43.

PASJAR, Š. *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava: SPN, 1977.

Pešťbudínske vedomosti, 22. 12. 1868, 8(102), 3.

Pešťbudínske vedomosti. 22. 5. 1869, 9(41), 3.

Pešťbudínske vedomosti. 18. 8. 1869, 9(66), 4.

J. Podžiarský [ĎURJAN L. J.]. Od Rajca. (Rozpomienky na voľbu). *Slovenské noviny*. 1872, 5(116), 2 – 3.

J. Podžiarský [ĎURJAN L. J.]. Od Rajca. *Slovenské noviny*. 1872, 5(202), 3.

Považan. Z trenčanského Považia. *Slovenské noviny*. 1871, 4(34), 2 – 3.

Považan. Zo Žiliny. *Pešťbudínske vedomosti*. 20. 4. 1869, 9(32), 3 – 4.

RADLINSKÝ, I. Dl. Kubín, 29. marca. (Odveta na dopisy z Dl. Oravy a z Dl. Kubína). *Slovenské noviny*. 1874, 7(50), 2 – 3.

Radvaň v aug. *Slovenské noviny*. 1872, 5(129), 2.

SASINEK, F. V. Z B. Bystrice, 5. nov. *Pešťbudínske vedomosti*. 13. 11. 1866, 6(91), 3.

SLOTA, J. Knižnica Hamuljakova. *Pešťbudínske vedomosti*. 8. 8. 1862, 2(63), 1 – 3.

Slovenské noviny. 1868, 1(49), 3.

Slovenské noviny. 1869, 2(2), 2.

Slovenské noviny. 1869, 2(109), 2.

Slovenské noviny. 21. 1. 1874, 7(11), 2.

-ský. Z Banoviec, 26. jan. (Meštanský čitateľský spolok a iné spolky). *Slovenské noviny*. 1873, 6(15), 3.

Stanovy čitateľského spolku... *Slovenské noviny*. 1874, 7(45), 2.

STRAKOVIC, J. F. V Moravänoch pri Pýšťanoch dňa 7. června. *Pešťbudínske vedomosti*. 16. 6. 1868, 8(48), 4.

STRAKOVIC, J. F. Z Vrbového. *Slovenské noviny*. 1868, 1(45), 2.

Sused. Radvaň. *Slovenské noviny*. 1872, 5(52), 3.

THURZO, L. Bystrica, 1. sept. (Vyzvanie). *Slovenské noviny*. 1872, 5(157), 3.

Trompéter. Politická trúba. *Slovenské noviny*. 14. 5. 1868, **1**(58), 1.

VIKTORIN, J. Lit. zprávy. Osvedčenie. *Slovenské noviny*. 1872, **5**(27), 3.

V Moravanoch pri Piešťanoch. *Slovenské noviny*. 18. 6. 1868, **1**(73), 3.

Z Dovalova pod Kriváňom, 6. sept. *Pešťbudínske vedomosti*. 15. 9. 1863, **3**(74), 3.

Z Vrbového. *Slovenské noviny*. 14. 4. 1868, **1**(45), 2.

Žilina. *Slovenské noviny*. 26. 10. 1869, **2**(113), 3.

Žilina, 24. apr. *Slovenské noviny*. 2. 5. 1870, **3**(52), 3.

Žilina, dňa 29. mája. *Slovenské noviny*. 30. 5. 1870, **3**(67), 3.

Žilinčan. Žilina. *Slovenské noviny*. 12. 6. 1869, **2**(64), 3.

Žilinčan. Žilina. *Slovenské noviny*. 3. 7. 1869, **2**(73), 3.

Founding reading clubs in the territory of Slovakia in the 1860s and early 1870s

Luboš Kačírek

Slovak national activity gradually grew after the restoration of constitutional order at the beginning of 1860s. The national efforts were aimed at e.g. setting up associations and societies, including reading clubs. Village reading clubs were founded by local intellectuals, mainly priests and teachers, therefore they mostly had religious character. Founders of burgher reading clubs (also casinos and gatherings) were apart from the local intelligentsia also craftsmen and merchants. Reading clubs were supposed to subscribe to Slovak printed papers and to contribute to the increase of its subscribers and supporters of the national movement. At the beginning, however, the editors of newspapers and publishing houses sent free copies of their publications to encourage their growth. After the Austro-Hungarian Compromise a new political stream, the New school, originated. It supported foundation of societies – political, cultural (reading, singing, drama) and economic ones. These societies were supposed to support the politics of the New school and conduce to its establishment in the Slovak society. Attacks against the national movement in 1874 and 1875 (closing of *Matica slovenská* and Slovak secondary grammar schools) were on the lower level of state administration transferred to attempts to hinder also the development of local Slovak societies, including reading clubs, or to possibly change their character by subscribing to Hungarian printed publications.

Key words: work of societies, Slovak national movement, New school, 1860s and 1870s

Rajhradský probošt Benno II. Brancouzský a jemu věnované rukopisy a tisky

Jindra Pavelková

Klíčová slova: Benno II. Brancouzský (1658 – 1709), Rajhrad – benediktinský klášter, Rajhrad – klášterní knihovna, rukopisy, staré tisky, oslavné básně

Knihovna benediktinského kláštera v Rajhradě je dnes největší klášterní knihovnu na Moravě, její počátky byly položeny spolu se založením kláštera kolem poloviny 11. století. Za její dnešní velikost i obsah fondů můžeme být vděční zejména proboštům, kteří klášter spravovali na konci 17. a v 18. století. Do té doby poměrně malý knihovní fond se začal velmi rychle rozrůstat o nové přírůstky starých tisků a rukopisů.¹ Tradice rukopisné knihy se navíc v Rajhradě udržela ještě hluboko do 18. století.² Od konce 17. století se v Rajhradě setkáváme se snahou osamostatnit klášter od mateřského kláštera v Břevnově. V souvislosti s touto snahou se objevují nejen plány na přestavbu starých klášterních budov v barokním slohu, ale také tendence o cílené budování knihovního fondu. Do klášterní knihovny se dostávají knihy, které měl jeho představený znát, aby uspěl v rámci společenské konverzace, které se účastnil jako příslušník zemských stavů.³ Do tohoto prostředí přišel v roce 1692 z břevnovského kláštera nový probošt Benno.

Benno II. Brancouzský (1658 – 1709) spravoval rajhradský klášter jako probošt na přelomu 17. a 18. století.⁴ Přestože snaha o barokní přestavbu kláštera je spojovaná s jeho předchůdcem a realizovaná byla za jeho nástupce, byl Benno pro klášter významnou postavou. Patrně i to bylo důvodem vzniku několika oslavných spisů, z nichž některé byly vydány i tiskem.

Benno vstoupil do benediktinského řádu do břevnovsko-broumovského opatství roku 1681, v roce 1692 byl ale zvolen rajhradským proboštem. K významným aktivitám spojeným s jeho osobou patří poměrně úzká spolupráce s premonstrátským klášteřem v Zábrdovicích, vybudování kamenného mostu v Rajhradě,

¹ Více k dějinám rajhradské klášterní knihovny a jejímu zpracování viz PAVELKOVÁ, J. Nové regály, repertáře, lístkové katalogy a spousta knih všude kolem, s. 12 – 26.

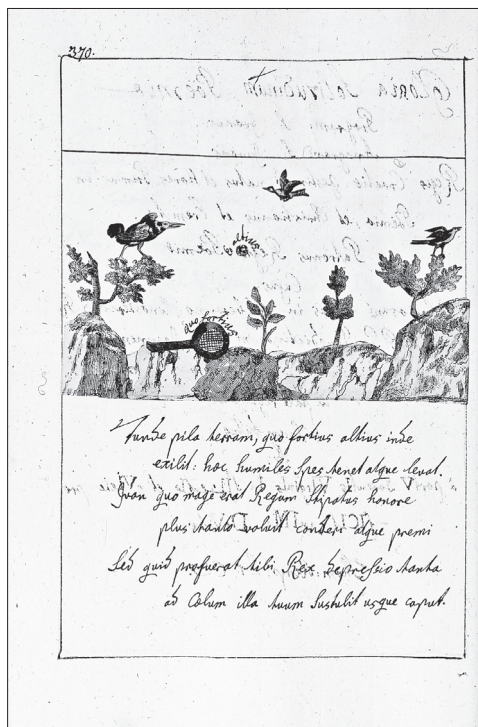
² PAVELKOVÁ, J. Pronikání tištěných liturgických knih do rajhradské klášterní knihovny, s. 227.

³ PAVELKOVÁ, J. Knihy uložené v oddílu práva v rajhradské klášterní knihovně, s. 41 – 45.

⁴ Více k němu viz MACUROVÁ, Z. Umělecká praxe v barokním klášteře, s. 205 – 206.

Obr. 1 Titul díla Theatrum poeticum
věnovaného Tomáši Sartoriovi

Obr. 2 Jedno z vyobrazení z díla
Theatrum poeticum

nové budovy fary v Ostrovačicích⁵ a úpravy klášterního kostela v Rajhradě (dokončení výstavby nových věží v průčelí, výstavba presbytáře, výzdoba interiéru).⁶ Zasloužil se však zejména o hospodářské zajištění kláštera a tím umožnil svému nástupci Antonínu Pirmovi provádět rozsáhlé stavební aktivity.⁷

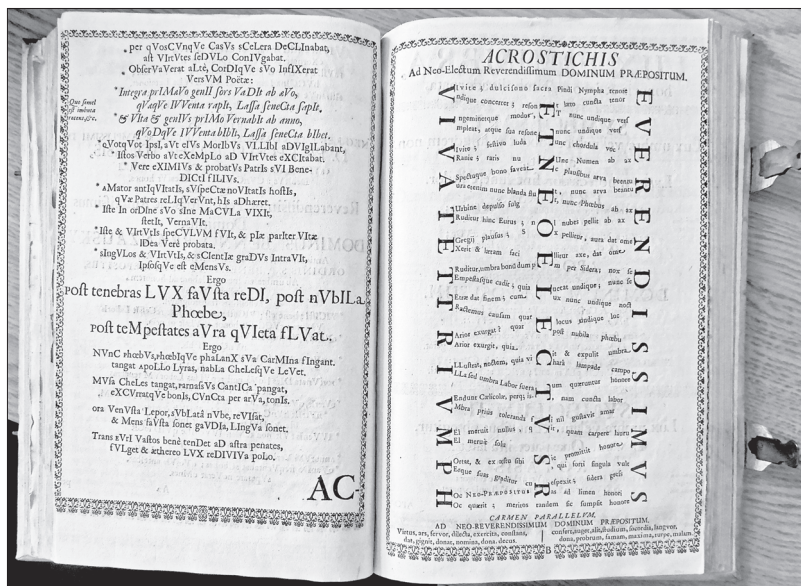
Ještě v době svého působení v Břevnově či v Broumově v roce 1680 nebo 1681 sepsal Benno spis oslavující benediktinské světců a světic věnovaný tehdejšímu břevnovsko-broumovskému opatovi Tomáši Sartoriovi.⁸ Text je dnes součástí konvolutu rukopisů a starých tisků, který kolem poloviny 18. století sestavil rajhradský benediktin Pavel Harlach. Začíná třístránkovým věnováním Sartoriovi, za kterým následují básně oslavující sv. Benedikta, Vintříře, Prokopa, Maura, Ivana či sv. Scholastiku. Text je doplněn alegorickými ilustracemi, které jsou patrně – stejně jako opis původního rukopisu – prací P. Harlachera.

⁵ KINTER, M. Vitae monachorum, s. 5 – 6.

⁶ MACUROVÁ, Z. Umělecká praxe v barokním klášteře, s. 18.

⁷ MACUROVÁ, odk. 6, s. 19.

⁸ BRANCOUZSKÝ, B. Theatrum Poeticum [...]. Broumov, 1680 – 1681.

Obr. 3 Ukázka z díla Lux et umbra A. Kneutgena

V roce, ve kterém byl zvolen rajhradským proboštem, koncelebroval Benno spolu se zábrdovickým opatem Engelbertem Hájkem inaugurační mši olomouckého kanovníka Ferdinanda ze Schröffenhaimu. Ke mši byl vydán příležitostný tisk obsahující biblické texty čtené při mši. Tisk vyšel patrně v Brně u Ignáce Sinapiho.⁹

Rok po svém příchodu do Rajhradu slavil Benno 35. narozeniny a německý augustinián Augustin Kneutgen, který toho času působil u brněnských augustiniánů u sv. Tomáše a který posléze pro rajhradský klášter sestavil nám dnes nejstarší dochovaný katalog konventní knihovny, pro něj sepsal spis plný oslavných básní, akrostichů, či textů uspořádaných do podoby „chronografické kostky“, který vyšel tiskem rovněž u Ignáce Sinapiho.¹⁰ Vzhledem k hojnému dochování titulu v rajhradské klášterní knihovně se dá usuzovat, že svůj exemplář dostal patrně každý ze členů komunity a jeden si v knihovně mateřského kláštera uchoval i autor.¹¹

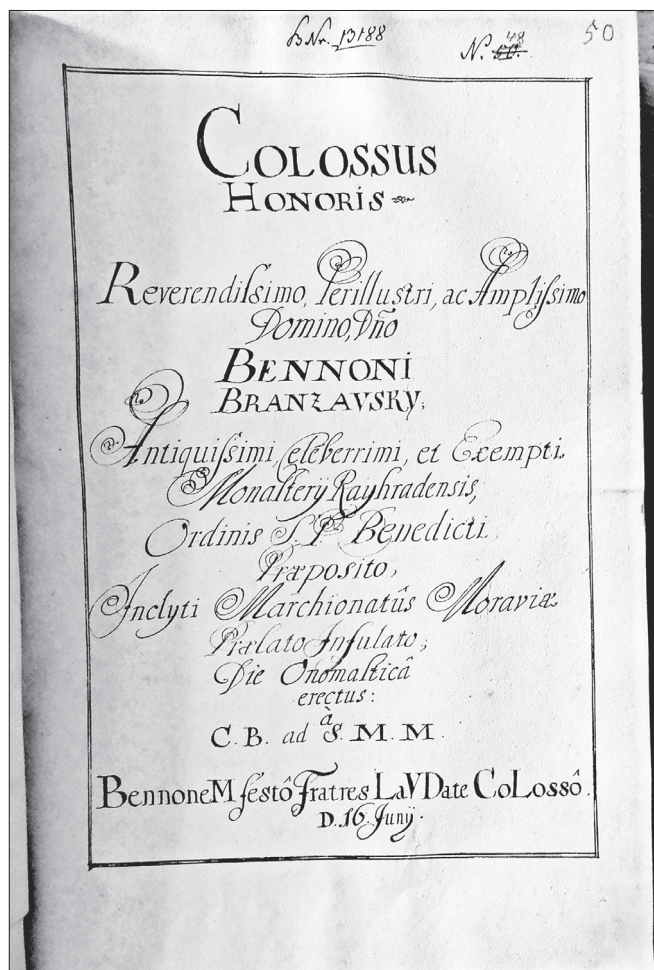
Co do skladby je stejný oslavný spis sestavený členem rajhradské komunity Alcuinem Žlutickým k Bennovým 40. narozeninám.¹² Chronogram na titulním listě sice uvádí rok sepsání 1699, ale chronogram uvedený v úvodu votivní písně k proboštovu narození nese rok 1698. Dále spis obsahuje akrostich, skladbu v leoninském verši či elegii. Na f. 4v je podepsaný autor, při svazování listů do bloku, jehož je text

⁹ Syncharistonem in exaltatione [...]. [Brno: Ignác Sinapi], 1692.

¹⁰ KNEUTGEN, A. Lux et umbra, [...]. [Brno: Ignác Sinapi], 1693.

¹¹ Knihovna augustiniánského kláštera u sv. Tomáše, sig. II. N. b. 8, přív. 5.

¹² ŽLUTICKÝ, A. Genethliacon seu Gaudia [...]. Rajhrad 1698/1699.

Obr. 4 Titulní list spisu *Colossus Honoris* z roku 1704

dnes součástí, však došlo k seřiznutí, takže z textu připojeného ke jménu autora jsou dnes viditelné pouze konce horních dotažnic písmen. Text oslavného spisu zařadil do konvolutu rukopisů a tisků vážících se zejména k Rajhradu patrně sestavovatel sborníku rajhradský benediktin Pavel Harlacher kolem poloviny 18. století. Oslavné texty věnované Bennonovi Brancouzkému se v něm nacházejí spolu se stejně pojatými texty věnovanými dalším rajhradským proboštům – Viktorinu Reinoldovi¹³ či Antonínu Pirmovi.¹⁴

¹³ NOVOTNÝ, P. *Epicidium sive Aggratulatio Historico* = *Lyrice Honori et memorandae famae* [...] Victorini [...] Reinold [...] Electi Praepositi [...]. Rajhrad 1688. Dostupné v: Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad (= KBOR), sig. R 34, přív. 37.

Opět tiskem vyšla sbírka 25 epigramů doplněná akrostichem, kterou v roce 1704 sestavili členové konventu brněnských františkánů. Spisek vyšel opět v Brně u Alžběty Sinapiové.¹⁵

O rok později sepsal člen rajhradského nebo broumovského konventu další Bennona oslavující spisek, který na 12 stranách vyzvedá proboštovi přednosti, a to pomocí veršů a slov odkazujících k Bennonově monogramu.¹⁶

V roce 1707, dva roky před Bennonovou smrtí, vznikl spis oslavující sv. Benedikta. Jeho autorem je újezdský farář Josef Ignác Janovský, který s rajhradským proboštem patrně konzultoval některé otázky Benediktova života a patrně proto dílko Bennonovi rovněž dedikoval.¹⁷ Stejně tak byl Benno zmíněn v úvodu díla *Parnasus Romano-catholicus* Adama Ignáce Stobaeuse z roku 1704.¹⁸

Abychom výčet knih, ve kterých se objevuje Bennonovo jméno měli úplný, musíme zmínit ještě jeden rukopis a jeden starý tisk, kde se s tímto rajhradským proboštem setkáváme v provenienčním zápise. V případě rukopisu se jedná o záznam z roku 1694 (z 21. března) v rukopisu *Laus Mariae* Konráda Haimburského z 15. století,¹⁹ u tisku před sebou máme dílo Balthasara Reglera *Azwinischer Bogen* vydané roku 1679 v německém Straubingu, které P. Benno ještě jako člen břevnovsko-broumovského konventu dostal od Ondřeje Hádky, a které zůstalo po jeho odchodu do Rajhradu v broumovské klášterní knihovně.²⁰

Z výše uvedeného je zřejmé, že probošt Benno Brancouzský byl oblíbeným představeným kláštera, a to přesto, že se nejednalo o probošta vzešlého volbou z domácnosti konventu, ale člena mateřského konventu břevnovsko-broumovského kláštera. Benno byl oblíben a vysloužil si oslavné texty nejen od svých spolubratří, ale rovněž od členů jiných klášterů, se kterými spolupracoval. Vážili si ho a své knihy mu dedikovali i další duchovní osoby působící nejen na Moravě. Počtem spisů, které jej a jeho působení v Rajhradě oslavují, předstihl Benno i svého nástupce Antonína Pirma, za jehož správy kláštera došlo k jeho barokní přestavbě.

¹⁴ RayhraDIensIs Pietas fILiaLIs AMorIs affeCtVs Natalizanti Reverendissimo [...] Domino Antonio Pirmus [...] Monasterij Rayhradensis Praeposito Infulato &c [...]. Rajhrad, 1712. Dostupné v: KBOR, sig. R 34, přív. 19; Aggratulatio debita pro [...] Antonio Pirmo [...]. Rajhrad, 1719. Dostupné v: KBOR, sig. R 34, přív. 39; Oratio aggrulatoria chronographica Antonio Pirmo pro onomasi a. 1722. Rajhrad, 1734, KBOR, sig. R 34, přív. 40.

¹⁵ Offertorium pauperum [...] domino Bennoni, Sacri & Exempti Ordinis S. P. Benedicti, Antiquissimi Monasterij Rayhradensis Divinâ Providentiâ Praeposito infulato, [...] .

¹⁶ Colossus honoris [...] Bennoni Branzavsky; [...]. Monasterij Rayhradensis, ordinis S. P. Benedicti, Praeposito [...]. Rajhrad, 1705.

¹⁷ JANOWSKY, J. I. Apotheosis S. P. Benedicti, Sub auspiciis [...] domini Bennonis, [...] Brunae: Typis Joannis Francisci Swoboda, 1707.

¹⁸ STOBAEUS, A. I. Parnassus Romano-Catholicus [...]. Viennae Austriae: Typis Annae Rosinae Sisehowitzin, Viduae, 1704.

¹⁹ Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad, sig. R 345.

²⁰ REGLER, B. Azwinischer Bogen. Straubing: Bey Johan: Chrysostomo Haan, 1679. Dostupné v: Knihovna benediktinského opatství Broumov, sig. XX. F. bb. 6,1.

Prameny

BRANCOUZSKÝ, B. *Theatum Poeticum quod Reverendissimo Perillustri ac Amplissimo Domino Thomae Antonio S:Ord:D: Benedicti Abbati Brevnoviensi horeditario Domino in Brauna, Politz, Sloupna et Zahradka, nec non per Boëmiam et Moraviam ejusdem ordinis Visitatori Generali ac perpetuo Domino ac Patrono gratiosissimo Spectandum proposuit Augustinus Beno Brantzausky.* Broumov 1680 – 1681. Dostupné v: Knihovně Benediktinského opatství Rajhrad (= KBOR), sig. R 33, přív. 1.

Rukopisy věnované Bennovi II. Brancouzskému

COLOSSUS HONORIS Reverendissimo Perillustri, ac Amplissimo Domino, D[omi]no BENNONI BRANZAVSKY; Antiquissimi Celebreimi, et Exempti. Monasterij Rayhradensis, ordinis S.P. Benedicti, Praeposito, Inclyti Marchionatus Moraviae Praelato Infulato; Die Onomastica erectus: a C.B. ad S.M.: BennoneM festo Fratres LaVDate CoLosso. D.16.Junij. Rajhrad 1705. Dostupné v: KBOR, sig. P. f. 48, přív. 49.

ŽLUTICKÝ, A. GENETHLIACON seu Gaudia Musarum quibus Felecissimae Natalizanti REVERENDISSIMO PERILLUSTRI & AMPL[ISSI]MO DOMINO DOMINO BENNONI BRUNONI BRANCZAUSKY Antiquissimi et Exempti Monaterij Rayhradensis, Ordinis Sabcti Patris BENEDICTI ELECTO PRAEPOSITO Marchionatús Moraviae PRAELATO Applaudabat PARNASSUS RAYHRADENSIS [...]. Rajhrad 1698/1699. Dostupné v: KBOR, sig. R 34, přív. 36.

Tisky věnované Bennovi II. Brancouzskému

JANOWSKY, J. I. APOTHEOSIS S. P. BENEDICTI, SUB AUSPICIIS Reverendissimi, Per illustris, ac Amplissimi Domini, DOMINI BENNONIS, Antiquissimi, & Exempti Monasterij Rayhradensis Praepositi, Praelati Insulati, Sac. Caes. Raegiae que Majestatis Consiliari, IN ECCLESIA Ejusdem Exempti Monast: Ord: S. BENEDICTI, Annuis Solemnijs PANEGYRI PROPOSITA. Ab Admodum Reverendo, Doctissimo, ac Praecellenti Domino, JOSEPHO IGNATIO JANOWSKY, AA. LL. & Phil. Magistro, SS. Theol. Baccalaureo, Supremae Theologiae Laureae Candidato, Parocho Augezdensi. Brunae: Typis Joannis Francisci Swoboda, a fundato Monasterio Rayhradensi 662, 1707. Dostupné v: KBOR, sig. E II. gg. 18., přív. 14.

KNEUTGEN, A. *LUX ET UMBRA, HONORIS, & LABORIS Chronometris Leoninis, Symbolis, Versibus, & Rythmis Poëticis Exornata, REVERENDISSIMO, PERILLUSTRI, AC AMPLISSIMO DOMINO, D. BENNONI BRANZAUSKY, Antiquissimi, Celeberrimi, & Exempti MONASTERIJ RAYHRADENSIS ORDINIS S.P. BENEDICTI NEO-ELECTO PRAEPOSITO, MARCHIONATUS MORAVIAE PRAELATO INFULATO, consecrata.* [Brno: Ignác Sinapi], 1693. Dostupné v: KBOR, sig. P. f. 51, přív. 11; P. f. 48, přív. 51; L. I. dd. 13, přív. 10, C. II. cc. 13, přív. 9, C. II. dd. 18, přív. 13, R 34, přív. 17.

OFFERTORIUM PAUPERUM *Reverendissimo, Perillustri, ac Amplissimo DOMINO, DOMINO BENNONI, Sacri & Exempti Ordinis S. P. BENEDICTI, Antiquissimi Monasterij Rayhradensis Divinâ Providentiâ PRAEPOSITO INFULATO, Sacrae Caesareae Majestatis Consiliario, Et Inclyti Marchionatûs Moraviae PRAELATO; D. D. Patronoque Gratosissimo; Dum Onomasticum Diem feliciter recoleret à C.B.S.M.M. Submississimè persolutum XVI. KaLenDas IVLII VeL XVI. MensIs IVnII.* Brunae: Typis Mariae Elisabethae Sinapianae Viduae, per Joannem Franciscum Svoboda, 1704. Dostupné v: KBOR, sig. R. e. 45, přív. 4; P. I. d. 1a, přív. 5; E. I. gg. 13, přív. 17.

STOBAEUS, A. I. *PARNASSUS ROMANO-CATHOLICUS, In quo semper gloriosè usquē ad sonsummationem Saeculi Triumphantes DUODECIM STELLAE NITENTISSIMAE TAM PRAETERITORUM, Quàm Praesentium, & futurorum Heterodoxorum Discrepantia Dogmata, Poeticâ, & Succinctâ enodatione evincentes cūm Resolutione Cathgorica in sequentibus Quaestionibus: I. De Invocatione Sanctorum. II. De Festis. III. De Coena Domini. IV. De Transsubstantiatione. V. An Corpus Christi sit extra esum. VI. De utraqùe Specie Sacramenti. VII. Utrum Christus dederit unam speciem. VIII. De Missa. IX. De Jejuniis. X. De Votis. XI. De Papatu. XII. De Primatu Summi Pontificis. Publico expositus, & in lucem datus Ab ADAMO IGNATIO STOBAEO, Prutheno Regiomontano Converso Lutherano Pastore, Nobili de Steindorff. Ad Lectorem. Censura Sapiens, & Doctus acumine gaudet, Stultus at insano, carpere dente solet; Ex tribus his titulis quemvis tibi delige Lector, Sic Doctus, Sapiens, Stultus, & esse potes. Viennae Austriae: Typis Annae Rosinae Sisehowitzin, Viduae, 1704. Dostupné v: KBOR, sig. L. I. ff. 24, přív. 4.*

SYNCHARISTICON IN EXALTATIONE INAUGURATIONIS, DUM *Reverendissimus, ac Illustrissimus Dominus, Dominus FERDINANDUS, S.R.I. LIBER BARO DE SCHROFFENHAIM, Almae Cathedralis Ecclesiae olomucensis Canonicus, Praelatus Scholasticus, proto-Notarius Apostolicus, ad S. Mauritium Parochus, Reverendissimi ac Venerab: Episcopalis Consistorij, ASSESSOR, Reverendissimi, ac Serenissimi Domini, Domini CAROLI, DUCIS LOTHARINGIAE, & BARRI, & C. EPISCOPI OLOMUCENSIS, & OSNABRUGENSIS, MAGNI*

CASTELLAE, & LEGIONIS ORDINIS MELITENSIS PRIORIS, &c. SUFFRAGANAEUS EPISCOPUS SEBASTENUS, ASSISTENTIBUS Reverendissimo, Perillustri, ac Amplissimo Domino, Domino NORBERTO ZIELETZKY Ex. EQUIT. DE POTZENITZ, Sacri Candidissimi & Canonici Ordinis Praemonstratensium, Celeberrimae Ecclesiae Grandicensis ABBATE, & ejusdem Ordinis per Haereditarias S.C.M. Provincias, VICARIO GENERALE, &c. NEC NON Reverendissimo, Perillustri, ac Amplissimo Domino, Domino ENGELBERTO, Sacri Candidissimi & Canonici ordinis Praemonstratensium, Celeberrimae Ecclesiae Zasbrdovicensis ABBATE, &c. APOSTOLICA AUTHORITATE BENEDICERET Reverendissimum, Perillusrtem, ac Amplissimum dominum, dominum BENNONEM BRUNONEM BRANSAUSKY, Ordinis S. Benedicti, Liberi & Exempti Ducalis Monasterij Rayhradensis PRAEPOSITUM, Marchionatus Moraviae PRAELATUM, &c. AB UNO CLIENTUM DEDICATUM. [Brno: Ignác Sinapi], 1692.
Dostupné v: KBOR, sig. E. II. gg. 18, přív. 14; R 34, přív. 18.

Rukopisy věnované ostatním rajhradským opatům

NOVOTNÝ, P. *Epicidium sive Aggratulatio Historico=Lyrice Honori et memorndae famae [...]* Victorini [...]. Reinold [...]. *Electi Praepositi [...]*. Rajhrad, 1688.
Dostupné v: KBOR, sig. R 34, přív. 37.

RayhraDlensIs Pietas fILlLaLls AMorIs affeCtVs Natalizanti Reverendissimo [...]
Domino Antonio Pirmus [...] Monasterij Rayhradensis Prćposito Infulato &c [...].
Rajhrad, 1712. Dostupné v: KBOR, sig. R 34, přív. 19.

Aggratulatio debita pro [...] Antonio Pirmo [...]. Rajhrad, 1719. Dostupné v: KBOR, sig. R 34, přív. 39

Oratio aggratulatoria chronographica Antonio Pirmo pro onomasi a. 1722. Rajhrad, 1734.
Dostupné v: KBOR, sig. R 34, přív. 40.

Seznam bibliografických odkazů

KINTER, M. *Vitae monachorum qui ab anno 1613 in monasterio O.S.B. Raihradensi in Moravia professi in domino obierunt.* Brunae: Typis pontificiae typografiae monasterii Raihradensis ordinis s. Benedicti, 1908.

MACUROVÁ, Z. *Umělecká praxe v barokním klášteře. Proměny rajhradského probošství v 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, Moravská zemská knihovna v Brně, 2015. ISBN 978-80-210-7993-9.

PAVELKOVÁ, J. Nové regály, repertáře, lístkové katalogy a spousta knih všude kolem. In: HEILANDOVÁ, L. – MACHEL, R. – PAVELKOVÁ, J. – RICHTROVÁ, E. *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2013, s. 12 – 26.

PAVELKOVÁ, J. Pronikání tištěných liturgických knih do rajhradské klášterní knihovny. In: *Opera romanica*, 2015, 16, s. 222 – 228.

PAVELKOVÁ, J. Knihy uložené v oddílu práva v rajhradské klášterní knihovně. In: KRUŠINSKÝ, R. – VINTROVÁ, T., ed. *Bibliotheca Antiqua 2015*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2015, s. 41 – 45.

Rajhrad provost Benno II. Brancouzský and manuscripts and prints given to him

Jindra Pavelková

Benno II. Brancouzský administered the Rajhrad monastery as its provost at the end of the 17th and beginning of the 18th century. Although the effort to rebuild the monastery in the Baroque style is linked with his predecessor and was carried out by his successor, Benno was a figure of high importance for the monastery. This was apparently one of the reasons of the origin of several laudation documents, some of which were published by print, too.

Benno entered the Benedictine order of the Břevnov-Broumov abbey; however, he became the provost at Rajhrad in 1692. The momentous activities connected with his acting include the relatively close cooperation with the Premonstratensian monastery in Zábřdovice, building up stone bridge in Rajhrad, new parsonage in Ostrovačice and alterations of the monastery church in Rajhrad (completion of building the new steeples in the frontage, building the presbytery, interior decoration). However, his endeavour was particularly aimed at the economic stability of the monastery, which later enabled his successor to accomplish extensive building works.

Key words: Benno II. Brancouzský (1658 – 1709, Rajhrad – Benedictine monastery, manuscripts, early printed books, laudation poems, Rajhrad – monastery library

Usmernenia pre lekárnikov v diele Jána Justusa Torkoša – *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*

Tomáš Hamar – Szilvia Czigle

Kľúčové slová: Ján Justus Torkoš (1699 – 1770), lieky, lekárnici, liekopis, Uhorsko, *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*

Veľmi dôležitú súčasť liečebnej činnosti tvorí a v dejinách ľudstva aj vždy tvorila liečba liekmi. Jednotlivé lieky však často mávali rozličné zloženie, kvalitu a následne aj pestré terapeutické využitie. Z tejto skutočnosti vyplynula potreba diel normatívneho charakteru s celoštátnou záväznosťou – tieto nesú názov manuale, liekopis (pharmacopoea) a prvýkrát sa objavujú v období humanizmu na prelome 15. a 16. storočia. Výskum vývoja liekopisnej literatúry je potrebný na lepšie pochopenie nielen liekovej politiky štátu v danom období, ale odzrkadľuje aj úroveň vedomostí odborníkov o účinkoch liečiv, ako aj o terapeutických možnostiach používaných liekov.

Na začiatku 18. storočia neexistovala na území Uhorska pôvodná liekopisná literatúra, ktorá by mala celokrajinný charakter, preto sa využívali liekopisy vydané vo Viedni a v Prahe. Predovšetkým to bolo tzv. Viedenské dispenzatórium: *Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense in quo hodierna die usualiora medicamenta secundum artis regulas componenda visuntur*, ktoré bolo zostavené a vydané v roku 1729 pod dohľadom lekárskej fakulty viedenskej univerzity „Alma Mater Rudolphina“ a spolku viedenských lekárníkov „Collegium Pharmaceuticum Viennense“. Dieľo bolo vydané v dvoch mierne upravených vydaniach (1737, 1751) a naposledy vyšlo po dôkladnom prepracovaní v roku 1770. Viedenský liekopis, podobne ako iné liekopisy, obsahoval aj predchádzajúce liečivé látky (materia medica) i predpisy a ich register sa rozšíril o aktuálne dodatky, čím sa tak stal rozsiahlou barokovou encyklopédiou doterajších vedomostí. Na počiatku panovania Márie Terézie (1740 – 1780) bol Viedenský liekopis oficiálnym dokumentom nielen vo Viedni, ale aj v ostatných častiach monarchie. V českých krajinách sa používal liekopis vydaný v roku 1739 lekárskou fakultou pražskej univerzity „Universitas Carolina“ s názvom *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense* (Pražský lekársko-lekárenský liekopis). V Uhorských lekárnach sa používali oba liekopisy.¹

¹ GRABARITS, I. A gyógyszerkönyvek születése, 2009, s. 61.

Na území dnešného Slovenska a v Uhorsku vôbec sa dejiny liekopisov začínajú v 18. storočí v Košiciach. Košická mestská rada nariadením vydania Košického liekopisu *Antidotarium Cassoviense*² v roku 1732 reflektovala pokrok v oblasti lekárnictva. Zoznam protijedov čiže nový liekopis slobodného kráľovského mesta Košice vydala mestská rada v Košiciach tlačou v latinskom jazyku na 28 stranách 6. decembra 1732. Stalo sa tak po vizitácii košickej mestskej lekárne v tomto roku. *Zoznam protijedov, čiže nový liekopis slobodného kráľovského mesta* nebol rozsiahlym, ale zato obsahovo veľmi významným dielom opierajúcim sa o odbornú literatúru – dielo *Antidotarium* od autora Nicolausa Salernitana – prepošta a lektora salernskej lekárskej školy. Prvotlač tohto diela z roku 1483/84, ktorá vyšla zrejme v Strassburgu, sa zachovala v knižnici kežmarského lýcea³, Augsburský liekopis z roku 1564, resp. jeho 5. vydanie z roku 1581, vo farskej knižnici evanjelickej cirkvi v Levoči. Cieľom vydania spomínaného košického liekopisu *Antidotarium Cassoviense* bolo obnovenie dobrého mena mestskej lekárne. Vlastná časť vymenúva liečivá rozdelené na jednoduché „remedia simplicia“ a zložené „remedia composita“. Dielo obsahuje 1958 liečiv.⁴

Chronologicky druhým, ale svojím celoštátnym dosahom signifikantnejším liekopisným dokumentom je *Prešporský liekový sadzobník – Taxa Pharmaceutica Posoniensis*, vydaný v roku 1745⁵ s platnosťou do roku 1799.⁶

Autorom liekopisu je Ján Justus Torkoš (17. decembra 1699, Győr – 7. apríla 1770, Bratislava), ktorý patrí medzi najvýznamnejšie osobnosti dejín slovenského lekárstva a lekárnictva. J. J. Torkoš bol prešporským mestským lekárom, doktorom medicíny a filozofie, ale aj vyučeným a skúseným lekárnikom. Do dejín slovenského lekárnictva sa zapísal predovšetkým ako autor už spomínaného najvýznamnejšieho cenníka liečiv platného pre celé Uhorsko. Narodil sa v meste Győr ako syn evanjelického duchovného Ondreja Torkoša (Torkos András)⁷ a jeho ženy Žofie (Pecz Ka-

² Antidotarium: Sive Pharmacopoea Nova, Liberae, Regiaeque Civitatis Cassoviensis, In usum publicum, rejectis antiquatis, viriburg; evanidis, secundum Augustanam, & Dispensatorium Viennense novissimum, ielectissimisq; Celebriorum medicorum Compositionibus, prout etiam Endemiorum Morborum convenientibus Alexypharmacis, & Medicamentis, Restaurata, Revisa, Atque per Medicvs, infra denominatvs Approbata, Et Publicata. Cassoviae, Typis Academicis Soc. J. per Joan. Henricum Frauenheim, M.DCC.XXXII.

³ KOTVAN, I. Inkunábuly na Slovensku, 1979, s. 282, záznam č. 888.

⁴ LEGÁTH, J., KOSTELECKÁ, Z., MARČEK, I. Košická lekáreň v stredoveku, s. 19.

⁵ Taxa Pharmaceutica Posoniensis, cum Instructionibus Pharmacopoeorum, Chirurgorum & Obstetricum Speciali Mandato Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Assumpta, per Regiam Sanitatis Commisionem Revisa, Relata, ac per Titulum Exc. Cons. Reg. Locumtenent supervisa, Approbata; Opera vera & Studio Justi Joannis Torkos, Medicinae Doctoris, Liberae Regiae Civitatis Posoniensis Physici Ordinarii Elaborata, In Publicum usum ac Utilitatem Typis data. Posonii, Anno Christi M. DCC. XLV. Litteris Royerianis.

⁶ ERNYEY, J. Taxa Pharmaceutica Posoniensis, 2008, s. 189.

⁷ Torkošov otec – Ondrej Torkoš (1669 – 1737) sa narodil v Győri, vyštudoval teológiu vo Wittenbergu, kde od roku 1695, po získaní magisterského titulu, už aj prednášal. Venoval sa publikovaniu náboženskej literárnej spisby a patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov evanjelického pietistického hnutia v Uhorsku.

talín Zsófia). V rodnom meste ho už od detstva vzdelávali súkromní učitelia. V roku 1711 nastúpil na banskobystrické evanjelické gymnázium, kde sa stal žiakom Mateja Bela (ten tu pôsobil ako rektor gymnázia). V roku 1714, keď sa Matej Bel stal rektorom evanjelického lýcea v Prešporku, nasledoval Ján Justus Torkoš svojho učiteľa a dokončil svoje stredoškolské štúdiá v Prešporku. U Mateja Bela sa vzdelával aj súkromne.⁸ Lekárnickému umeniu sa učil u lekára K. O. Mollera v Banskej Bystrici. Karol Otto Moller (1670 – 1747) bol richtár Banskej Bystrice, lekár, organizátor zdravotníctva, priekopník balneoterapie. Začiatkom 18. storočia nebola v Uhorsku žiadna vysoká lekárska škola, preto sa Moller rozhodol zriadiť v roku 1713 súkromnú lekársku školu z vlastných prostriedkov. Škola mala za úlohu pripravovať adeptov medicíny na štúdium na cudzích zahraničných univerzitách s cieľom ich rýchlejšieho absolvovania a čoskoro sa stala známou v celom Uhorsku. Bola vybavená laboratóriom pre teoretickú i praktickú výučbu medicíny a chirurgie. Moller riadil praktické cvičenia vo vlastnej ordinácii a lekárni. Z absolventov Mollerovej školy vyšlo niekoľko významných lekárov, prírodovedcov a historikov. Študoval tu aj Matej Bel, s ktorým K. O. Moller neskôr vedecky spolupracoval. Po jeho smrti (1747) škola zanikla. Na Mollerovej škole sa Torkoš vzdelával nielen v oblasti základov medicíny a farmácie, ale nadobudol vedomosti aj z oblasti pyrotechniky a chémie a osvojil si i metodiku vedeckej práce a výskumu. V roku 1715 nastúpil Torkoš na univerzitu v Halle (dnes Halle an der Saale), kde študoval u profesora A. H. Franckeho.⁹ Na tejto univerzite študoval aj filozofiu u profesora Ch. Wolffa¹⁰ a medicínu u takých veľkánov, akými boli H. Bass¹¹, G. D. Coschwitz¹², F. Hoffmann.¹³ Titul doktora medicíny získal v roku 1724 po obhajobe dizertačnej práce venovanej škvrnitému týfusu – chorobe v literatúre známej pod názvom febris ptechialis. Po rokoch štúdia strávených na „Alma Mater Halensis“ začal svoju kariéru vo funkcii vojenského lekára na území dnešného Srbska a potom sa stal stoličným lekárom pre oblasť Komárna

⁸ BARTUNEK, A. Osobnosti slovenského lekárnictva, 2001, s. 168.

⁹ August Hermann Francke (1663 – 1727) bol nemeckým evanjelickým teológom, pedagógom a autorom náboženských piesní. Bol jedným z hlavných predstaviteľov hallského pietizmu.

¹⁰ Christian Wolff (1679 – 1754) bol významným nemeckým osvietenecým polyhistorom. Bol právnik, matematik a ako filozof patrí popri Kantovi a Leibnizovi medzi najvýznamnejších predstaviteľov osvietenstva.

¹¹ Heinrich Bass (1690 – 1754) sa ako chirurg a mimoriadny profesor medicíny na univerzite v Halle zaslúžil o vývoj paracentézy (vpichu používaného na odvodnenie) v hrudnej dutine a bol jedným z najvyhladávanějších a najznámejších učiteľov chirurgie svojej doby.

¹² Georg Daniel Coschwitz (1679 – 1729) bol významným nemeckým lekárom a lekárnikom, od roku 1714 pôsobil ako mimoriadny profesor medicíny na hallskej univerzite, kde sa zaslúžil o založenie *Theatrum Anatomicum* (špeciálne priestory určené na prednášky a praktické cvičenia z anatómie) a postaral sa o obnovenie zanedbanej botanickej záhrady univerzity.

¹³ Friedrich Hoffmann (1660 – 1742) je známy najmä ako autor Hoffmannových kvapiek s obsahom etanolu a éteru, ktoré sa používajú a predávajú v lekárňach dodnes.

a Ostrihomu. Od roku 1731 pôsobil ako mestský lekár v Prešporku. Torkoš tu počas svojho pôsobenia kúpil a udržiaval botanickú záhradu, ktorú založil Karol Rayger¹⁴, ako uvádza A. Špiesz.¹⁵ Je málo známym faktom, že J. J. Torkoš bol v skutočnosti zaťom spomínaného lekára, čo dokazuje Windischov spis *Geographie des Königreichs Ungarn*, kde spomína Raygera i Torkoša a Torkoša nazýva „Tochtermann“, čo je starší výraz pre zaťa.¹⁶ Popri svojom pôsobení vo funkcii prešporského mestského lekára – fyzikusa, bol aj veľmi plodným autorom odbornej literatúry z oblasti zdravotníctva. Je okrem iného autorom významného spisu *Schediasma de Thermis Pöstheniensibus* (Pozorovania o piešťanských termálnych prameňoch), v ktorom aplikuje svoje dôkladné znalosti z oblasti balneológie, získané na štúdiách v Halle. Známe je tiež jeho dielo venujúce sa analýze vplyvov prostredia na zdravie obyvateľov Prešporka *De aere, aquis et locis Posoniensis* (O prešporskom vzduchu, vodách a o prešporských miestach). Vrcholným dielom J. J. Torkoša je však bezpochyby jeho *Prešporský liekový sadzobník – Taxa Posoniensis*.

Nie je náhodou, že toto dielo celoštátneho významu vzniklo v 18. storočí práve v Prešporku; Bratislava mala v tomto období významnejšiu úlohu v politických dejinách Uhorska ako hocikedy predtým i potom. Zvláštny význam nadobudla Bratislava ako hlavné mesto Uhorska, keď v nej bola v roku 1723 zriadená Uhorská miestodržiteľská rada – Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum – spomínaná aj v nadpise diela. Tu mal svoje trvalé sídlo aj palatín a Uhorská komora, pravidelne sa tu zdržiaval ostrihomský arcibiskup-prímas, hlava katolíckej cirkvi Uhorska, takže Prešporok bol miestom, kde sa prakticky riešili všetky uhorské vnútropolitické otázky. V neposlednom rade bol Prešporok korunovačným mestom, len v priebehu 18. storočia sa tu konali štyri korunovácie.¹⁷

Prešporský liekový sadzobník – Taxa Posoniensis bol vypracovaný na podnet mestského magistrátu v roku 1742. Autor pri jeho zostavovaní staval na svojich odborných vedomostiach a dobrom poznaní predchádzajúcich liekopisných diel; boli to predovšetkým posmrtné vydané: *Dispenzatórium* Valéria Corda z roku 1546¹⁸, *Pharmacopoea Augustana* platná od roku 1564 a Rulandova *Pharmacopoea Nova* z roku 1644.¹⁹ Značný vplyv na štruktúru i obsah diela mali už aj spomínané kontemporál-

¹⁴ Karol Rayger (1641 – 1707) študoval vo Wittenbergu, Strassburgu, Leydene, Paríži a v Montpellieri. Bol osobným lekárom Leopolda I. Známym lekárom bol aj jeho syn, s ktorým spolu zriadili botanickú záhradu v Prešporku, kde sa pestovali prevažne liečivé rastliny.

¹⁵ ŠPIESZ, A. Bratislava v 18. storočí, 1987, s. 154.

¹⁶ WINDISCH, K. G. *Geographie des Königreichs Ungarn*, 1780, s. 40.

¹⁷ ŠPIESZ, A, odk. 15, 1987, s. 62.

¹⁸ Valerius Cordus (18. 2. 1515 Kassel – 25.9. 1544 Rím), fyzik, botanik. *Dispenzatórium* vyšlo až po jeho smrti.

¹⁹ Ide o skrátený názov titulu *Pharmacopoea nova, in qua reposita sunt stercora et urinae ... pro omnibus totius corporis morbis ... curandis, ... Noribergae: Typis M. Endteri, 1644*, ktorého autor Johann David Ruland (Regensburg 1605 – 1648) istý čas pôsobil aj ako mestský lekár v Bratislave.

ne platné liekopisné spisy: *Viedenské dispenzatórium* (1729), *Košické antidotárium* (1732) a *Pražské dispenzatórium* (1739).²⁰

Torkošov *Prešporský liekový sadzobník – Taxa Posoniensis* je dokumentom, ktorý obsahuje všetky používané liečivá na území Prešporka i širokého okolia v polovici oseemnásteho storočia a zároveň poskytuje čitateľovi prehľad o cenách jednotlivých liečiv. Dokument obsahuje tieto časti: názov diela, venovanie, úvod, doklad o úradnom schválení Taxy, obsah diela, latinský index vybraných liekov, zoznam a cenník liekov, nariadenia pre lekárnikov, nariadenia pre chirurgov/ránhojičov a nariadenia pre pôrodné babice. V odbornej literatúre často označujú Taxu ako liekopis alebo dokument nahrádzajúci liekopis, avšak Taxa nespĺňa niektoré základné kritériá na to, aby sa mohla označovať za liekopis: neobsahuje totiž údaje o príprave liekov, ani o ich účinku. Charakter dokumentu vystihuje najlepšie sám Torkoš, keď ho nazýva „*Catalogus et Taxa Medicamentorum Officinalium* (Zoznam a cenník lekárenských liekov).“²¹ Za účelom zabezpečenia čo najširšej distribúcie bola cena Taxy stanovená na jeden pruský toliar.²²

Úplný názov diela zaberá celý titulný list. Jeho slovenský preklad znie: *Prešporský liekový sadzobník s usmerneniami pre lekárnikov, chirurgov/ránhojičov a pôrodné babice. Vyhотовený na zoláštny rozkaz veľaváženej Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady, preverený a prednesený Kráľovskou zdravotnou radou a menovaným (J. J. Torkošom), znova preverený a schválený veľaváženou Kráľovskou miestodržiteľskou radou; Vypracovaný poctivou prácou a námahou Justína Jána Torkoša, doktora medicíny, mestského lekára kráľovského slobodného mesta Prešporok, tlačou vydaný na verejný úžitok a používanie. V Prešporku, roku pána 1745. V Royerovej tlačiarni. (obr. 1)*

Tlač je venovaná „*najvznešenejšiemu magistrátu, urodzeným a vznešeným pánom, pánovi sudcovi a konzulovi a ostatným poslancom slobodného kráľovského mesta Prešporka, žičlivým patrónom a mecénom.*“²³

V úvode diela autor píše o dôvodoch, prečo bolo potrebné zostaviť Taxu: išlo predovšetkým o stav v uhorských lekárnach spôsobený skutočnosťou, že Uhorsko nemá liekopisné dielo, ktoré by platilo celoštátne. Autor na tomto mieste zdôrazňuje, že domáce liečivá majú mať rovnakú cenu na celom území štátu a ceny cudzokrajných liečiv má po odporúčaní stoličného lekára určovať mestský magistrát. V závere úvodu autor uvádza zdroje pre latinské, maďarské, nemecké a slovenské²⁴ názvy liečiv.

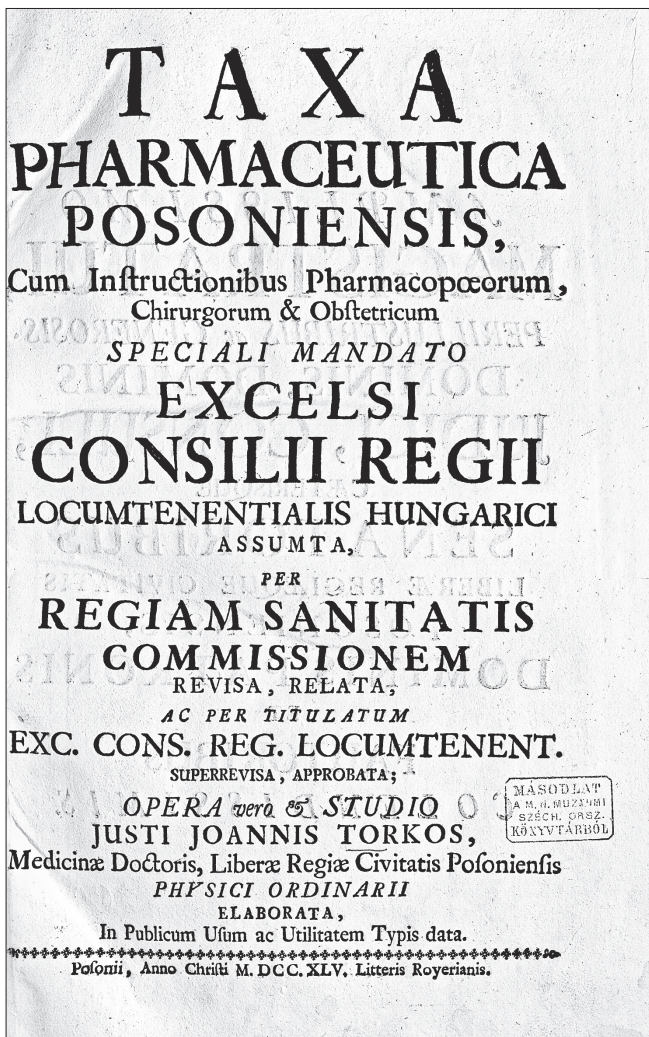
²⁰ ČIŽMÁRIK, J. Z dejín farmaceutickej chémie na Slovensku, 2000, s. 24.

²¹ KAPRONCZAY, K. A magyar gyógyszerészeti szakirodalom multjából, 2017, s. 10.

²² BALÁZS, P. Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete, 2007, s. 381.

²³ Amplissimo Magistratui, Perillustribus ac Generosis Dominis, Dominis Judici, Consuli, Caeterisque Senatoribus Liberae Regiae Civitatis Posoniensis, Dominis Patronis et Fautoribus Colendissimis.

²⁴ Ide o biblickú slovakizovanú češtinu kodifikačne spracovanú jazykovedcom Pavlom Doležalom (1700 – 1778), ktorého spomína Torkoš v úvode Taxy.

Obr. 1 Titulná strana Taxa Pharmaceutica Poseniensis z roku 1745

Dokument o úradnom schválení Taxy Zdravotnou komisiou Kráľovskej miestodržiteľskej rady je datovaný na 27. novembra 1744. Za Uhorskú kráľovskú miestodržiteľskú radu je uvedené meno Andreas Moritz a za ním je skratka mp (manu propria, čiže vlastnou rukou). V závere dokumentu je formula, ktorá potvrdzuje zrevizovanie a schválenie práce Uhorskou kráľovskou miestodržiteľskou radou: „Opus hoc per Consilium quoque Locumtenentiale Hungaricum Revisum & Approbatum“.

Všetky časti, ktoré sú pred obsahom diela, sú napísané výlučne v latinskom jazyku, samotný obsah je už písaný štvorjazyčne. Na jednej strane knihy je latinský text a jeho maďarský ekvivalent a na protiláhlej strane sa nachádza nemecký a slo-

venský text. Po obsahu knihy nasleduje index liekov len v latinskom jazyku „Indiculus Rerum Nonnularum, quae tantisper difficilius in praesenti Taxa reperiuntur“ (Malý index niektorých vecí, ktoré sa v prítomnej Taxe hľadajú príliš zložito).

Centrálnou časťou diela je samotný liekový sadzobník – Catalogus et Taxa Medicamentorum Officinalium (Zoznam a cenník lekárenských liekov) a tvorí ho 2 145 názvov liekov v štyroch jazykových variáciách, ich množstvo a cena. Ten je rozdelený na dve skupiny liečiv; prvá z nich s titulom „De Nativis, Crudis, Simplicibus“ (O liečivách jednoduchých, v surovom stave a prírodného pôvodu) sa skladá zo štyroch častí:

1. „Ex Regno Vegetabili“ (Z rastlinnej ríše),
2. „Ex Regno Animalī“ (Zo živočíšnej ríše),
3. „Ex Regno Mineralī“ (Z ríše nerastov),
4. „Marina“ (Pochádzajúce z mora).

Druhá časť už nie je členená na menšie celky a má súborný názov „De Arte paratis“ (O pripravených liekoch). V tejto časti sú lieky usporiadané podľa vzoru Viedenského dispensatória (*Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense*)²⁵, spomínaného Torkošom už v úvode svojho diela, a to na základe liekovej formy a v alfabetickej poradí latinských názvov.²⁶

V závere diela sú spísané nariadenia pre lekárnikov, chirurgov/ránhojičov a pôrodné babice. Nariadenia pre lekárnikov aj s úvodným zdôvodnením ich zaradenia do liekopisného diela uvádzame v podobe prepisu pôvodného latinského textu spolu so slovenským prekladom v prílohe.

Tlač J. J. Torkoša *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* je inovatívnym a prínosným dielom obsahujúcim predpisy zamerané na zlepšenie stavu lekárnictva a lekární v 18. storočí. Autor v nich zdôrazňuje potrebu neustáleho sebazvdelávania a profesionálneho rastu lekárnikov, ako aj pomoc pacientom bez ohľadu na ich sociálny status. Predpisy zamerané na inšpekcie v lekárnach sú postavené na skúsenostiach autora, a sú dokladom kontrolnej činnosti v lekárnach v období osvietenského absolutizmu. Torkošova *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* je prínosná nielen pre výskum dejín farmácie a lekárnictva, ale je aj významnou jazykovou pamiatkou. Nariadenia, rovnako ako všetky úvodné state *Taxy*, sú síce napísané len v latinskom jazyku, čo vyplýva zo skutočnosti, že úradným jazykom v mnohonárodnostnom a mnohojazyčnom Uhorsku bola až do roku 1844 latinčina, avšak samotný obsah diela je štvorjazyčný (latinský, nemecký, maďarský a slovenský), čo poukazuje na jeho používateľské určenie. Toto viacjazyčné dielo zároveň môže slúžiť ako východisko pre porovnávajúci historicko-jazykový výskum farmaceutickej nomenklatúry.

²⁵ Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense: in quo hodierna die usualiora medicamenta secundum artis regulas componenda visuntur... Typis Joannis Jacobi Kürner, 1729.

²⁶ ROMHÁNYI, Á. Az egészség ára, 2016, s. 220.

PRÍLOHA

Nariadenia pre lekárnikov

Cum Experientia docuerit, graves ac enormes inter Pharmacopoeos, Chirurgos, Balneatores & Obstetrices invaluisse errores multasque superinde agitatae esse quaerimonias: Publici proinde interest, Instructiones Publica Auctoritate stabiliendas, quas quilibet Eorum observare teneatur, praescribere, Eademque Taxae huic adnectere, quae sequentis sunt Tenoris.

Už nás skúsenosť naučila vyhodnotiť závažné omyly lekárnikov, ránhojičov, kúpeľníkov a babíc a mnohé z nich prameniace sťažnosti: je teda v záujme verejnosti predpísať usmernenia nasledovného rázu, ktoré majú byť potvrdené verejnou autoritou a ktoré by sa mal snažiť každý z nich dodržiavať, a tieto je treba pripojiť k tomuto sadzobníku.

INSTRUCTIO, Juxta quam Pharmacopoei semet accommodabunt.

Nariadenie, ktorého sa lekárnici budú držať:

I. Pharmacopoei Officio & Vocationi suae omni modo satisfacere conetur; quamobrem (sic!) sobrietati, honestati ac bonae conscientiae studeant; in omnibus Vocationis suae actionibus fideles ac industrios se praestent, atque de probis ac honestis Sodalibus sibi prospiciant.

Nech sa lekárnici snažia všetkými spôsobmi urobiť zadosť svojmu stavu a povolaniu, preto nech sa snažia o triezvosť, úprimnosť a čisté svedomie; vo všetkých skutkoch svojho povolania nech sa prejavujú ako dôslední a príčinní a nech sa starajú o to, aby mali šľachetných a čestných učňov.

II. Medicis decentem honorem exhibeant, Eorum praeceptis & ordinationibus non adversentur, sed morigeros & obsequiosos se praebeant.

Nech preukazujú lekárom náležitú úctu, nech ich predpisom a nariadeniam neprotirečia, ale nech sa prejavujú ako poslušní a ochotní plniť ich nariadenia.

III. Singula simplicia, legitimo tempore, dum in pleno vigore sunt, colligant, eademque debitis locis & vasis asservando, frequentiusque revidendo, a corruptione custodiant.

Nech zhromažďujú jednotlivé simplicia = jednoduché liečivá, v správnom čase, keď majú najväčšiu liečivú silu, a tiež nech sú uskladnené na vhodných miestach a vo vhodných nádobách. A častými kontrolami nech sa zistí, či sú pokazené a ak áno, zabráni sa ich používaniu.

IV. Exotica, selectae & optimae qualitatis, sibi comparent, Ea, dum advenerint, Ordinario Physico revidenda & examinanda proponant, nec non Schedam aestimatoriam, seu consignationem pretii Materialium Eidem fideliter exhibeant, quo, secundum varians pretium, etiam proportionata rerum Taxa, ab Eodem statui queat.

Nech si zabezpečia liečivá cudzokrajné vybranej a najlepšej kvality, a tieto keď prídu, nech ich predložia stoličnému lekárovi za účelom dôkladného preverenia a kontroly. Nech mu preukážu nielen cenník liekov, ale aj účet za jednotlivé zložky, aby tým mohla byť určená vždy práve aktuálna a spravodlivá Taxa jednotlivých liekov.

V. *Medicamenta majoris momenti, e. g. Salia, Spiritus, Tincturas, Mercurialia aliaque Chimica, ut & omnia reliqua Composita, neutiquam a Materialistis, Circumforaneis, Rusticis, Chymicastrois vagabundis, coëmant, sed eadem singula juxta Dispensatorium Viennense novum, vel alios probatos Auctores soli conficiant, hinc Libris quoque necessariis Officinas suas instruant. Inprimis, quando Medicamenta pretiosioris & prolixioris Compositionis paranda sunt, eorum species ingredientis, suo ordine primum dispensent, eademque Physici Ordinarii Examini submittant, quae si ab Eodem in bona qualitate & pondere justo fuerint reperta, tum in Ejusdem Physici praesentia, commisceantur.*

Najdôležitejšie liečivá, napríklad soli, liehy, tinktúry, lieky s obsahom ortuti a iné chemické lieky a všetky ostatné zložené lieky, nech v žiadnom prípade nekupujú od putovných obchodníkov, vidieckych handliarov a potulných olejkárov, ale nech tieto podľa nového Viedenského dispenzatória alebo podľa iných overených autorov sami pripravujú, a preto nech týmito potrebnými knihami vybavvia svoje oficiíny. Predovšetkým, keď treba pripravovať lieky vzácnejšieho zloženia, ich zložky najprv nech podľa poradia navážia a tieto nech podrobí skúške riadne vymenovaný lekár; až tento posúdi ich kvalitu a množstvo a nech sa potom pripravvia (namiešajú) v jeho prítomnosti.

VI. *Praescriptiones Medicorum, quad Species ipsas, earumque pondus vel mensuram, immutare non attentent, nec deficiente uno alterove ingrediente, alius quidquam substituant, aut per Sodales Tyronesque substituti permittant, sed in id omni accuratione & solertia incumbant, ut omnia juxta praescripta, fideliter conficiantur.*

Nech sa nepokúšajú meniť recepty lekárov, čo sa týka ich samotných zložiek ani ich množstva či pomeru, ani v prípade chýbania jedného či druhého liečiva, nech ju nenahrádzajú akoukoľvek inou, alebo nech učňom (či už pred alebo po skúške) dovoľia náhrady, avšak pri tom nech dodržiavajú presnosť a postup, aby sa všetko pripravilo presne podľa receptov.

VII. *Sine Consilio ac praescitu Medici cujusdam, Nemini fortia Purgantia, Vomitoria, humores & sanguinem concitantia, abortiva, Opiata multo minus Venena, sine sufficiente cautela & securitate exhibere aut vendere praesumant, nec per suos exhiberi & vendi permittant.*

Bez nariadenia a predošlej znalosti nejakého lekára sa nesmú nikomu vydávať ani predávať: silné prečisťovacie prostriedky (purgatíva), dávidlá, látky, ktoré rozprúdia telesné tekutiny a krv, látky vyvolávajúce potrat (abortíva), látky omamné a už vôbec nie jedy.

VIII. *A curationibus morborum internis, aegrorum visitatione, Formularumque vulgo Receptarum praescriptione prorsus abstineant, nec Limites Vocationis suae praeexistentibus Medicis, transgrediantur. In reliquo, nullatenus ipsis prohibetur, petentibus lenia tam sudorifera, quam laxantia, aliaque secuta Medicamenta, ex Officinis suis, divendere.*

Nech sa úplne vyhýbajú liečeniu vnútorných ochorení, návštevám chorých, predpisovaniu receptov bežným ľuďom a nech neprekračujú vopred stanovené hranice svojho povolania stanovenými zaslúžilými lekármi. Na dôvažok nech sa im vôbec nezakazuje predávať ľuďom túžiacim po úlave potopudné prípravky, prehľadná a iné bezpečné lieky zo svojich oficiín.

IX. Physicum Ordinarium, Officinas Eorum, quotannis certo tempore visitantem, decenti promptitudine & humanitate excipiant, Eidemque semet non opponant. Taxam praeterea novam cum praenotatis punctis, sub incursu condignae & gravis animadversionis in effectum, observent.

Nech príjmu mestského lekára každoročne navštevujúceho ich oficíny s patričnou ochotou a slušnosťou a nech mu neodporujú. Predovšetkým nech zachovávajú novú Taxu (sadzobník) s odsekmi uvedenými pred touto staťou, a to pod hrozbou príslušnej vysokej pokuty v dôsledku jeho nedodržiavania.

P r a m e n e

Antidotarium: Sive Pharmacopoea Nova, Liberae, Regiaeque Civitatis Cassoviensis, In usum publicum, rejectis antiquatis, viriburq; evanidis, secundum Augustanam, & Dispensatorium Viennense novissimum, ielectissimisq; Celebriorum medicorum Compositionibus, prout etiam Endemiorum Morborum convenientibus Alexypharmacis, & Medicamentis, Restaurata, Revisa, Atque per Medicos, infra denominatos Approbata, Et Publicata. Cassoviae: Typis Academicis Soc. J. per Joan. Henricum Frauenheim, die 6. Mensis Decembr. Annô M.DCC.XXXII [= 1732].

RULAND, Johannn David. *Pharmacopoea Nova, in qua reposita sunt stercora et urinæ ..., pro omnibus totius corporis morbis ... optime curandis. Jam primum edita pro pauperibus, militantibus et omnibus,...* Nori[m]bergae: Typis M. Endteri, M. DC. XXXIV [= 1644].

TORKOŠ, Ján Justus. *Taxa Pharmaceutica Psoniensis, cum Instructionibus Pharmacopoeorum, Chirurgorum & Obstetricum Speciali Mandato Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Assumpta, per Regiam Sanitatis Commisionem Revisa, Relata, ac per Titulum Exc. Cons. Reg. Locumtenent supervisa, Approbata; Opera vera & Studio Justi Joannis Torkos, Medicinae Doctoris, Liberae Regiae Civitatis Psoniensis Physici Ordinarii Elaborata, In Publicum usum ac Utilitatem Typis data. Psonii: Litteris Royerianis, Anno Christi M. DCC. XLV [= 1745].*

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

AMBRUS, T, PAPP, N., CZIGLE, SZ. Oriental medicinal plants in Taxa pharmaceutica Psoniensis 1745. In: *The Exchange of Pharmaceutical Knowledge between East and West*. Istambul: Eczacilik Tarihi, 2015, s. 575 – 577.

- BALÁZS, P. Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete II. Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2007, s. 381 – 386.
- BARTUNEK, A. *Osobnosti slovenského lekárnictva*. Martin: Osveta, 2001. 207 s.
- ČIŽMÁRIK, J. Z dejín farmaceutickej chémie na Slovensku. Časť desiatá: Taxa Pharmaceutica Posoniensis. *Lekárnik*. 2000, 5(2), 24.
- ČIŽMÁRIK, J. Z dejín farmaceutickej chémie na Slovensku. Časť dvadsiata prvá: Ján Justus Torkos. *Lekárnik*. 2001, 6(1), 19.
- ERNYEY, J. Taxa Pharmaceutica Posoniensis. In: V. MOLNÁR, LÁSZLÓ, ed. *Ernyey József életműve*. Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2008, s. 184 – 189.
- GRABARITS, I. A gyógyszerkönyvek születése. In: P. BŐSZE, ed. *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Budapest: Medicina Könyvkiadó, 2009, s. 47 – 73.
- HALMAI, J. Antidotarium Cassoviense 1732. *Communiaciones ex Bibliotheca historiae medicae Hungarica*. 1965, 53(185), 197 – 221.
- KARPONCZAY, K. *A magyar gyógyszerészeti szakirodalom multjából* [online]. [cit. 03-07-2017]. Dostupné na: http://orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-06/pdf/02_kapr_kati_gyogysz_szakirodalom.pdf
- KOTVAN, I. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin: Matica slovenská 1979. 556 s.
- LEGÁTH, J., KOSTELECKÁ, Z., MAREČEK, I. Košická lekárň v stredoveku. *Spravodajca Univerzity veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach*. 2015, 44(3), 19.
- ROMHÁNYI, Á. Az egészség ára. Gyógyszerárszabások Magyarországon a 18. század végén. *Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*. 2016, 6(12), 219 – 233.
- ŠPIESZ, A. *Bratislava v 18. storočí*. Bratislava: Tatran, 1987. 233 s.
- VÁMOSSY, I. *A gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Bratislava: Stampfel Károly cs. és kir. udvari Könyvkereskedő Bizománya, 1901. 307 s.
- WINDISCH, K. G. *Geographie des Königreichs Ungarn: Erster Theil*, Pressburg: Anthon von Löwe, 1780. 395 s.

Guidelines for pharmacists in the work *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* by Ján Justus Torkoš

Tomáš Hamar – Szilvia Czigle

The pharmaceutical work „*Taxa Pharmaceutica Posoniensis, Cum Instructionibus Pharmacopoeorum, Chirurgorum & Obstetricum*” prepared since 1743 and published in 1745 in Pressburg/Posonium (today’s Bratislava in Slovakia), was the first official pharmaceutical taxa (rate book) of the former Hungarian Kingdom. These taxa were obligatory until 1799. The Hungarian Royal Governor’s Council commissioned Ján Justus Torkoš (1699 – 1770), a physician from Pressburg, to edit this work. It includes the list and pricing of the *simplicia* and *composita* used in the Central Europe in the 18th century. *Catalogus et Taxa Medicamentorum Officinalium* is quadrilingual (Latin, Hungarian, German and Slovak). The aim of this work was the introduction and translation of the guidelines for pharmacists published in this work. The original Latin texts were used from the facsimile printed in the Archbishop Library of Kalocsa.

Key words: Ján Justus Torkoš (1699 – 1770), medications, pharmacists, pharmacopoeia, Hungarian Kingdom, *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*

Latinská autobiografia Jána Groša v rukopisnej knihe *Liber continens Biographiam Professorum et Docentium Lycei Evangelici A. C. Posoniensis...**

Olga Vaneková

Kľúčové slová: 19. storočie, bratislavské evanjelické lýceum, autobiografia, Ján Gros (1759 – 1839), latinský jazyk, rukopisná kniha

Evanjelické lýceum v Bratislave od svojho založenia v roku 1606 bolo inštitúciou, kde pôsobili osobnosti, ktoré významným spôsobom ovplyvňovali náboženský, politický, spoločenský a kultúrny život svojej doby na území dnešného Slovenska i mimo neho. Aj v prvej polovici 19. storočia na lýceu vyučovali a študovali osobnosti, ktoré zohrali v dejinách slovenského národného spoločenstva kľúčovú úlohu.¹ Z tohto dôvodu sa domnievame, že je potrebné z rôznych uhlov pohľadu skúmať a analyzovať pramene súvisiace s dejinami tejto vzdelávacej inštitúcie a prispieť tak k doplneniu poznania jej úlohy a významu vo vývine národného spoločenstva.

V zbierkach Lyceálnej knižnice v Bratislave sa vo fonde označenom Školský archív popri ďalších dokumentoch týkajúcich sa Evanjelického lýcea nachádza rukopisná kniha s latinským titulom *Liber continens Biographiam Professorum et Docentium Lycei Evangelici A. C. Posoniensis ab ipsis Professoribus et Docentibus propria manu conscriptam. Ab Anno 1832*. (Kniha obsahujúca životopis profesorov a učiteľov Evanjelického lýcea a. v. v Bratislave, napísaná vlastnoručne týmito profesormi a učiteľmi. Od roku 1832.)

* Štúdiá vznikla ako výstup grantovej úlohy VEGA 2/0047/16 Nexus Slavorum Latini. Medzislovanské vzťahy a súvislosti v zrkadle latinskej literatúry (16. – 19. storočie). Hlavný riešiteľ: Mgr. Svorad Zavarský, PhD.

¹ K úlohe bratislavského lýcea v období národného obrodzenia pozri napr. ČAPLOVIČ, J. Bratislavské lýceum a slovenské národné obrodzenie 1780 – 1830, s. 285 – 302; zaujímavé a podnetné zistenia k otázkam dejín evanjelického spoločenstva na Slovensku prinášajú monografie KOWALSKÁ, E. Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí; KOVÁČ, D. a kol. Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí a i. V početných štúdiách a monografiách venovaných výskumu národného obrodzenia sa dejinami evanjelického lýcea zaoberal aj literárny historik Milan Pišút.

Predmetom príspevku sú základné informácie o uvedenej rukopisnej knihe a rozbor vybraných častí prvého zaznamenaného textu – životopisu Jána Groša.

Rukopisná kniha *Liber continens Biographiam Professorum et Docentium Lycei Evangelici A. C. Posoniensis...* má pevnú väzbu, formát 2° a približne 200 listov.²

Na titulnom liste knihy je uvedený latinský text *Vita Praeceptorum Superiorum Classium* (Život učiteľov vyšších tried) bez ďalších informácií o prípadnej motivácii a o okolnostiach zámeru vytvoriť knihu životopisov pedagógov evanjelického lýcea, aj keď niekedy boli súčasťou titulných listov aj rukopisných diel informácie o zámere autora alebo editora vytvoriť dielo takéhoto typu.³

Rukopisná kniha má v názve označenie *biografia*, hoci ide vlastne o žáner autobiografie, pretože jednotliví pedagógovia zapisovali (až na niektoré výnimky) svoj životopis vlastnou rukou. Literárna veda kladie vznik biografie, t. j. záznamu života významnej osobnosti, do antiky (napr. Suetonius – *Životopisy dvanástich cisárov*). Zrod modernej biografie, ktorý zdôrazňoval osobnostný prvok, sa datuje v renesancii a rozkvet tohto žánru nastal aj v 18. storočí v období osvietenstva. Podobne autobiografia, t. j. vlastný životopis, podáva záznam autorovho života buď v podobe jednoduchého radenia vonkajších udalostí, podania pamätihodných udalostí, alebo ako literárne stvárnenie životných osudov autora s komentovaním a hodnotením kľúčových udalostí a zážitkov.⁴

Rukopisná kniha *Liber continens Biographiam...* prináša biografie, resp. autobiografie desiatich pedagógov Evanjelického lýcea v Bratislave, ktorí na škole pôsobili v prvej polovici 19. storočia. Záznamy sa začínajú podľa údajov na obálke knihy v roku 1832 a posledný životopis zapísaný v knihe je z roku 1857.

V tabuľke 1 (s. 142) uvádzame mená autorov v poradí, ako sú ich životopisy zaznamenané v rukopisnej knihe, približný rozsah textu, dátum zápisu, ak je uvedený, a jazyk, v ktorom je životopis napísaný. Mená autorov, resp. nadpisy životopisov podávame v pôvodnej podobe.

Ako vyplýva z uvedených záznamov, životopisy autori zapisovali sporadicky, a to vo veľmi nepravidelných intervaloch. Prvý záznam pochádza z roku 1832 od Jána Groša, ktorý bol pravdepodobne aj iniciátorom myšlienky zaznamenávať životopisy pedagógov evanjelického lýcea. Ako bolo uvedené vyššie, o motivácii vytvoriť knihu tohto zamerania sa z údajov uvedených v diele nedozvedáme nič bližšie. Prvých deväť životopisov je zapísaných v latinskom jazyku, posledný, desiaty životopis zapísal István Boleman po maďarsky v roku 1857. Bez toho, aby sme bližšie

² Lyceálna knižnica v Bratislave, sign. ŠA 50.

³ V tejto súvislosti uvádzame napr. rukopisné dielo básnika Michala Godru (1801 – 1874) z roku 1816 s titulom *Opera poetica*, ktoré prináša autorove básnické pokusy a cvičenia v latinskom jazyku, písané pravdepodobne na súkromné využitie, ktoré má titulný list s údajmi o mieste a roku vytvorenia diela a okolnostiach vzniku: *Opera poetica, exercitia prosodica Michaelis Godra ... diebus vacantibus ... conscripta Schemnitzii 1816 Anno et sequentibus*. LA SNK, sign. M 21 F 23.

⁴ VLAŠÍN, Š. a kol. *Slovník literární teorie*, s. 34, 48.

Tabuľka 1

Životopisy pedagógov Evanjelického lýcea v Bratislave podľa Liber continens Biographiam...

Meno	Rozsah	Dátum zápisu	Jazyk
Joannes Grosz	2 strany		latinský
Matthias Schevrlay	2,5 strany		latinský
Michael Greguss	4 strany, 110 veršov		latinský
Vita Samuelis Zsigmondy	11 strán	16. 2. 1833	latinský
Vita Gabrielis Kováts-Martiny	4 strany	8. 2. 1841	latinský
Autobiographia Georgii Palkovics	2,25 strán	20. 7. 1844	latinský
Immanuel Wilhelmus Schimko	1,25 strán	11. 9. 1844	latinský
Vita Godofredi Schöer	2 strany		latinský
Andreas Daniel Michnay	2 strany		latinský
Boleman István életrajza ⁵	8 strán	20. 5. 1857	maďarský

hodnotili použitie jazyka pri zápise vlastného životopisu jednotlivých pedagógov, je zrejmé, že v uvedenom období tridsiatych až päťdesiatych rokov 19. storočia došlo k výrazným posunom pri uplatňovaní latinského jazyka ako jazyka používaného v komunikácii, a to aj vo vzdelaneckom prostredí. Rozsah jednotlivých životopisov je taktiež veľmi rôznorodý. Deväť zaznamenaných textov je prozaických, jeden pedagóg – Michal Greguš – zaznamenal svoj život v básnickej podobe s využitím elegického disticha v rozsahu 110 veršov. Z rozsahu približne 200 listov knihy je zapísaná približne len jedna desatina. V súčasnosti nie je možné vyhodnotiť spôsob výberu pedagógov, ktorí zaznamenali svoj životopis do rukopisnej knihy.

Historici, ktorí sa zaoberali tematikou evanjelického lýcea v Bratislave a aktivitami osobností, ktoré na ňom pôsobili a študovali, rukopisnú knihu *Liber continens Biographiam Professorum et Docentium Lycei Evangelici A. C. Posoniensis...* využívali síce ako prameň informácií, nevenovali jej však špeciálnu pozornosť ako súboru autobiografických textov. Informácie z knihy využila napr. literárna historička Mária Vylvíjalová v monografii z roku 1968, venovanej Jurajovi Palkovičovi.⁶ V kapitole I Biografický profil mladého Juraja Palkoviča a ideové formovanie osobnosti (s. 25 – 71) sa

⁵ életrajza = životopis

⁶ VYVÍJALOVÁ, M. Juraj Palkovič (1769 – 1850). Kapitoly k ideovému formovaniu osobnosti a pôsobeniu v národnom hnutí.

popri iných zdrojoch odvoláva na údaje z Palkovičovej biografie uvedenej v rukopisnej knihe *Liber continens...*⁷ Čerpá z nej informácie o rodičoch, súrodencoch, detstve Juraja Palkoviča, o jeho vzdelávaní v Ožďanoch, Dobšinej a v Šoprone, i na univerzite v Jene, o pedagógoch, ktorí ho ovplyvnili, o jeho priateľstvách, o učiteľskom pôsobení v službách župana Gemerskej stolice Alexandra Prónaya a o príchode na evanjelické lýceum v Bratislave v roku 1803.⁸

Ján Gros

Osobnosti Jána Grosa sa nevenovala doteraz v našej historiografii primeraná pozornosť. Hoci bol pedagógom na ustanovizni, ktorá v prvej polovici 19. storočia zohrala mimoriadne významnú úlohu v dejinách slovenského národného spoločenstva, chýba nám kritické zhodnotenie prínosu jeho pedagogického pôsobenia na bratislavskom evanjelickom lýceu.

Ján Gros (priezvisko písané aj Grosz, Gross) sa narodil 14. 9. 1759 v Pezinku, pravdepodobne bol nemeckej národnosti, študoval na gymnáziu v Modre, na evanjelickom lýceu v Bratislave, na univerzite v Erlangene a od roku 1789 v Jene. V rokoch 1791 – 97 bol profesorom a riaditeľom prvého srbského pravoslávneho gymnázia v Sremských Karlovciach vo Vojvodine na Dolnej zemi, v rokoch 1797 – 1802 riaditeľom gymnázia v Modre. Od roku 1802 do roku 1838 bol profesorom a rektorom evanjelického lýcea v Bratislave. Prednášal filozofiu, históriu a rétoriku. Vplýval na výchovu slovenských a srbských študentov v Bratislave. Napísal učebnicu latinčiny (*De recta ratione linguam latinam in gymnasiis tradendi*, Viedeň, 1794) a pohrebné kázne pri úmrtí profesorov bratislavského lýcea Štefana Fábryho (*Parentale sacrum in honorem ac memoriam Stephani Fabry...* Bratislava, 1817) a Samuela Žigmondyho (*Laudatio funebris Samuelis Zsigmondy*, Bratislava, 1833). Zomrel 29. 11. 1839 v Bratislave.⁹ Ojedinelé informácie o Jánovi Grosovi sa nachádzajú v dobových dielach z 19. storočia, napr. v práci J. M. Hurbana o Ľudovítovi Štúrovi: „Najstarší z profesorov bol Ján Grosz, muž veľkej učenosti, historik a štylista, rodom Nemec. Z neho len Slováci brali úžitok, medzitým čo Maďari smiali sa z jeho staroby, a Nemcom nechutilo jeho prísne držanie na čistotu slohu latinského. Ľudovít upozorňoval mladších študentov na krásy historického slohu Groszovho, ktorého i v nemoci postaveného častejšie zastupoval na katedre.“¹⁰ Pri príležitosti úmrtia profesora Jána Grosa napísali jeho študenti štyri básne, ktoré boli súčasťou latinskej pohrebnej reči Daniela Michnaya *Honori ac memoriae viri ingenio doctrina meritisque Joannis Grosz* (1840), vydanéj tlačou. Básne boli napísané v slovenskom, maďarskom,

⁷ Palkovičov životopis v knihe *Liber continens...* má ako jediný označenie *Autobiographia*.

⁸ VYVÍJALOVÁ, odk. 6, s. 25 – 71.

⁹ Základné údaje o živote a diele Jána Grosa uvádzame podľa: Slovenský biografický slovník. II., s. 230 – 231.

¹⁰ HURBAN, J. M. Ľudovít Štúr. Rozpomienky. Kniha I., s. 37.

nemeckom a v latinskom jazyku.¹¹ Latinskú báseň v sapfickej strofe zložil pri príležitosti menín profesora Jána Groša v roku 1822 Michal Godra.¹²

Viac pozornosti Jánovi Grosovi, významnej osobnosti kultúrnych dejín Slovenska i Srbska, venovali srbskí a slovenskí vojvodinskí bádatelia.¹³ Sústredili sa predovšetkým na jeho pedagogické pôsobenie vo funkcii prvého riaditeľa prvého srbského gymnázia v Srijemských Karlovciach vo Vojvodine.¹⁴

Zo životopisu Jána Groša, zaznamenaného v rukopisnej knihe *Liber continens Biographiam...* vyberáme začiatok opisujúci detstvo a mladosť Jána Groša a ďalej v súvislosti s vyššie uvedenými vzťahmi Jána Groša so srbským prostredím pasáž venovanú Grosovmu pôsobeniu na Dolnej zemi vo Vojvodine. Keďže dielo *Liber continens Biographiam...* je odbornej verejnosti nedostupné v tlačenej podobe, prinášame prepis latinských častí textu a pracovný preklad do slovenčiny:

„Joannes Grosz, Bazinio Hungarus, annum aetatis quintum et septuagesimum ingressus est. Is, antequam e pueris excesserat, optima fortuna vivo adolescentium amantissimo, in vicina urbe Modrensi, sacrorum antistiti sollertissimo innotuit, qui ei non tam rogatas, quam ultro lubensque suam opem beneficam obtulit, viamque prima discenti incunabula adgredienti feliciter et aperuit, et ad adultiora studia munivit. Provectus dein ad classem syntacticam, cui per biennium operam dedit, mortuo nutritore suo eximio, se ad Posonienses Musas contulit, atque hic tertio in Syntaxi anno addito, Sabeli Sztretskiique, Clarissimorum Virorum scholas cum voluptate et fructu excepit.“

Ján Gros, Uhor z Pezinka, vstúpil do sedemdesiateho piateho roku veku. Skôr ako vyrástol z detského veku, veľmi priaznivou náhodou sa v láskavom veku dospievajúcich v susednom meste Modra spoznal s veľmi šikovným kňazom, ktorý mu nie na žiadosť, ale sám od seba a ochotne poskytol svoju dobročinnú pomoc a poznávajúcemu prvé základy [vzdelania, dopl. O. V.] otvoril cestu a opatril ho na pokročilejšie štúdiá. Odtiaľ postúpil [Ján Gros, dopl. O. V.] ďalej do triedy syntaxe, ktorej venoval námahu dva roky, po smrti svojho vynikajúceho živiteľa sa obrátil k bratislavským Múzam, a tu potom, čo si pridial tretí rok syntaxe, počúval s potešením a úžitkom prednášky Sabela a Strečka [Štefana Sabela a Juraja Strečka, dopl. O. V.], veľmi slávnych mužov školy.

[...] *„Interea anno sesquitertio hic exacto, dum ego meum ad hac studiorum sede discessum pararem, provida Dei cura accidit, ut studioso cuidam Graeci Ritus non Unito, com-*

¹¹ HLEBA, E. Ján Gros, s. 189 – 200.

¹² VANEKOVÁ, O. Latinská báseň Michala Godru venovaná Jánovi Grosovi (1822), s. 164 – 173.

¹³ PETROVIČ, K. Istorija srpske pravoslavne velike gimnazije karlovačke; KOVIJANIČ, R. Štúdie z dejín juhoslovansko-slovenských vzťahov, s. 10 – 11; SPEVÁK, Z. Slovenskí intelektuáli – prví riaditelia karlovského gymnázia, s. 153 – 159; DUDOK, M. Slováci na srbskom gymnázii v Srijemských Karlovciach, s. 15 – 22.

¹⁴ Najnovšie pripomínajú pôsobenie Jána Groša vo Vojvodine v súvislosti s činnosťou Ludovíta Štúra a v kontexte slovensko-srbských vzťahov v 19. storočí aj KOWALSKÁ, E. a KANTEK, K. Kosta Kostić – posledný Štúrov žiak, s. 86 – 99.

militoni meo et amico, litterae afferentur, in quibus de Gymnasio Carloviczii in Sirmio condendo, atque de conquirendis Magistris scriptum erat. Quas quum laetus mecum communicasset, et me ad amplectendum munus sollicitasset, ut repudiarem, in animum inducere non potui. Quippe enim hoc consilium suis rationibus non caruit. Nam Gymnasii illius erigendi Patronus, Archiepiscopus, Stratimirovics de Kulpin, ingenio animoque excellens; aerarium largum a civibus conflatum; Diploma ab Imperatore Benignissimo, Francisco I. haud cunctanter exhibitum – haec erant; quae apud me in proposito exsequendo difficultatem nullam, omnem potius habuerunt voluptatem. Quid multis? Ego simulatque haec intellexeram, muneris mei conditionibus positis, in patriam profectus sum, ac tandem Carloviczii stationem adii.“

Medzitým tu [v Jene, dopl. O. V.] po uplynutí roka a štyroch mesiacov, keď som zamýšľal odísť z tohto sídla štúdií, zásluhou prezieravej Božej starostlivosti sa stalo, že jednému usilovnému študentovi gréckeho nezjednoteného rítu, môjmu spolubojovníkovi a priateľovi, prišiel list, v ktorom sa písalo o zriadení gymnázia v Karlovciach v Srieme, a o hľadaní učiteľov. Keď o tom liste so mnou s radosťou hovoril a povzbudzoval ma na prijatie úradu, nemohol som sa odhodlať, aby som odmietol. Totiž tomuto návrhu nechýbali argumenty. Patrón založenia tohto gymnázia, arcibiskup Stratimirovič z Kulpína, mal vynikajúce nadanie a silu ducha; pokladnica získaná od občanov bola bohatá; udelenie privilégia od najláskavejšieho cisára Františka I. bolo vydané celkom bez váhania – toto boli veci, ktoré u mňa v uskutočnení predsavzatia nespôsobili nijakú ťažkosť, skôr priniesli potešenie. A čo viac dodať? Hneď ako som si veci premyslel a potom, čo boli stanovené podmienky mojej služby, odcestoval som do vlasti, a konečne som prišiel na miesto pobytu v Karlovciach.

„Hic ego, quum de Gymnasii praeceptoribus evocandis ageretur, Maecenati meo suasi et persuasi, ut Civica Classe praemissa, qua Diaconus aliquis in vernacula docendi peritus occuparetur, mihi, quos ad primam latinae linguae Grammaticam condiscendam invenirem idoneos, eos continuo liceret quotannis deducere ad altiorem classem, Docente autem novo nonnisi anno quoque succedente, usque dum Gymnasii cursus conficeretur. Ita factum est, ut non solum aerarii compendium, sed etiam per annorum moras liberior certiorque Docentium delectus fieret. Quinquennium, quod hic loci, Directoris simul munere functus expleveram, mihi sicuti in vita humana fieri solet, multa acerba dulcibus mixta praebuit degustanda, neque tamen de hoc solo vertendo unquam cogitassem, si modo coniugis meae dilectae valetudini conduxisset, eo vero felicissimus, quod Pater ille, atque Patronus optimus suam benevolentiam ad dies vitae servavit, atque hic Posonii in ultimis Comitiis praesens mihi ad se arcesso confirmavit, paulo ante mortem, qua domum redux, ad meliorem vitam elatus multiplicium virtutum, meritorumque suorum fructu oblectatur.“

Tu [v Karlovciach, dopl. O. V.], keď sa hovorilo o povolávaní učiteľov gymnázia, navrhol som svojmu mecenášovi a prehovoril som ho, aby po základnej triede, ktorou sa zaoberal nejaký diakon skúsený v učení v domácom/vernakulárnom jazyku, som ja mohol tých, ktorých by som považoval za schopných naučiť sa základnú gramatiku latinského jazyka, každoročne nepretržite doviesť k vyššej triede, a to znova aj v nasledujúcom roku, až kým sa dokončí beh gymnázia. Tak sa stalo, že nelen vďaka peniazom z pokladne, ale tiež v priebehu rokov sa výber vyučujúcich stal

slobodnejší a spoľahlivejší. Päť rokov, čo som na tomto mieste vykonával zároveň úrad riaditeľa, tak ako to obyčajne v ľudskom živote býva, mi dalo zakúsiť mnohé trpké veci zmiešané s príjemnými, ale predsa by som nikdy neuvažoval o návrate z tejto zeme, len keby to prospelo zdraviu mojej drahej manželky. A preto naozaj veľmi šťastný, že onen otec a najlaskavejší patrón zachoval svoju priazeň po dni života a tu v Bratislave nápomocný v posledných snemovaniach mne k sebe povolanému potvrdil, krátko pred smrťou, domov späť privedený, k lepšiemu životu pozdvihnutý, teší sa z plodov mnohonásobných cností a svojich zásluh.

Spôsob prehovoru vo vybraných častiach životopisu Jána Grosa sa mení z výpovede v 3. osobe singuláru v úvodnej pasáži na výpoveď v 1. osobe singuláru, čím sa výpoveď subjektivizuje a získava charakter autenticity. Nie je celkom jasné, či autor životopisu mal zámer meniť optiku pri zaznamenávaní životopisu, skôr sa zdá, že najprv sledoval intenciu podať objektívny opis (vlastného) života v 3. osobe singuláru ako o „cudzej“ osobe. V ďalších pasážach však autor akoby stratil odstup od opisovaných skutočností a prešiel k osobnej výpovedi v 1. osobe singuláru, čo je pri zaznamenávaní vlastného životopisu (predovšetkým z pohľadu súčasného recipienta) predsa len viac pochopiteľné a primeranejšie.

Uvedené časti životopisu Jána Grosa podávajú jeho vlastný pohľad na okolnosti sprevádzajúce jeho rozhodnutie prijať miesto učiteľa na gymnáziu v Karlovciach, ako aj stručné hodnotenie jeho päťročného pôsobenia vo Vojvodine. Úlohou ďalšieho výskumu bude konfrontovať Grosove záznamy s inými dobovými pamiatkami opisujúcimi rovnaké skutočnosti, predovšetkým zo srbského prostredia. Predmetom výskumného záujmu bude i literárna stránka životopisu, spôsob stvárnenia zaznamenaných udalostí zo života Jána Grosa.

P r a m e n e

Liber continens Biographiam Professorum et Docentium Lycei Evangelici A. C. Posoniensis ab ipsis Professoribus et Docentibus propria manu conscriptam. Ab Anno 1832.
Lyceálna knižnica v Bratislave, sign. ŠA 50.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

ČAPLOVIČ, J. Bratislavské lýceum a slovenské národné obrodenie 1780 – 1830.
In: *K počiatkom slovenského národného obroduenia*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 285 – 302.

- DUDOK, M. Slováci na srbskom gymnázii v Sremských Karlovciach. In: *Z dejín slovensko-srbských vzťahov*. Medzinárodná vedecká konferencia 4. 11. 2011, Bratislava pri príležitosti 90. výročia založenia Filozofickej fakulty UK v Bratislave pod záštitou dekana Filozofickej fakulty UK v Bratislave a veľvyslankyne Srbskej republiky v SR. Bratislava: Katedra všeobecných dejín FiFUK – Vydavateľstvo Stimul 2012, s. 15 – 22.
- HLEBA, E. Ján Gros. In: *Literárny archív 11/74*. Martin: Matica slovenská, 1974, s. 189 – 200.
- HURBAN, J. M. *Ludovít Štúr. Rozpomienky*. Kniha I. Bratislava: TASR – SLOVART, 2015, s. 37.
- KOVÁČ, D. a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013. ISBN 978-80-971540-1-1.
- KOVIJANIČ, R. *Štúdie z dejín juhoslovansko-slovenských vzťahov*. Martin: Matica slovenská, 1976, s. 10 – 11.
- KOWALSKÁ, E. *Evanjelicé a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava: VEDA, 2001. ISBN 80-224-0704-6.
- KOWALSKÁ, E. – KANTEK, K. Kosta Kostić – posledný Štúrov žiak. In: MACHO, P. – KODAJOVÁ, D.: *Ludovít Štúr na hranici dvoch vekov. Život, dielo, doba verzus historická pamäť*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 86 – 99.
- PETROVIČ, K. *Istorija srpske pravoslavne velike gimnazije karlovačke*. Novi Sad: Matica srpska, 1951.
- Slovenský biografický slovník*. II. zv. E – J. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 230 – 231.
- SPEVÁK, Z. Slovenskí intelektuáli – prví riaditelia karlovského gymnázia. In: *Slovakistický zborník 2*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2007, s. 153 – 159.
- VANEKOVÁ, O. Latinská báseň Michala Godru venovaná Jánovi Grosovi (1822). In: *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Zborník prác z medzinárodnej konferencie v Novom Sade 16. októbra 2015. Nový Sad: Univerzita v Novom Sade, Filozofická fakulta, s. 164 – 173.

VLAŠÍN, Š. a kol. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1977.

VYVÍJALOVÁ, M. *Juraj Palkovič (1769 – 1850). Kapitoly k ideovému formovaniu osobnosti a pôsobeniu v národnom hnutí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968.

Liber continens Biographiam Professorum et Docentium Lycei Evangelici A. C. Posoniensis... Ab anno 1832. Manuscript book from the fund of the Lyceum Library in Bratislava

Ol'ga Vaneková

The study brings basic information about the manuscript book „Liber continens Biographiam Professorum et Docentium Lycei Evangelici A. C. Posoniensis ab ipsis Professoribus et Docentibus propria manu conscriptam. Ab Anno 1832” from the funds of the Lyceum Library in Bratislava, which contains records of biographies of pedagogues at the Evangelical Lyceum in Bratislava from the years 1832 – 1857, personally written in their own hands. Nine out of ten biographies are written in Latin, one in Hungarian. The author provides the reader with the outline of writers of these biographies, the extent of their texts, dates of records and the language used in each particular profile. The second part of the study presents the transcript and translation of selected passages of the first biography in the book, namely professor Ján Gros's biography, who most probably initiated the creation of the book of biographies, specifically the introduction describing his childhood and youth, and in connection with Ján Gros's partly known activities at the secondary grammar school in Srijmske Karlovice in Vojvodina also passages depicting this period of Ján Gros's life.

Key words: 19th century, Evangelical Lutheran Lyceum in Bratislava, autobiography, Ján Gros (1759 – 1839), Latin language, manuscript book

Možnosti rekonštrukcie a pochopenia intelektuálnych komunikačných sietí v ranonovekom Uhorsku. Úvahy na margo projektu INDED*

Ivona Kollárová

Kľúčové slová: komunikácia, komunikačné siete, Uhorsko, cenzúra, 18. storočie

„Spoločenskovedné a humanitné bádanie je globálnym procesom. V zásade neexistujú žiadne výskumné otázky, ktoré by boli špecificky slovenské (alebo nemecké či švédské), príp. kde by si skúmanie slovenského (maďarského, dánskeho...) empirického kontextu vynucovalo vedecké prístupy ušité na mieru a odpojené od globálneho vedeckého diskurzu. Rozvoj teórií a metodológií spoločenských a humanitných vied už od čias osvietenstva prebieha vo vzájomnej interakcii vedkýň a vedcov bez ohľadu na hranice.“¹

Debata o stave, spoločenskej užitočnosti, zaostávaní a o možnostiach exaktného vyhodnocovania úrovne humanitných a spoločenskovedných disciplín a kvality výstupov vedeckých profesionálov nedávno eskalovala transformáciou SAV a súvisiacimi problémami tesne spojenými s financovaním sféry. Dosiaľ priniesla hlbšie i plytkejšie žurnalistické a úradnícke tézy a zovšeobecnenia. Z času na čas sa na podporu argumentov použije príklad z dejín. Tak prišlo i na „Republic of Letters“ – tézu o výmene poznatkov prebiehajúcu v intelektuálnych kruhoch Európy od 16. storočia. Takýto nevyhranený argument je však ambivalentný. Je dostatočne všeobecný pre tých, ktorí presviedčajú, že humanities v našom priestore zaostávajú a sú vďaka rôznym historicko-politickým okolnostiam nedostatočne integrované do európskeho výskumu. Je dostatočne ezoterický, aby mohol poslúžiť ako argument aj pre tých, ktorí tvrdia opak: že disciplíny vždy boli a nikdy neprestali byť súčasťou tohto globálneho diskurzu s istými špecifikami danými geo-, socio- a inými faktormi. A aj preto túto integritu a jej súčasný stav nemožno vyjadriť a ohodnotiť scientometrickými metódami. Súčasťou zacyklenej debaty je aj problém hodnotenia kvality prostred-

* Štúdia je výstupom riešenia projektu APVV 15-0544 Intelektuálne dedičstvo a vedecká komunikácia 1500 – 1800 so slovenskými vzťahmi ako súčasť európskej histórie a identity (INDED).

¹ BÁTORA, J. Vráťme naše spoločenské a humanitné vedy do sveta.

níctvom publikačných výstupov. Hoci je súčasný systém mohutne problematizovaný a vskutku problematický, zatiaľ nikto nenavrhol, čím ho nahradiť.

Republic of Letters, predstava intelektuálnej siete prekonávajúcej priestor a čas, ukazuje svoju diskurzívnu atraktivitu nielen v týchto lokálnych mediálnych vojnách. Objavuje sa v historických výskumoch a v medzinárodných projektoch. Jedným z nich je európsky program COST. Je to skratka pre medzivládny rámec európskej kooperácie vo vede a technológii. Jeho cieľom je koordinovať národne konceptualizované výskumy prostredníctvom podpory výskumu, tvorby zdrojov a vývoja IT technológií.² Opatrenia programu podporujú networking národných iniciatív smerom k pridanej hodnote prevyšujúcej súčet jej jednotlivých častí. Opatrenie Action IS1310 *Reassembling the Republic of Letters, 1500 – 1800* má naplniť očakávania, že revolúcia technológií digitálnej komunikácie môže riešiť vedecký problém, ktorý vznikol ako dôsledok poštovej komunikácie v ranom novoveku. Vedecké rukopisy a korešpondenciu fragmentárne zachovaných v desiatkach a stovkách inštitúcií dnes možno sceliť prostredníctvom digitálnych technológií. Opatrenie má teda vytvoriť modernú vedeckú sieť sprístupňujúcu vedeckú sieť novoveku prostredníctvom vývoja nástrojov digitálneho networkingu.³

Reassembling the Republic of Letters má na konte niekoľko výstupov. Jednou z najzaujímavejších je vizualizácia vedeckej siete v projekte *Mapping the Republic of Letters*. V medzinárodnej kooperácii vyvíja nástroje interaktívnej vizualizácie, buduje repozitár metadát novovekej vedy a formuluje usmernenia na zber takýchto metadát. Vznikajú tak prípadové štúdie k vybraným osobnostiam (Galileo, Locke, Voltaire a i.). Vizualizácia ich kontaktov v Európe prostredníctvom zachovanej korešpondencie ukazuje prvé kroky k naplneniu vízie. Nie je to len korešpondencia, ale dôležitými líniami projektu sú vydavateľské transfery významných diel, sprístupnenie obsahovo relevantných cestopisov, ako aj výskum intelektuálnej a sociálnej geografie európskych salónov v období 1700 – 1914, ktoré sú dôležitými aspektmi projektu.⁴

Na platforme *Reassembling the Republic of Letters* vznikol projekt *Intelektuálne dedičstvo a vedecká komunikácia 1500 – 1800 so slovenskými vzťahmi ako súčasť európskej histórie a identity (INDED)*.⁵ V uplynulom roku bol tento projekt podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja. Jeho výsledky by mali prispieť k poznaniu vedeckých a kultúrnych transferov v uplynulých storočiach a mali by vlastne overiť hypotézu o „*integrovanií vzdelaneckej komunity na území dnešného Slovenska do širších vzdelaneckých sietí*“. K jej verifikácii bude smerovať výskum, identifikácia a sprístupnenie prameňov dokladujúcich tento proces a stav. Výskumným problémom projektu je

² Cost. European Cooperation in Science and Technology.

³ Cost Action IS1310 *Reassembling the Republic of Letters, 1500 – 1800*.

⁴ *Mapping the Republic of Letters*.

⁵ APVV – 15 – 0554 *Intelektuálne dedičstvo a vedecká komunikácia 1500 – 1800 so slovenskými vzťahmi ako súčasť európskej histórie a identity (INDED)*.

„materiálová dokumentácia konkrétnych prejavov vedeckej korešpondencie a výmeny informácií a poznatkov medzi našimi vzdelancami, ktorí majú vzťah s našou vedou, kultúrou, politikou, hospodárstvom a vzdelávaním so vzdelancami iných krajín“. Strategickým cieľom projektu je „podieľať sa na akcii COST IS1310 a na národnej úrovni navrhnúť kompatibilné nástroje pre navigáciu, analýzu a vizualizáciu masívou získaných dát, uľahčiť nové formy medzinárodnej a medziodborovej vedeckej spolupráce, a tak konsolidovať nový virtuálny priestor štandardnej prezentácie písomného dedičstva“. V historiografickej rovine je strategickým cieľom projektu „prehodnotenie a dokumentovanie miesta neformálnej vedeckej komunikácie vzdelancov ako súčasti kultúrnej tvorby v Európe“.

Republic of Letters

V období novoveku sa uskutočnila komunikačná revolúcia. Umožnila vedcom a vzdelancom šíriť korešpondenciu v celej Európe, vytvárať sieť osobných a intelektuálnych väzieb a distribuovať poznatky. Postupne sa vyvíjala aj občianska spoločnosť založená na znalostiach ako základ modernej Európy s jej hodnotami a inštitúciami.

Republic of Letters má niekoľko významových rovín. V najvšeobecnejšej je to pomenovanie networkingu intelektuálov v čase, keď ešte neexistovali moderné komunikačné technológie, v čase, keď ako kľúčové komunikačné body slúžili akadémie, salóny, kaviarne a čítarne a spojenie na diaľku zabezpečovala najmä súkromná korešpondencia.⁶

Republic of Letters sa používa aj ako označenie samotného dobového diskurzu (napríklad vo francúzskych dejinách v období medzi náboženskými vojnami a Veľkou francúzskou revolúciou). Označuje proces vzniku apolitickej komunity v 17. storočí až po jej transformáciu v 18. storočí na komunitu politickú, pričom jej osvietenský projekt zmenil monarchiu. Výklad pojmu sa tesne prelína s konštituovaním verejnej sféry. Vznikla v 17. storočí a „publicity“ bol status tých, ktorí mali moc a reprezentovali ju. Verejná sféra vznikla ako výsledok náboženských vojen a priniesla ideu slobody svedomia, definovala autonómiu súkromia. Podľa niektorých názorov bola Republic of Letters dynamickým srdcom autentickej verejnej sféry. Bola základom politického diskurzu vedúceho ku koncu monarchistického politického systému. Charakterizuje ju kriticismus subjektu proti moci a diskurzívny mód medzi štátom a subjektom.⁷

Rekonštrukcia takto vnímanej Republic of Letters v našom priestore je komplikovanejšia v tom zmysle, že obsahuje pochopenie transferu, udomácnenia a prípadnej modifikácie ideí osvietenstva, resp. všetkých náboženských, sociálnych, politických, filozofických téz prúdiacich Európou. Je to teda vytvorenie a prístupnenie

⁶ Republic of Letters.

⁷ GOODMAN, D. The Republic of Letters, A Cultural History of the French Enlightenment, s. 12 – 14.

kultúrohistorického kontextu, v ktorom sa vybrané „pozostatky“ písomného kultúrneho dedičstva stanú digitalizovanými „prameňmi“ slúžiacimi na interpretáciu Republic of Letters na našom území, slúžiacimi na verifikáciu uvedenej dejinnej hypotézy.⁸

Korešpondencia a ego-dokumenty

Nevyhnutnou podmienkou dobre premysleného zámeru v historickom výskume je ukotvenie v dokumentoch, v pramennej báze umožňujúcej jeho naplnenie a kultúrno-historickú interpretáciu. V tomto projekte by mala zaujať exkluzívnu pozíciu súkromná korešpondencia so všetkými svojimi možnosťami, ale i obmedzeniami.

Keď som pred viac ako desiatimi rokmi objavila edíciu korešpondencie Mateja Bela, priviedla ma k rekonštrukcii jeho vydavateľskej činnosti, k hlbším sondám do jeho osobnosti a spôsobu myslenia. Tvorivý, vedecký a vydavateľský mikrosvet činnorodého uhorského intelektuála by bez tejto stopy nemohol byť tak dôkladne odkrytý. Priviedol ma k dôležitým poznatkom a interpretáciám vydavateľského života, k zovšeobecneniam na margo dejín média v 18. storočí.⁹ Belova korešpondencia ukazuje jeho rozsiahle mimouhorské kontakty, ktoré začal pestovať na štúdiách v Halle. Sprístupňuje pietistický kontext jeho kazateľského sveta. Ukazuje inšpiráciu halskou pedagogikou, ktorú zakorenil v prostredí bratislavskej školy.

Spoločným znakom všetkých prameňov pomenovaných ako ego-dokument je, že predkladajú výpoveď alebo časť výpovede o slobodnej či vynútenej sebareflexii ľudskej bytosti v rodine, spoločnosti, krajine alebo v sociálnej vrstve. Reflektuje vzťah k systému, k zmenám, ale aj na pocity, stav poznania, hodnotový systém, životné skúsenosti a na očakávania a podobne.¹⁰ Sprístupňuje vnútro ľudskej bytosti, hodnoty a motivácie v referenčných rámcoch svojho prostredia, vo vzťahoch suba superordinácie, priateľstva či kolegiality. Korešpondencia v kontexte rukopisnej pozostalosti osobnosti kultúrnych a politických dejín je často rozptýlená v niekoľkých európskych pamäťových inštitúciách. Jej scelenie do edície je náročným projektom. Takáto edícia však nie je iba súhrnom zachovaných listov, ale prináša aj novú kvalitu výskumu a interpretácie mnohých otázok. Okrem už spomenutej korešpondencie Mateja Bela sa takejto edície dočkala aj korešpondencia Adama Františka Kollára (1718 – 1783), ako aj bratislavského intelektuála a senátora Karola Gottlieba Windisch (1725 – 1793). Ukazuje, že Windisch bol nielen senátor, autor a vydavateľ a, podobne ako Matej Bel, aj akýsi „spiritus movens“ vedeckého života. V listoch priateľom systematicky komentoval mnohé dôležité javy kultúrneho a spoločenského života v Bratislave a v okolí. Korešpondencia dokumentuje jeho odborné a literárne záujmy, ukazuje, z čoho čerpal inšpiráciu pre vlastné diela, osvetľuje jeho kontakty so slo-

⁸ UHLÍŘ, Z. Teorie a metodologie elektronicko-digitálního zpracování rukopisů a hybridní knihovna, s. 16 – 17.

⁹ KOLLÁROVÁ, I. Vydavatelia v 18. storočí, s. 13 – 56.

¹⁰ SCHULZE, W. Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte.

bodomurárskym hnutím.¹¹ Windischom sa línia edícií v 18. storočí nekončí.¹² Na druhej strane je veľa osobností, po ktorých sa nám zachovalo iba niekoľko listov. Niektoré zbierkové inštitúcie uchovávajú relatívne veľké zbierky „jednosmernej“ korešpondencie, ktoré sú zachované v rámci rukopisnej pozostalosti osobnosti. Jej kompletizácia predstavuje náročný výskum zachovaných listov v opačnom smere – od príjemcu k adresátovi. To je prípad korešpondencie Michala Institoris-Mošovského, zachovanej v rukopisnej zbierke Lyceálnej knižnice v Bratislave.

Nielen listy, ale i autobiografie, memoáre, cestopisy, denníky, žiadosti či prosby o milosť, inkvizičné protokoly a protokoly z vypočúvaní – to všetko dnes považujeme za ego-dokumenty. Autori zaoberajúci sa touto problematikou zdôrazňujú, že to spravidla neboli texty určené na zverejnenie, a tiež, že môže ísť aj o rozmanité drobné a na prvý pohľad bezvýznamné poznámky, v ktorých vystupuje do popredia vnútorný svet autora. Jedinečným spôsobom sprístupňujú jeho poznatkový a hodnotový svet a neraz to, čo nebolo súčasťou verejnej a kontrolovanej debaty.

Pamätníky

Medzi ego-dokumenty zaradili historici aj pamätník (štambuch). Česká historička Marie Ryantová ho po niekoľkoročnom intenzívnom výskume dokonca bez váhania označila za „*kultúrno-historický fenomén novoveku*.“¹³ Unikátnym prameňom je vďaka zápisom – venovaniam, ktoré sú zároveň aj posolstvami. Zápis obsahoval minimálne akýsi pozdrav a stručný text – venovanie majiteľovi albumu. Okrem toho sa veľmi často objavuje iný text, spravidla latinské príslovie, citát z Biblie, teologického alebo literárneho diela, neraz niekoľko veršov či strofa z básne, sentencie z diel filozofov a spisovateľov.

Koniec 17. storočia sa považuje za obdobie najväčšieho rozkvetu pamätníkovej módy. Autori zaoberajúci sa dejinami pamätníkov upozorňujú na to, že na začiatku 18. storočia nastal útlm. Preukazujú ho nielen menším množstvom zachovaných pamiatok, ale aj faktom, že pamätníky z tohto obdobia obsahovali „len“ textové záznamy bez grafických a iných doplnkov. Napokon úpadok zberateľskej vášne prezentuje aj menší počet samotných venovaní. Dôvody mohli byť rôznorodé. Rolu mohla zohrať aj zmena spoločenskej funkcie šľachty a prispieť mohla i zmena spôsobu vzdelávania – v tomto období ustali gavalierske cesty.¹⁴ Nový rozkvet pamät-

¹¹ PAVELEK, J. Listy Mateja Bela; SZELESTEI, L. N. Bél Matyás levelezése.

¹² SEIDLER, A. Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch. Staršia edícia listov Františka Kazinczyho: VÁCZI, J. Kazinczy Ferencz levelezése. Edícia zachovaných listov Gregora Františka Berzevicziho v monografii: BALÁZS, É. H. Berzeviczy Gergely a reformpolitikus (1763 – 1795).

¹³ RYANTOVÁ, M. Pamätníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum : Kulturně historický fenomén raného novoveku.

¹⁴ RYANTOVÁ, odk. 13, s. 391.

níkov zachytávame v druhej polovici 18. storočia, v období zvýšenej sentimentality rozvíjajúcej sa v nadväznosti na pietizmus a v protiklade proti racionalizmu.

Hoci sa pamätníky pokladajú dnes najmä za prameň reprezentujúci študentské peregrinatio, spoločenské vzťahy a priateľstvo, možno v nich nájsť aj to, čo treba považovať za priestor hlbšieho pochopenia a zmýšľania novovekého človeka. Teológ a historik Michael Lilienthal (1686 – 1750) napísal a vydal v roku 1712 historickú rozpravu o pamätníkoch.¹⁵ V ôsmich kapitolách zhŕňa všetko, čo pamätníkom ich takmer dvestoročný vývoj priniesol. V pamätníkovej historiografii pokračoval v druhej polovici 18. storočia Friedrich Wilhelm Hölbe.¹⁶ Hölbe i Lilienthal reflektujú fakt, že obsahom pamätníkov mohli byť z verejnej debaty vytesnené témy. Albumy cirkulovali v súkromných kruhoch a nepodliehali cenzúre. Preto v nich možno nájsť nielen úprimné politické vyjadrenia či citáty, ktoré neboli v súlade s oficiálnymi a schválenými ideológiami alebo náboženskými tradíciami, ale aj texty a myšlienky zakázaných, príp. problematických autorov. Potvrdzuje to náhľad do analytických databáz pamätníkov: vo venovaniach sú frekventované myšlienky Voltaira, Rousseaua, Kanta, Lessinga, Huma, Holbacha a iných osvietenských filozofov. Ukazuje sa teda, že pamätníky môžu byť prameňom aj pri výskume rozptylu jakobínskych ideí v období po Veľkej francúzskej revolúcii či svetonázorových orientácií odlišujúcich sa od štandardnej a schválenej kresťanskej tradície – deizmus, naturalizmus, ateizmus.

Dokazuje to napríklad album Jonatána Laučeka (1775 – 1806), pravdepodobne syna cirkevného spisovateľa Martina Laučeka.¹⁷ O jeho živote a vzdelaní vieme len to, že bol botanikom. V jeho pamätníku nájdeme oveľa viac ako myšlienky o pravde, láske, viere, priateľstve a o Bohu. Titulná strana napovedá, že pamätník patrí čitateľovi osvietenských tradícií v tom najširšom zmysle slova. Devíza „Horacius, Wieland, Kant“ nás jasne upozorňuje nielen na antické tradície, v ktorých Horatius môže byť aj reprezentantom epikureizmu. Nemecký spisovateľ Christoph Martin Wieland bol nielen predstaviteľom nemeckej osvietenskej literatúry, ale bol aj obdivovateľom revolúcie, podobne ako Immanuel Kant. Jeho diela obsahujúce filozofické náhľady v intenciách prirodzeného náboženstva patrili v tomto období medzi zakázané. Citáty oboch tu môžeme nájsť.

V roku 1794 zapísal Laučekovi do pamätníka vetu „*Ver, čomu môžeš; rob čo máš*“ notár Gemerskej stolice Andrej Chazár (1745 – 1816). Je známy svojím protiabsolutistickým zmýšľaním, ako aj šírením jakobínskych myšlienok.¹⁸ To, čo napísal

¹⁵ LILIENTHAL, M. Schediasma critico-literarium de philothecis varioque earundem usu & abusu, vulgo von Stamm-Büchern, 1712.

¹⁶ HÖLBE, F. W. Geschichte der Stammbücher nebst Bemerkungen über die bessere Einrichtung derselben jeden, dem Freundschaft lieb ist, 1798.

¹⁷ V zbierkach Ústrednej knižnice SAV (ÚK SAV) sú zachované tri pamätníky. Okrem toho sa v rukopisnej zbierke Lyceálnej knižnice v Bratislave (v správe ÚK SAV) zachovalo 14 pamätníkov zo 16. – 18. storočia.

¹⁸ BENDA, K. A magyar jakobinusok iratai, s. 938 – 947; KOLLÁROVÁ, I. Sloboda tlače v uhorskom neskorosvietenskom diskurze, s. 419 – 421.

Laučekovi, nám dovoľuje premýšľať o jeho náboženskom zmýšľaní a o vzťahu ku kresťanskej tradícii. V Laučekovom albume nájdeme viac citátov vzťahujúcich sa práve k tejto téme.

Nájdeme tu okrem iných aj výpisky z Voltaira o tolerancii a o náboženských predsudkoch, tiež citát z diela osvieteniského racionalistu Lessinga či radikálneho kantiána Ludwiga Heinricha von Jakoba.¹⁹

V sentenciách môžeme nájsť i prejavy patriotizmu a rodiaceho sa uhorského nacionalizmu. Okrem toho, že inškríbent označil sám seba z času na čas za vlastenca (patriota), natrafíme práve v Laučekovom albume na dodnes používané nacionalistické heslo: „*Extra Hungariam non est vita, & si vita, non est ita*“. Spolu z citátmi z diel teologických klasikov (Philipp Melanchthon), nemeckých spisovateľov (Schiller) a klasických autorov (Plinius, Seneca, Horatius, Juvenalis a iní) je Laučekov pamätník naozaj pestrou zmesou reprezentujúcou duchovný svet strednej vrstvy, a zároveň reprezentuje skutočnosť, že vzdelaní ľudia v malých slovenských mestách či dedinkách poznali a čítali diela Voltaira, Rousseaua, Lessinga alebo Kanta. Výskum pamätníkov z druhej polovice 18. storočia a začiatku 19. storočia zachovaných v rôznych inštitúciách môže naznačiť, aký bol stav indoktrinácie Európy modernými ideami.²⁰ Pamätník ukazuje, že v tomto období pôsobili dva spôsoby prenosu racionalistických a osvieteniských ideí. Na jednej strane sledujeme ich prísun vďaka štúdiám na nemeckých univerzitách, na druhej strane vidíme, že lokálni intelektuáli žijúci v odľahlých regiónoch si osvieteniskú indoktrináciu udržali, pestovali a rozširovali. V ideálnom prípade by výskum pamätníkov mohol viesť k poznaniu recepcie filozofických myšlienok. Prvé kroky už boli urobené. V súčasnosti jestvuje a dopĺňa sa niekoľko databáz, ktoré umožňujú analytické prehľadávanie veľkého množstva záznamov. Postupne umožnia prejsť od konštatovaní jednotlivých nálezov a kontaktov osobností ku všeobecnejším interpretáciám kultúrno-antropologických javov.²¹

Recepcia európskej filozofie

Letný pohľad do dejín slovenskej filozofie môže vytvoriť dojem, že ich začali písať členovia Malohontskej učenej spoločnosti za horizontom roku 1800. Je to pravda iba v istom zmysle – v zmysle doloženia väčšieho počtu autonómnych filozofických prác, v zmysle počiatkov inštitucionalizácie. Neskorosvietenská filozofia Malohontskej učenej spoločnosti má svoju prehistóriu v proreformných knihách a pamfletoch

¹⁹ ÚK SAV, A 15299, Pamätník Jonatána Laučeka, s. 66: Voltaire über die Toleranz: Zum Hassen und Verfolgen haben wir Religion genug, aber nicht zum lieben und helfen ...; s. 563: Voltaire. Das heisst nicht Menschen Lieben, wenn man ihnen Vorurtheile raubt, wober sie sich wohlbe finden.

²⁰ ÚK SAV, A 1902, Pamätník Jána Hozneka, člena Malohontskej učenej spoločnosti, obsahuje zápisy z rokov 1818 – 1819, o. i. citáty Voltaira, Rousseaua, Schillera a i.

²¹ Medzinárodné konzorcium a databáza Inscriptiones Alborum Amicorum (IAA).

Juraja Fándlyho, Ignáca Bajzu, Samuela Tešedíka a iných. Augustín Doležal napísal veršovanú poému *Pamětná celému světu tragoedia* pravdepodobne pod vplyvom Leibnizovej *Theodicey*.²² Filozofovanie v pravom zmysle sa nieslo v intenciách tzv. školskej filozofie (in sensu scholastico) bez originálnych výtvorov presahujúcich školstvo (in sensu cosmopolitico). Ukazuje sa, že významnú úlohu tu mal Kant a novokantovstvo²³ a filozofickú „základňu“ tvorili predovšetkým učitelia nižších a vyšších škôl zabezpečujúci recepciu dobových európskych filozofických myšlienok.²⁴ Medzi nimi možno spomenúť napríklad Jozefa Bencúra (1728 – 1784?), podporovateľa osvieteniského absolutizmu, autora prereformných brožúr a právnych analýz. Jeho filozofické stanoviská sa stotožňovali s učením iného významného predstaviteľa školskej filozofie, Jána Karlovského a v pozadí možno vidieť filozofiu Christiana Wolffa, Leibnizovho žiaka a popularizátora. Bencúrova etika bola deistická – veril, že povinnosti človeka určujú prírodné zákony a spoločenské normy, veril, že štát nemá zasahovať do náboženského presvedčenia obyvateľov.²⁵ Môžeme sa domnievať, že si zárodoky týchto názorov osvojil na štúdiách v Halle a v Jene, podobne ako mnohí iní uhorskí učitelia. Po Bencúrovi sa zachovalo relatívne veľké množstvo korešpondencie, ktoré môže tento predpoklad potvrdiť alebo korigovať. Prípad inej významnej postavy uhorského osvietenstva – Gregora Františka Berzeviciho (1763 – 1822) ukazuje, že práve rukopisná pozostalosť môže byť zdrojom poznatkov a recepcií filozofického myslenia a náboženského presvedčenia. Berzevici (považovaný i za priekopníka sociálnej filozofie) nám pre tieto úvahy zanechal nielen listy, ale i dva pamätníky, koncepty nevydaných prác a dve autobiografie. V staršej latinskej biografii osvetľuje svoj mimoriadny záujem o filozofiu už od čias štúdií na kežmarskom lýceu. Naučil sa po francúzsky a s nadšením čítal Voltaira, Rousseaua, Mirabeaua, Raynala a iných, ale aj knihy nemeckých spisovateľov (Lessinga, Schillera a Wielanda), pričom nevynechal ani romány. Opisuje, ako táto predčasná neusporiadaná lektúra „znetvorila náboženské idey v jeho vnútri“, uviedla jeho dušu do zmätku a odvrátila ho od „studiis realioribus.“ Opisuje, ako tento zmätok „usporiadal“ jeho profesor v Göttingene – Johann Georg Heinrich Feder. Údajne mu do chaosu myšlienok a poznatkov vniesol taký systém, aby sa z neho stal morálne integrovaný človek. Berzevici osvetľuje, že inklinoval k ateizmu a nebezpečnej bezbožnosti (irreligiositas). Feder to všetko s otcovskou miernosťou potlačil a ukázal mu cestu k pravému náboženstvu, aby mohol nájsť vnútorný pokoj.²⁶ Ukazuje sa, že téza o študentskom peregrinatio, ako hlav-

²² Svoj filozofický aspekt mali ľudovovýchovné texty publikované v Starých novinách literního umění (napr. protimaterialistické úvahy Ondreja Plachého Epikurovo zoufalství, Nesmrtnost duší lidských, Snášlivost a i.). MÜNZ, T. Filozofia slovenského osvietenstva, s. 206 – 208.

²³ FEHÉR, I. M. Iskolai filozófia és a filozófia iskolai fogalma, s. 25 – 26.

²⁴ MÉSZÁROS, O. Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku, s. 7.

²⁵ MÉSZÁROS, odk. 24, s. 93; KOWALSKÁ, E. Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí, s. 170.

²⁶ BALÁZS, odk. 12, s. 220 – 221.

nom zdroji poznatkových konštruktov udržiavaných počas celého života, nemusí byť úplne jednoznačná. Berzevici mal doma v Kežmarku prístup k modernej európskej osvietenскеj filozofii a literatúre. Pod vplyvom ďalšieho štúdia a pravdepodobne aj osobného ovplyvňovania sa tieto poznatky a postoje vyvíjali. Jeho vyjadrenia nám viac ako odpoveď podsúvajú ďalšie otázky, ako vlastne profesor Feder (slobodomurár a filozof leibnizovsko-wolffovskej školy) pôsobil na svetonázorovo rozvráteného študenta.²⁷ Môžeme predpokladať, že ho priviedol ku konformnejšiemu a v tom čase všeobecne rozšírenému deizmu.

Berzevici však zanechal aj druhú autobiografiu. Napísal ju v nemčine a v tretej osobe. Nemožno si nevšimnúť, že niektoré myšlienky formuluje inak, vrátane svojho vnútorného problému s náboženskými predstavami. Háklivé slovo ateizmus sa tu neobjavuje, hoci opisuje to isté mentálne rozpoloženie – predčasné, pričasté a nesystematické čítanie destabilizovalo náboženský a morálny systém mladíka a pomoc prišla až od profesora Federa, ktorý položil základy jeho charakteru.²⁸

Autoštylizácia v ego-dokumentoch

Teoretické úvahy ukazujú, že autobiografický text nie je odrazom reality, že sa nachádza na prieniku literárnosti a fakticity. Každá autobiografia má svoj fiktívny rozmer, v ktorom si nedokonalá ľudská pamäť dotvára spomienky a vytvára štylizovanú podobu seba, pričom sa podriaďuje istému zámeru.²⁹ Berzevici dvakrát rôznym spôsobom štylizuje dynamiku filozoficko-svetonázorových konštruktov v intenciách metafory nežiadúcich účinkov nevhodného čítania. Latinský životopis napísal Berzevici v roku 1802 a nemecký v roku 1816. To, čo ich rozdeľuje, nie je len 14-ročný časový odstup a jazyk. Sú to dva v mnohých ohľadoch rozdielne texty. Ukazujú nám vývoj autoštylizácie a podčiarkujú tvrdenia o prelínaní fakticity a literárnosti. Ani jeden pravdepodobne nereflektuje situáciu vo vývoji filozofického myslenia a náboženských predstáv autenticky. Berzevici nás zároveň upozorňuje na metodologické obmedzenia použitia autobiografie ako prameňa. Teoretici literatúry i historiografie pripomínajú, že rovinu autobiografickosti, a teda aj literárnosti a štylizácie možno hľadať aj v iných „prameňoch“, korešpondenciu nevynímajúc.³⁰

Berzevici mal dva pamätníky. Oba si založil v roku 1782. Prvý z nich má celkom 83 venovaní od rôznych osobností vtedajšieho akademického a vedeckého života v Nemecku, významných osvietených spisovateľov, medzi nimi i radikálneho

²⁷ Vplyv na neho mohol mať i osvietený publicista August Ludwig Schlözer. Berzevici mu napísal fiktívny list. BALÁZS, odk. 12, s. 254 – 258.

²⁸ BALÁZS, odk. 12, 1967, s. 228 – 229.

²⁹ TARANENKOVÁ, I. Písať o sebe, písať seba, s. 679 – 683.

³⁰ Recepčia osvietených myšlienok je očividná napríklad v nepublikovanom rukopise *Über Oesterreichs Grundsätze in der Regierung Ungarns*. Traktát začína citátom z Montesquieuovho *Ducha Zákonov* a nesie v duchu osvietených názorov na štát, právo, postavenie roľníkov a pod. BALÁZS, odk. 12, s. 317 – 326.

osvietenca Karla Friedricha Bahrdta či exjezuitského spisovateľa Franza Rudolpha Grossinga.³¹

V tom istom roku si založil druhý pamätník a zbieranie už nebolo také intenzívne, ale rovnako dobre nám dnes „diagnostikuje“ duchovné infiltrácie.³² Nájdeme tu verše z *Allgemeines Gesangbuch für Freymauer*.³³ Rôzne podoby dobového racionalizmu (*Vernunft ist ein schönes Weib, mit der der Mann allein sein mus*)³⁴, citáty z Wielanda, Schillera, ale aj z Lukretiovho materialistického diela *De rerum Natura*.³⁵

Berzevici bol zároveň dedikátorom v pamätníkoch svojich známych a priateľov. Alexandrovi Podmanickému zapísal do pamätníka citát z filozofickej básne Albrechta von Hallera *Gedanken über Vernunft, Aberglauben und Unglauben*.³⁶ Inému priateľovi, Lászlovi Telekimu, vložil do pamätníka citát z Schillerovho diela *Fiescovo sprisahanie v Janove*.³⁷

Pamätníky sú dnes pre nás prameňom pre úvahy o mentálnom svete. Aj v nich je pravdepodobne príchut' autoštylizácie, ale majú svoje špecifické a jedinečné stránky. Zápisy študentov študentom často ukazujú mentálnu atmosféru mladej generácie a skutočné obľúbených autorov a filozofov.

Z Berzeviciho korešpondencie sa nám zachovalo pravdepodobne len torzo. Podstatná časť zachovaných listov je venovaná matke.³⁸ So zreteľom na Republic of Letters by sa mohli zdať irelevantné, ale vzhľadom na pochopenie štylizácie by mohli ponúknuť skúmanie podriadenia výpovede istým materským očakávaniam; inak povedané, viac ako to, čo v nich nachádzame, nás zaujíma to, čo v nich nie je, čo sa „gnädige Mama“ nemala dozvedieť. V roku 1793 informuje syn matku o svojich aktivitách v súvislosti so založením čítárne v Budíne. Podčiarkuje členskú základňu, uvádza, že stojí spolu s ďalšími na jej čele a že hodlajú predplácať „alle Zeitungen und Journalien“. Keby sa matke náhodou inou cestou doniesol chýr o tom, že čítárne sú klubovne jakobínov a „alle Zeitungen“ znamená najmä *Moniteur* a iné politické noviny, ktoré prinášajú správy o revolúcii, tak pre istotu zdôrazňuje, že hoci jej založenie vyvolalo istú pozornosť, existencia čítárne je legálna, je schválená palatínom a všetko je „vo svojich kolajách.“³⁹ Okrem prameňov dokumentujúcich založenie čítárne a výpovedí jakobínov po odhalení Martinovičovho sprisahania nemáme iné autentické správy o živote v čitárni. Torzo Berzeviciho listov nijaké ďalšie paralelné správy určené iným adresátom neposkytuje, takže nemôže poslúžiť ako zdroj komparatívneho materiálu obsahujúceho menej plytké a kulantné formulácie k zmyslu čítárne ako kľúčového bodu Republic of Letters vo svete uhorských jakobínov.

³¹ Pamätník Gregora Berzeviciho. Rozpis venovaní v Repertorium alborum amicorum.

³² Pamätník Gregora Berzeviciho. Rozpis venovaní v Repertorium alborum amicorum.

³³ IAA, záznam č. 7433.

³⁴ IAA, záznam č. 7342.

³⁵ IAA, záznam č. 7694.

³⁶ IAA, záznam č. 9554.

³⁷ IAA, záznam č. 10337.

³⁸ Edícia zachovanej korešpondencie: BALÁZS, odk. 12, 1967.

³⁹ BALÁZS, odk. 12, s. 360 – 361.

Uhorskí jakobíni v Republic of Letters

V roku 1790 sa zišiel uhorský snem a okrem iného ustanovil komisiu, ktorá dostala za úlohu vypracovať „systém všeobecných princípov národnej výchovy a slobody tlače.“⁴⁰ Bol pripravený návrh zákona, ktorý prekračoval svojím liberalizmom aj rámec jozefínskej slobody tlače; vytvorený bol v intenciách *Deklarácie práv človeka a občana*, kde článok 11. hovorí: „Slobodná komunikácia ideí a názorov je jedným z najdôležitejších práv človeka. Každý občan môže preto hovoriť, písať a zverejňovať slobodne, s výnimkou toho, čo je zneužitie tejto slobody v prípadoch stanoveným právom.“ Návrh zákona vyvolal širokú spoločenskú debatu kompatibilnú s neskorosvietenskými myšlienkovými prúdmi. „Pridanou hodnotou“ v stanoviskách bol uhorský patriotizmus – argumentácia o tom, že absencia preventívnej cenzúry nielenže nie je pre spoločnosť škodlivá, ale samotnej krajine bude pomáhať v jej kultúrnom a intelektuálnom rozvoji najmä vďaka pestovaniu intenzívnych kontaktov s vyspelými európskymi národmi na báze slobodného importu kníh. Do debaty sa zapojili uhorské stolice, ktoré sa vzopreli panovníkovi vo veci kompetencií dozoru nad tlačiarňami a pripravili stanoviská podporujúce ideu slobody tlače. Vyvolalo to medzinárodný ohlas. František Kazinczy v liste Andrejovi Chazárovi (jednej z kľúčových postáv odporu stolíc) cituje komentár na margo stoličných stanovísk: „Vidíš, ako ďaleko sú Uhri, mysleli sme si, že sú to barbari, nečítajú, čítal si už niekedy niečo také?“ Vedomosti o odpore uhorských stolíc mal napríklad anglický lekár a cestovateľ Robert Townson. Tri texty spomedzi stoličných stanovísk zverejnil vo svojej knihe.⁴¹

Debata priniesla aj protichodné postoje. Poukazujúc na vývoj vo Francúzsku, hovorili o potrebe zachovania verejného pokoja, čo sloboda prejavu neumožňuje. Stanovisko druhého tábora reprezentuje brožúra *Analysis repraesentationis I[n]clyti C[omitatus] G[ömeriensis] pro libertate preli*.⁴² Proti platforme spoločenskej zmluvy, na ktorej je postavená argumentácia Andreja Chazára, stavia autor svoje authority: cituje Bibliu, Samuela von Puffendorfa a iných. Hovorí o bezočivosti na spôsob „konventu jakobínov“ a o „hrozivom príklade Francúzov“. Cenzúra je len krotením zvrátených myšlienok a právom panovníka je „držať na uzde drzé jazyky alebo perá“, pretože nikto nemá právo nainfikovať iných zvrátenými myšlienkami. K bežným protiargumentom slobodného prúdenia ideí v spoločnosti pridáva tie, ktoré mu poskytuje Veľká francúzska revolúcia: Európu pustoší požiar, ničí prácu apoštolov a politikov a k tejto anarchii prispela aj práve slobodná komunikácia myšlienok. Nie je preto „matkou osvietenstva“ a spôsobom, ako môže byť národ šťastnejší. Snaží sa presvedčiť čitateľa, že autor vyhlásenia je zástancom revolúcie, iluminát či jakobín.

⁴⁰ Articuli Diaetales Posonienses Anni M. DCC. XCI, s. 40.

⁴¹ TOWNSON, R. Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793, s. 334 – 335.

⁴² [TOMPA, Ladislav]. Analysis repraesentationis I. C. G. [inclytus comitatus gömöriensis] circa libertatem preli.

Analysis bola napísaná podľa datovania v úvode 3. marca 1794, teda pár mesiacov pred tzv. odhalením Martinovičovho sprisahania. Z neznámych dôvodov vyšla až o dva roky neskôr. Odhalenie sprisahania, výsluchy obvinených jakobínov nepri niesli iba „dôkazy“ o sprisahaní. Rozsiahla edícia prameňov hnutia odhaľuje hĺbku a šírku infiltrácie ideami moderného štátu.⁴³ Odhaľuje znalosti a prístup k dôležitým európskym vedeckým, filozofickým a politickým textom, ktoré boli nielen známe, ale označované za protiklad domácej „jezuitskej“ filozofie a vedy. Jozef Ignác Martinovič v proskribovanej *Oratio ad procures* opisuje, ako jezuiti škodia vede. V lepšom prípade sú to bezduchí kompilátori ako Juraj Pray, v horšom prípade sú to „pigmei musarum“, ktorí deformujú nielen históriu, ale aj matematiku, fyziku, filozofiu, architektúru, ekonómiu a iné oblasti. Na druhej strane vyzdvihuje symboly súvekej literatúry (Voltaire, Haller, Wieland), filozofie (Locke, Leibnitz, Kant, Hume, Hobbes, Helvetius, Spinoza, Holbach a i.), matematiky (Newton, Euler).⁴⁴ V autobiografických pasážach iných zachovaných textov hovorí, že svoje náhľady získal najmä cestovaním a osobnými kontaktmi v akademickom prostredí. Okrem iného o sebe hovorí, že sa stretol s Guillaumom Thomasom Françoisom Raynalom.⁴⁵

Výsluchy jakobínov potvrdzujú aj tézu o verejných miestach – kaviarňach a čítárňach – ako dôležitých kontaktných bodoch, pričom ju dopĺňajú o predstavu stretávania sa a výmeny informácií v súkromní („v Abaffyho dome“).⁴⁶ Dôležitým zdrojom infiltrovania bola periodická tlač. Centrálnu pozíciu mal *Moniteur*. Články z neho sa nielen čítali a odpisovali, ale aj prekladali pre tých, ktorí neovládali francúzsky jazyk. Uhorskí jakobíni preložili a chceli vydať aj kľúčový text revolúcie – Rousseauovu *Spoločenskú zmluvu*. Jej tlač a distribúcia sa však stretla s veľkými komplikáciami.⁴⁷

Predmetom vyšetrovania po odhalení sprisahania bola napríklad báseň *Vox clamantis in deserto* (Hlas volajúceho na púšti). Nebola vytlačená a ako mnoho podobných textov kolovala v odpisoch. V poetickej forme nám dnes sprístupňuje rozptýl jakobínskych ideí v Uhorsku.

Si qvis pacta ex Rousseaune
tradat bono patriae,
Pingunt hunc pro nebulonne
regi et ecclesiae;
Si qvis Paine vel Voltairi
mentem vel Jus Hominis
Scribat, ut nunc Gömör, erit reus status criminis.
Huc corda Hungari, etc.⁴⁸

⁴³ BENDA, K. A magyar jakobinusok iratai, 1952 – 1957.

⁴⁴ BENDA, odk. 18, s.136 – 139.

⁴⁵ BENDA, odk. 18, s. 451 – 452.

⁴⁶ BENDA, odk. 43, s. 357.

⁴⁷ BENDA, odk. 18, s. 975 – 995.

⁴⁸ BENDA, odk. 18, s. 1042 – 1045.

Rousseau, Paine a Voltaire sú v nej symbolmi filozofov a spisovateľov moderného sveta a Gemerská stolica, „líder“ odporu stolíc proti obmedzovaniu slobody tlače, je symbolom presadzovania moderných myšlienok.

Jakobíni prekladali nielen kľúčové diela francúzskych autorov. František Kazinczy preložil a vydal dielo Christoph Martina Wielanda, ktoré síce dostalo imprimatur, ale jeho distribúciu skomplikovala cenzúra.⁴⁹ Pri výsluchoch sa ukázalo, že pravdepodobne pripravovali i preklad zakázaného filozofického diela Thomasa Paina *The age of Reason*.⁵⁰ Listy ukazujú ako Painovo dielo v Uhorsku rezonovalo. Martinovičova obhajoba je plná citátov z diel Montesqueia, Hobbsa a iných. Nakoniec v obvineniach jednotlivých osobností hnutia figuruje okrem iného šírenie zvrátených princípov, čo nie je nič iné, ako obávané myšlienky Veľkej francúzskej revolúcie, ktoré obsahuje v sebe nielen potrebu zmeny spoločenského poriadku, ale aj silný antiklerikalizmus.

Antiklerikálny diskurz a recepcia materializmu

Pred niekoľkými rokmi napísal a vydal historik Mark Curran knihu *Atheism, Religion and Enlightenment in pre-revolutionary Europe*. Sám ju označil za históriu dvoch európskych osvietenstiev. Inšpirovali ho monografie kultúrneho historika Roberta Darntona o vydávaní a rozširovaní zakázaných kníh, ktoré zachytávajú okrem iného popularitu kníh baróna Holbacha (v rebríčku obľúbenosti zakázaných kníh mu patrilo druhé miesto za Voltairom). Curran začal zostavovať nielen bibliografiu jeho diel a jednotlivých vydání, ale podarilo sa mu zmapovať kompletný antiklerikálny, ako aj proti-holbachovský diskurz. Ukazuje, že Holbach uskutočnil premyslenú protináboženskú kampaň. Hoci sa mu nepodarilo vyvolať výraznejšiu podporu materialistického svetonázoru a z rôznych dôvodov sa ani jeho priatelia a prívrženci nepostavili otvorene a verejne na jeho stranu, eskaloval o to výraznejšiu protiholbachovskú polemickú vlnu. Odporcovia pokladali predovšetkým *Systém přírody* za nebezpečný, pretože harmonizoval materialistický systém s náhľadmi konvenčnej morálky (v protiklade s dielom La Mettrieho).⁵¹ Curran zdôrazňuje, že séria protináboženských, proticirkevných a ateistických kníh, vydaná Holbachom v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 18. storočia, debaty v kuloároch, v korešpondencii a v tlači, ktoré tieto diela vyvolali, prinútili odporcov materializmu, obrancov cirkvi a náboženstva modernizovať svoje argumenty a aktualizovať svoj polemický arzenál. V tejto súvislosti si nemožno nepoložiť otázku, či možno vypátrať transfer holbachovskej protináboženskej kampane a reakcie na ňu v uhorskom prostredí. Zdá sa, že áno,

⁴⁹ BENDA, odk. 18, s. 1060 – 1063, František Kazinczy Jozefovi Hajnócimu, 24. júl 1794.

⁵⁰ BENDA, odk. 43, s. 45 – 47, výpoveď Jozefa Ignáca Martinoviča, 29. júl 1794.

⁵¹ CURRAN, M. *Atheism, Religion and Enlightenment in pre-revolutionary Europe*, s. 38.

hoci s rôznymi otáznikmi.⁵² Na jednej strane bol ateizmus v tejto dobe veľmi tesne spojený s vyznávaním princípov revolúcie, teda s jakobínmi. Ako ateisti boli označovaní niekoľkí prívrženci hnutia, najčastejšie Ján Laczkovič, a to najmä vďaka svojim protináboženským brožúram.⁵³ On sám sa tohto obvinenia snažil zbaviť tvrdením, že „najväčší ateista môže byť najlepší občan“.⁵⁴ Vo všeobecnosti sa predstavitelia hnutia sami za ateistov nepovažovali. Ateizmus v tesnej súvislosti s poškodzovaním štátu vnímali ako prekročenie hraníc slobody tlače a prejavu. Ateizmus nebol odmietnutie existencie nepreukázaných nadprirodzených síl, ale slúžil na označovanie nepriateľov pokoja a štátu, bol symbolom prevratu.

Oveľa viac rozšírená bola voltairovská proticirkevná a deistická platforma. Jej príslušníci boli najčastejšie označovaní za racionalistov, deistov, naturalistov a voľnomyšlienkárov.⁵⁵ Do Uhorska sa napriek zákazom dovážali knihy Lessinga, Bahrdta, Kanta a iných. Máme dôkazy o tom, že do Uhorska sa dovážali Holbachove a iné v pravom zmysle protináboženské knihy. Robili to najmä príslušníci vyšších vrstiev, ktorí využívali svoju imunitu v tomto procese.⁵⁶ Máme sporadické informácie o recepcii Holbachových kníh, napríklad v udaniach. František Zgurics napísal vo februári 1792 list a v ňom opisuje Františka Szentmariaya nielen ako osočovateľa majestátu, ale aj ako človeka „ktorý si dáva pred každým tú námahu, aby demonštroval ateizmus a naturalizmus a vykladal Mirabaudov *Systém přírody*, ale aj Rousseauove a iné diela.“⁵⁷

Za najznámejšieho zástancu a vykladača Holbachovho materializmu v našich končinách pokladáme konzekventného ateistu a materialistu Jozefa Ignáca Martinoviča. Svoj obdiv k Holbachovi prejavoval nielen v rozmanitých explicitných zmienkach, ale vo vlastných filozofických spisoch (*Filozofické memoáre*) jeho myšlienky tvorivo preberá.⁵⁸ Martinovič ich napísal vo francúzštine a nikdy neboli vytlačené, pravdepodobne to ani neplánoval. Rozširovanie „voľnomyšlienkárov“ v krajine nám dnes preukazujú najmä diela tých, ktorí neváhali v tlači brániť náboženské tradície.⁵⁹

⁵² BENDA, odk. 43, s. 171, 210 a i. Drobné incidenty v stoliciach, ktoré dokumentujú, že vyznávanie princípov revolúcie bolo často spojené s odmietaním náboženstva a Biblie. Pramene tiež ukazujú na prejavy „ľudovej bezbožnosti“, s. 151: Bardejovský richtár oznámil, že ... v hostinci v Šarišskej stolici furmani... sa začali v noci hlúpo správať, okrem iného jeden z nich Jano Roncog z Gemerskej stolice ... povedal, že Kristus a Mojžiš sú najväčší podvodníci a rovnako aj všetci páni, ktorí klamú chudobných. Keď ho istý Lebeda, ... napomenul, aby takto nerozprával, tak on tieto reči ešte raz zopakoval...

⁵³ BENDA, odk. 43, s. 371, Anton Szirmay o Laczkovicovi. BENDA, odk. 43, s. 439 – 440, obvinenie Laczkovicsa v procese proti sprisahancom.

⁵⁴ BENDA, odk. 43, s. 496.

⁵⁵ WANGERMANN, E. Von Joseph II. zu den Jakobiner-Prozessen, s. 27 – 32.

⁵⁶ ECKHARDT, S. Franciai forradalom eszméi Magyarországon, s. 92 – 93. KOLLÁROVÁ, I. Tajný knižný obchod po Veľkej francúzskej revolúcii.

⁵⁷ Paul Henri Thiry d'Holbach publikoval pod pseudonymom Mirabaud., BENDA, odk. 43, s. 623 – 627.

⁵⁸ MÉSZÁROS, O. Dejiny maďarskej filozofie, s. 77 – 79.

Za ateistov boli v roku 1791 označení aj Anton Kreil a Johann Nepomuk Delling a dôvodom bolo prednášanie Kantovej teórie. Hoci boli nakoniec obvinenia zbavení, ukazuje sa, že na problémy stačilo akékoľvek odchylenie od aprobovanej náuky.⁶⁰ Na danú situáciu poukazujú aj mnohé cenzorské posudky na diela, ktoré zďaleka neboli explicitným predstavením ateizmu, ale iba pokusom o debatu v dogmatických otázkach, neraz z pera duchovných. Za všetkých možno spomenúť Františka Versegiho, známeho najmä ako prekladateľa Marseillaisy do maďarčiny. Na začiatku deväťdesiatych rokov vydal dva zväzky prekladu v Európe veľmi dobre známeho diela abbého Millota (Claude-Françoise-Xavier Millot) *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne*. K prekladu pridal vlastné úvahy o niektorých háklivých témach (napr. nesmrteľnosť duše, stvorenie sveta, interpretácia Starého zákona a pod.). Vynieslo mu to nielen konfiškáciu knihy, ale i obvinenie z deizmu a trest: kardinál ho internoval v trnavskom kláštore, kde mal podstúpiť výuku správnej náuky a vyhlásiť myšlienky vo svojich úvahách za chybné.⁶¹

Republic of Letters a metafory šírenia kultúrnej informácie vo filozofickom a kultúrno-evolučnom vnímaní

*„Podnecováno nejasným instiktem se lidstvo usilovně šíří kolem úzkého bodu, v němž se vynořilo, dokud nepokryje Zemi. Myšlenka se stáva množstvím, aby si podmanila celý obyvatelný prostor nad všemi ostatními formami života. Jinak řečeno, duch uplétá a rozestírá hladiny noosféry. Pro toho, kdo dovede vidět, je v úsilí množení a šíření shrnuta a vyjádřena celá prehistorie i historie lidstva od samých počátků až na naše dny, rozvoj noosféry od austrálopitka až po homo sapiens, neolit, os antropogenézy.“*⁶²

V päťdesiatych rokoch minulého storočia opísal rehoľník a filozof Pierre Teilhard de Chardin to, čo ľudstvo delí od ostatných živých tvorov ako noosféru, mysliaci obal zeme, membránu myslenia utkanú ponad biosféru. V tom čase nepriniesol iba komunikačnú teóriu v kontexte s vlastnou predstavou evolúcie, ale vykladači jeho diela sa zhodujú v tom, že intuitívne predpovedal internet a vznik kyberpriestoru.⁶³

⁵⁹ Napr. košický ex-jezuita František Xaver Suháni (Szuhányi) v knihe *Dialogi, quibus naturalistarum, seu fortium spirituum virorum opiniones varii de rebus iisque oppositae sententiae referruntur ... Cassoviae: Landerer, 1789*.

⁶⁰ MÉSZÁROS, odk. 58, s. 81 – 82. Podobné obvinenie učiteľov bratislavského evanjelického gymnázia Jána Grosza, Pavla Bilnicu, Daniela Stanislaidesa a Štefana Fábryho. Ústredná knižnica SAV, rukopisná zbierka Lyceálnej knižnice v Bratislave, Rkp. fasc. 300/3.

⁶¹ MILLOT, Claude-Françoise-Xavier. A világnak közönséges története. [ford. Versegi Ferentz]. Pest; Buda: Weingand, 1790 – 1791. Cenzorské aktá osvetľujúce kauzu: Magyar nemzet levéltár – Országos levéltár, C 60, csomó 84, 85.

⁶² TEILHARD DE CHARDIN, P. Vesmír a lidstvo, s. 161.

⁶³ Napr. MARTELET, G. Teilhard de Chardin, prorok Krista vždy väčšieho, s. 167 – 168. RANKOV, P. Teilhard de Chardin a informačná spoločnosť. Informácie bez sveta či svet bez informácií, s. 13 – 22.

Rozvoj evolučnej teórie a genetiky priniesol rozlíšenie prirodzenej a kultúrnej informácie, pokusy o teóriu kultúrnej evolúcie; medzi nimi asi najväčší ohlas zaznamenala teória mémov, memetika. V nej je kultúrna informácia genómom kultúry, ktorý tvoria mýty, ideológie, hodnoty, ale aj technologické poznatky, sú tým, čo tvorí kultúru.⁶⁴ Kultúrna informácia – mém – je tu tzv. druhým replikátorom pre kultúrny prenos. Memetická teória je analógiou biologickej evolúcie a napriek mnohým výhradám (je len metaforou, je redukcionistická) je paradigmou umožňujúcou pochopiť ľudskú prirodzenosť, pochopiť, čo oddelilo ľudstvo od biosféry. Redukciu a metaforu potrebujeme takmer vždy, keď chceme niečo vysvetliť, keď potrebujeme niečo viac, ako len opisovať zmeny hromadiace sa v čase. Takouto metaforou je aj Republic of Letters, je metaforou komunikácie v novoveku. Umožňuje pochopiť idealistické úsilie Adama Františka Kollára, Mateja Bela, Karola Gottlieba Windischa v zhromažďovaní a v propagovaní vedeckých poznatkov a identifikovať ich inšpiráciu v „globálnom procese vedeckého bádania“. Pochopiť rozširovanie pietizmu a „memetický boj“ ortodoxie s ním, osvietenské odkúzenie sveta a rozptyl myšlienok slobody a rovnosti napriek mnohým opatreniam. Umožňuje porozumieť, ako sa františkán a doktor teológie Jozef Ignác Martinovič stal vykladačom holbachovských materialistických téz. Jeho odsúdenie a poprava, ale i výsluchy ostatných uhorských jakobínov pripomínajú, že to nebolo reálne ohrozenie status quo v krajine, ale „iba“ myšlienky o zmenách spoločenského poriadku, že to nebola príprava revolúcie, ale len kaviarenské rozhovory o nej, že to nebolo ozbrojovanie, ale idealistické prepisovanie ikonických textov, čo bolo označené za aktivitu hodnú trestu smrti. Ukazujú nám prenos a pôsobenie kultúrnej informácie. Vedecké projekty uhorských intelektuálov, strach z importu a rozšírenia myšlienok revolúcie demonštrujú, že kultúrna informácia pôsobí globálne a bez ohľadu na hranice.

P r a m e n e

Archív miestodržiteľskej rady – cenzúra. Magyar nemzeti levéltár – Országos levéltár, C 60, csomó 84, 85.

Articuli Diaetales Posonienses Anni M. DCC. XCI. Posonii: Landerer, [1791].

HÖLBE, F. W. *Geschichte der Stammbücher nebst Bemerkungen über die bessere Einrichtung derselben jeden, dem Freundschaft lieb ist.* Camburg an der Saale: Hoffmann, 1798.

⁶⁴ KIŠOŇOVÁ, R. – KUTÁŠ, M. Filozofia evolúcie, s. 578; BLACKMORE, S. Teorie memů. Kultura a její evoluce.

LILIENTHAL, M. *Schediasma critico-literarium de philothecis varioque earundem usus & abusu, vulgo von Stamm-Büchern*. Regiomonti: [b. t.], 1712.

MILLOT, Claude-Françoise-Xavier. *A világnak közönséges történetei*. [ford. Versegi Ferentz]. Pest, Buda : Weingand, 1790 – 1791.

Obvinenie učiteľov bratislavského evanjelického gymnázia Jána Grosza, Pavla Bilnicu, Daniela Stanislaidesa a Štefana Fábryho. Ústredná knižnica SAV, rukopisná zbierka Lyceálnej knižnice v Bratislave, Rkp. fasc. 300/3.

Pamätník Jonatána Laučka. Ústredná knižnica SAV, A 15299.

Pamätník Jána Hozneka. Ústredná knižnica SAV, A 1902.

Pamätník Gregora Berzevicziho. Rozpis venovaní v Repertorium alborum amicorum. Signatúra: 1784_berzeviczy1. [cit. 2017-03-31]. Dostupné na: http://www.raa.phil.unierlangen.de/recherche/raa.php?file=stammbucheintraeger&suchbegriff=1784_berzeviczy1&suchort=&logik=&sortierung=Sigle&order=ASC&output=list

Pamätník Gregora Berzevicziho. Rozpis venovaní v Repertorium alborum amicorum. Signatúra: 1784_berzeviczy2. [cit. 2017-03-31]. Dostupné na: http://www.raa.phil.unierlangen.de/recherche/raa.php?file=stammbucheintraeger&suchbegriff=1784_berzeviczy2&suchort=&logik=&sortierung=Sigle&order=ASC&output=list

SUHÁNI, F. X. *Dialogi, quibus naturalistarum, seu fortium spirituum virorum opiniones variis de rebus iisque oppositae sententiae referruntur*. Cassoviae: Landerer, 1789.

[TOMPA, Ladislav]. *Analysis repraesentationis I. C. G. [inclutus comitatus gömöriensis] circa libertatem preli*. Budae: Typis Vniversitatis, 1796.

TOWNSON, R. *Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793*. London: Robinson, 1797.

Zoznam bibliografických odkazov

- BALÁZS, É. H. *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus (1763 – 1795)*. Budapest: Akadémia kiadó, 1967.
- BÁTORA, J. *Vráťme naše spoločenské a humanitné vedy do sveta. Denník N* [online]. 24. 9. 2016. [cit. 2017-03-29]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/565801/vratme-nase-spolocenske-a-humanitne-vedy-do-sveta/>
- BENDA, K. *A magyar jakobinusok iratai*. I. kt. Budapest: Akadémiai kiadó, 1957.
- BENDA, K. *A magyar jakobinusok iratai*. II. kt. Budapest: Akadémiai kiadó, 1952.
- BENDA, K. *A magyar jakobinusok iratai*. III. kt. Budapest: Akadémiai kiadó, 1952.
- BLACKMORE, S. *Teorie memů. Kultura a její evoluce*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-394-3.
- CURRAN, M. *Atheism, Religion and Enlightenment in pre-revolutionary Europe*. Woodbridge [etc.]: Boydell Press, 2012. ISBN 978-0861-933-16-7.
- ECKHARDT, S. *Franciai forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest: Franklin társulat, [1924].
- GOODMAN, D. *The Republic of Letters, A Cultural History of the French Enlightenment*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1994.
- KIŠOŇOVÁ, R. – KUTÁŠ, M. *Filozofia evolúcie*. Trnava: Filozofická fakulta TU, 2013. ISBN 978-80-8082-638-3.
- KOLLÁROVÁ, I. *Vydavatelía v 18. storočí: Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava: Veda, 2006. ISBN 80-224-0889-1.
- KOLLÁROVÁ, I. Sloboda tlače v uhorskom neskorosvietenskom diskurze. *Historický časopis*. 2015, 63(3), 419 – 421.
- KOLLÁROVÁ, I. Tajný knižný obchod po Veľkej francúzskej revolúcii. Symptómy latentných dejín komunikácie. *Historický časopis*. 2017, 65(3), 445 – 470.
- KOWALSKÁ, E. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava: Veda, 2001. ISBN 80-224-0704-6.

- MARTELET, G. *Teilhard de Chardin, prorok Krista vždy väčšieho: Primát Krista a transcendence človeka*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2012.
- MÉSZÁROS, O. *Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku*. Bratislava: Veda, 2008. ISBN: 978-80-224-0984-1.
- MÉSZÁROS, O. *Dejiny maďarskej filozofie*. Bratislava: Veda, 2013. ISBN 978-80-224-1302-2.
- MÉSZÁROS, O. ed. *Školská filozofia v Uhorsku v XVI – XIX. storočí*. Bratislava: Kalligram, 2003.
- MÜNZ, T. *Filozofia slovenského osvietenstva*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961.
- PAVELEK, J. *Listy Mateja Bela*. Martin: Matica slovenská, 1990.
- RANKOV, P. *Teilhard de Chardin a informačná spoločnosť. Informácie bez sveta či svet bez informácií*. In: Infos 2000. Bratislava: Centrum VTI SR, 2000, s. 13 – 22.
- RYANTOVÁ, M. *Pamätníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum: Kulturně historický fenomén raného novověku*. České Budějovice: Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, 2007. ISBN 978-80-7040-976-3.
- SCHULZE, W. *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. [online]. s. 28. [cit. 2014-02-26] Dostupné na: http://www.historicum.net/fileadmin/sxw/Lehren_Lernen/Schulze/Ego-Dokumente.pdf
- SEIDLER, A. *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*. Budapest: Universitas, 2008. ISBN 978-963-9671-21-X.
- SZELESTEI, L. N. *Bél Matyás levelezése*. Budapest : Balassi Kiadó, 1993.
- TARANENKOVÁ, I. *Písať o sebe, písať seba. K podobám slovenskej autobiografickej literatúry v 19. storočí*. In: I. TARANENKOVÁ, ed. *Podoby autobiografickej literatúry 19. storočia*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry, 2012, s. 679 – 698.
- TEILHARD DE CHARDIN, P. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad, 1990.
- UHLÍŘ, Z. *Teorie a metodologie elektronicko-digitálního zpracování rukopisů a hybridní knihovna*. Praha: Národní knihovna ČR, 2002. ISBN 80-7050-410-2.

VÁCZI, J. *Kazinczy Ferencz levelezése*. 21 kt. Budapest: Magyar tudományos akadémia, 1890 – 1911.

WANGERMANN, E. *Von Joseph II. zu den Jakobiner-Prozessen*. Wien, Frankfurt, Zürich : Europa Verlag, 1966.

The possibilities to reconstruct and understand the intellectual communication networks in the early age Hungary. Reflections on INDED project

Ivona Kollárová

The study surveys the content and European context of the INDED project. It is a methodological probe to the issue of learning, understanding and possibly reconstructing the communication networks of the modern times. In accordance with her focus on the history of censorship and communication in the second half of the 18th century, the author points out methodological limitations of correspondence in this intention and draws attention to some so far insufficiently exploited sources. The study reflects the present state of knowledge about transfers of European philosophy to the Slovak environment within Hungary and highlights the cultural and evolutionary perception of this issue.

Key words: communication, communication networks, Hungary, censorship, 18th century

Corpus Inscriptionum Latinarum – minulosť, prítomnosť a budúcnosť zbierky latinských nápisov

Daniela Rošková

Kľúčové slová: Corpus Inscriptionum Latinarum, epigrafia, latinské nápisy, digitalizácia CIL, projekt Arachne

Corpus Inscriptionum Latinarum (ďalej CIL) – zbierka latinských nápisov z Rímskej ríše je základom poznania latinských nápisov a aj napriek mnohým ďalším, viac-menej špecializovaným kolekciam latinských nápisov, je CIL dodnes najdôležitejším dielom. Nie je na svete jediného epigrafika, klasického filológa či historika staroveku zaoberajúceho sa latinskými nápismi, ktorý by nepoznal toto monumentálne dielo.

V roku 1892 napísal J. P. Waltzing o zbierke CIL: „*C'est le corpus qui a rendu l'épigraphie accessible à tous. – Toto je zbierka, ktorá sprístupnila epigrafiu každému.*“¹ Skutočne, zbierka latinských nápisov zahŕňa nápisy zo všetkých kútov sveta, kam dosiahla Rímska ríša v čase svojej najväčšej slávy. Tým otvorila dvere vedeckému smeru – epigrafii, vede zaoberajúcej sa nápismi na rozličných materiáloch, ktorá zbiera, publikuje, interpretuje a sprístupňuje texty rôzneho obsahu.

Tento monumentálny projekt odštartoval Theodor Mommsen (1817 – 1903) – nemecký klasický filológ, epigrafik, historik staroveku, odborník na rímske právo, nositeľ Nobelovej ceny za literatúru (1902), všestranne nadaný vedec a politik. V roku 1853 sa mu podarilo pripraviť prvý diel a odvtedy začala Pruská akadémia vied vydávať jednotlivé diely zbierky CIL, ktoré vychádzajú dodnes.

Mommsen, ktorý sa už od svojich štúdií zaoberal starovekom, klasickými jazykmi a históriou, strávil dva roky v Neapolskom kráľovstve (časť dnešného Talianska), odkiaľ si doniesol zbierku asi 7 000 nápisov. To bol prvý podnet a základ zbierky latinských nápisov. V Berlíne sa mu v roku 1847 podarilo nájsť ďalších nadšencov a podporovateľov myšlienky zozbierať, prepísať a vydať komplexnú zbierku latinských nápisov, ktoré boli v minulých storočiach opísané čiastkovo stovkami

¹ C'est le corpus qui a rendu l'épigraphie accessible à tous." Por. SCHMIDT, M.G. Corpus Inscriptionum Latinarum, s. 3.

vedcov. Veľká časť práce zahŕňala osobné prehliadky miest a pamiatok v snahe čo najviac sa priblížiť originálu. V tých prípadoch, keď už citovaný nápis neexistoval, bádatelia sa snažili o čo najpresnejšie zaznamenanie porovnaním všetkých verzií zverejneného nápisu v dielach predchádzajúcich autorov, ktorí originál videli. Prvý zväzok súboru CIL vyšiel v roku 1853.²

Theodor Mommsen sa zaslúžil o vydanie viacerých zväzkov (vol. I, vol. I² pars I; vol. III; vol. III Supplementum; vol. V; vol. VIII; vol. IX; vol. X; vol. XIII pars II, fasc. 2; čiastočne vol. XVI)³, ďalšie nasledovali v rézii jeho súčasníkov aj pokračovateľov.

Zbierka latinských nápisov Corpus Inscriptionum Latinarum sa v súčasnosti skladá zo sedemnástich zväzkov vo formáte A3. Tieto zväzky (vol.) sa delia na časti (pars) a tie sa ešte delia na podkapitoly (fasc.). Do dnešnej doby sa spolu vydalo asi sedemdesiat častí zbierky, ktoré obsahujú približne 180 000 nápisov. Trinásť doplnkových zväzkov zahŕňa tabuľky a indexy. Samotné nápisy sú v zbierke CIL zaradené vo zväzkoch II. – XIV. geograficky podľa jednotlivých rímskych provincií. Len prvý zväzok, ktorý pozostáva z dvoch častí, obsahuje najstaršie nápisy až do obdobia konca republiky. XV. zväzok tvoria nápisy na predmetoch dennej potreby (instrumentum domesticum), XVI. zväzok zahŕňa vojenské diplomy (diplomata militaria) a XVII. míľniky (miliaria). Jednotlivé zväzky v rámci edície CIL sú tvorené časťami podľa typu nápisu (napr. náhrobné nápisy – tituli sepulcrales, voskové tabuľky – tabulae ceratae atď.):

Corpus Inscriptionum Latinarum – jednoduchý zoznam

CIL, vol. I	Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem
CIL, vol. II	Inscriptiones Hispaniae Latinae
CIL, vol. III	Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae
CIL, vol. IV	Inscriptiones parietariae Pompeianae Herculenses Stabianae
CIL, vol. V	Inscriptiones Galliae Cisalpinae Latinae
CIL, vol. VI	Inscriptiones urbis Romae Latinae
CIL, vol. VII	Inscriptiones Britanniae Latinae
CIL, vol. VIII	Inscriptiones Africae Latinae
CIL, vol. IX	Inscriptiones Calabriae, Apuliae, Samnii, Sabinorum, Piceni Latinae
CIL, vol. X	Inscriptiones Bruttiorum, Lucaniae, Campaniae, Siciliae, Sardiniae Latinae

² Viac k životu a dielu Theodora Mommsena por. REBENICH, S. Theodor Mommsen: eine Biographie; WIESEHÖFER, J. (Hrsg.). Theodor Mommsen: Gelehrter, Politiker und Literat; WUCHER, A. Theodor Mommsen, s. 383 – 400.

³ Horný index pri vol. I² označuje druhé vydanie prvého zväzku CIL. Pri druhom zväzku sa opäť stretávame s horným indexom označujúcim druhý diel druhého zväzku (vol. II a vol. II²).

CIL, vol. XI	Inscriptiones Aemiliae, Etruriae, Umbriae Latinae
CIL, vol. XII	Inscriptiones Galliae Narbonensis Latinae
CIL, vol. XIII	Inscriptiones trium Galliarum et Germaniarum Latinae
CIL, vol. XIV	Inscriptiones Latii veteris Latinae et Supplementum Ostiense
CIL, vol. XV	Inscriptiones urbis Romae Latinae. Instrumentum domesticum
CIL, vol. XVI	Diplomata militaria
CIL, vol. XVII	Miliaria imperii Romani

Každá zbierka nápisov prináša text nápisu upravený iným spôsobom, preto je potrebné pri práci s epigrafickým materiálom zistiť si, v akej podobe sa nápis publikuje, ako a či sa rozvádzajú skratky, ako sa označuje vloženie písmena, zásah editora a pod. V snahe vyhnúť sa nejasnostiam v rámci editovania materiálov sa používa všeobecne platný systém zavedený v roku 1931⁴ na konferencii epigrafikov a paleografov v Leydene, tzv. Leydenský systém. Tento systém sa používa pri publikovaní latinských aj gréckych nápisov, papyrusov a manuskriptov.⁵

Zbierka latinských nápisov CIL prináša text epigrafickej pamiatky presne v tej podobe, ako sa našiel. Zachováva riadky, písmo je rovnako vysoké a typ je normálny – CIL neodlišuje typ písma, akým bol originál napísaný: *Scriptura capitalis quadrata*, *Scriptura actuarialis* (*libraria*), *Scriptura uncialis*.

Skratky v CIL nie sú rozpisané.⁶ Skratky sa rozpisujú len v takých prípadoch, keď by mohla vzniknúť pochybnosť o ich význame. Aj v tomto prípade je rozvedená skratka uvedená len v komentári. Malými písmenami v kurzíve sú naznačené opravy moderného vydavateľa, príp. doplnky (to, čo na kameni chýba), veľkými písmenami v kurzíve sa zaznačujú časti, ktoré už teraz chýbajú, ale v starších opisoch sú ešte zachované. Interpretácia rekonštrukcie skratiek a chýbajúcich slov spolu s diskusiou o problematických častiach sú v latinčine.

Prvé zväzky Corpus Inscriptionum Latinarum sa tlačili vždy po jednom. Toto vedie k tomu, že dodatky a opravy, rovnako ako nové a opätovne upravené nápisy, sa objavujú na rôznych miestach v každom zväzku, čo veľmi sťažuje ich vyhľadávanie a prácu s nimi. Sekcia „*Falsae vel alienae*“ často obsahuje nové informácie o nápisoch, ktoré už boli publikované v iných zväzkoch. Problémom je aj veľký počet nápisov, ktoré boli zahrnuté viac ako raz do korpusu. Na riešenie týchto problémov, ktoré komplikujú možnosť získať o nápise jednoznačné informácie, bola v roku 2003 publikovaná konkordancia – *Index numerorum*.⁷ Dodatky k tomuto indexu, ktoré je

⁴ V porovnaní s vydanými edíciami (väčšina ešte v 19. storočí) je tento systém dosť nový, a hoci sa snažil držať znakov prevládajúcich v predchádzajúcich edíciách, pri čítaní starších zbierok, najmä talianskych a francúzskych, nájdeme iné systémy. Vždy sa uvádzajú v úvodoch, resp. predhovoroch.

⁵ Viac por. VIDMAN, L. *Psáno do kamene*, s. 53 – 54; SCHMIDT, M. G. *Einführung in die lateinische Epigraphik*, s. 23 – 24.

⁶ Skratky nerozpisuje ani zbierka DESSAU, H. *Inscriptiones Latinae Selectae*.

⁷ FASSBENDER, A. (ed.) *Findbuch zum Corpus inscriptionum Latinarum*, zusammengestellt (= CIL *Auctarium*, *Series nova* 1).

nevyhnutné vypracovať pri zverejnení každého nového zväzku CIL, sú k dispozícii vo formáte PDF.⁸

Corpus Inscriptionum Latinarum momentálne spravuje a nové vydania pripravuje Berlínsko-Brandenburgská akadémia vied (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften), ktorá sa venuje aj jeho modernizácii. Výsledkom práce výskumného centra CIL je aj databáza „*Archivum Corporis Electronicum*“, ktorá umožňuje prístup k súboru odtlačkov⁹, fotografií a bibliografických odkazov, roztriedených podľa čísiel nápisov. Digitálne obrázky nápisov a odtlačkov (ak sú k dispozícii) je možné prezerať v rôznych rozlíšeniach.

Z množstva zväzkov zbierky je zrejmé, aká je rozsiahla. Nie je možné, aby bola dostupná bádateľovi v ktorejkoľvek knižnici. Aj napriek tomu by sme mohli veťu J. P. Waltzinga aj dnes zopakovať. Na miesto „corpus“ (klasických zväzkov CIL) by sme postavili digitalizovanú verziu CIL, ktorá dnes ponúka otvorený prístup k epigrafickým pamiatkam skutočne každému.

Digitalizácia zbierky Corpus Inscriptionum Latinarum už nie je len ideálom, ale od roku 2009 už (aspoň čiastočne) aj realitou. Digitalizácia jednotlivých zväzkov CIL je spoločným dielom knižníc Americkéj akadémie v Ríme (American Academy in Rome), Francúzskej školy v Ríme (École Française de Rome) a Nemeckého archeologického inštitútu (Deutsches Archäologisches Institut). Server na sprístupnenie zväzkov, ktorý bol najväčším problémom, ponúkol Nemecký archeologický inštitút a Univerzita v Kolíne nad Rýnom vo forme svojej databázy Arachne. Arachne je dynamicky prepojená s medzinárodnými agregátormi ako je Claros alebo s medzinárodným európskym projektom Carare a je voľne dostupná na webe.

Digitalizovaná verzia CIL na Arachne momentálne obsahuje viac ako 50 zväzkov (vol. I – XVI + auctaria), uverejnených pred rokom 1940, teda tých zväzkov, ktorým už vypršali autorské práva. V digitalizovanej verzii sa nachádzajú jednotlivé zväzky CIL vo formáte PDF.¹⁰ Dostupné finančné prostriedky pokrývajú digitalizáciu zbierky s nedokonalou OCR schopnosťou vyhľadávania.¹¹

Cieľom projektu je v budúcnosti vytvoriť databázu, v ktorej bude možné vyhľadávať pomocou kľúčových slov. Dôležité je, že sa zároveň budú postupne pridávať aj ďalšie zväzky CIL a aj grécke nápisy – Inscriptiones Graecae, čo bude možné po vypršaní autorských práv na ich využívanie.¹²

⁸ Corpus Inscriptionum Latinarum – Concordance.

⁹ Odtlačok (alebo oklepok, nemecky Abklatsch, anglicky squeeze) je predchodca fotografie. Je to spôsob zachytenia nápisu, pri ktorom sa urobí mechanický odtlačok nápisného textu na špeciálny papier. Por. VIDMAN, odk. 5, s. 55.

¹⁰ Arachne.

¹¹ OCR (optical character recognition) je technológia, ktorá slúži na rozpoznávanie textu z fotografií alebo naskenovaných dokumentov. Kvalita rozpoznávania závisí od kvality zdroja a od použitého algoritmu, ktorý má vplyv na výslednú cenu.

¹² About iDAL.images/Arachne.

Najpohodlnejšie sa pri vyhľadávaní konkrétnej problematiky pracuje s internetovými databázami. Zadanie správneho kľúčového slova umožní vyhľadanie množstva relevantných nápisov. Asi najznámejšia je databáza Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (EDCS), ktorá pokrýva 25 databáz a epigrafických zbierok, okrem iných aj z CIL.¹³

Latinské nápisy sú predmetom skúmania viacerých odborov; spájajú historikov, klasických filológov, archeológov, kunsthistorikov a v neposlednom rade aj epigrafikov. Je zrejmé, že nie je možné pracovať vždy s originálmi nápisov, keďže sa nachádzajú „in situ“, v múzeách, v archeologických zbierkach, dokonca mnohé z nich už vo fyzickej podobe ani neexistujú. Z mnohých nápisov máme zachované len ich odpisy, a aj pri tých, ktoré sa zachovali, sa musíme obrátiť na prepisy v zbierkach. Častokrát je nemožné nájsť všetky potrebné materiály na jednom mieste, hoci aj v knižnici, keďže len málo knižníc sa môže popýšiť vlastníctvom zbierky Corpus Inscriptionum Latinarum.¹⁴ Práve s týmto problémom sa v budúcnosti nebude treba trápiť, pretože už dnes je možné nájsť veľké množstvo zväzkov CIL v digitalizovanej podobe, ktoré sú voľne prístupné na internete a počet digitalizovaných zväzkov sa bude do budúcnosti stále zvyšovať. A tak budúcnosť epigrafie tvoria popri klasických materiáloch aj internetové databázy, ktoré sú schopné pokryť obrovské množstvo nápisov a pomocou stále dokonalejších vyhľadávačov a indexovacích algoritmov zjednodušujú prácu bádateľom.

PRÍLOHA

Corpus Inscriptionum Latinarum – prehľad zväzkov

vol. I	Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem
vol. I²	Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem
pars I	Fasti consulares ad a. u. c. DCCLXVI. Elogia clarorum virorum. Fasti anni Iuliani
pars II, fasc. I	Inscriptiones Latinae antiquissimae
pars II, fasc. II	Addenda. Nummi. Indices
pars II, fasc. III	Addenda altera. Indices
pars II, fasc. IV	Addenda tertia. 1: Textus, 2: Tabulae
pars II, fasc. V	Index fasciculorum I – IV.

¹³ Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (= EDCS).

¹⁴ Na Slovensku je viacero zväzkov CIL dostupných na Univerzite Komenského v Bratislave, na Katedre všeobecných dejín.

vol. II	Inscriptiones Hispaniae Latinae
Supplementum	
vol. II²	Inscriptiones Hispaniae Latinae
pars V	Conventus Astigitanus
pars VII	Conventus Cordubensis
pars XIV	Conventus Tarraconensis
fasc. I	Pars meridionalis conventus Tarraconensis
fasc. II	Colonia Iulia urbs triumphalis Tarraco
fasc. III	Colonia Iulia urbs triumphalis Tarraco
fasc. IV	Colonia Iulia urbs triumphalis Tarraco
vol. III	Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae
pars I	Inscriptiones Aegypti et Asiae. Inscriptiones provinciarum Europae Graecarum. Inscriptionum Illyrici partes I – V
pars II	Inscriptionum Illyrici partes VI. VII. Res gestae divi Augusti. Edictum Diocletiani de pretiis rerum. Privilegia militum veteranorumque. Instrumenta Dacica
Supplementum	Inscriptionum Orientis et Illyrici Latinarum supplementum
pars I	fasc. I – III
pars II	fasc. IV – V
vol. IV	Inscriptiones parietariae Pompeianae Herculenses Stabianae
Supplementi pars I	Tabulae ceratae Pompeiis repertae
Supplementi pars II	Inscriptiones parietariae et vasorum fictilium
Supplementi pars III	Inscriptiones Pompeianae Herculenses parietariae et vasorum fictilium
Supplementi pars IV	Fasc. I ad titulos pictos spectantem
vol. V	Inscriptiones Galliae Cisalpinae Latinae
pars I	Inscriptiones regionis Italiae decimae
pars II	Inscriptiones regionum Italiae undecimae et nonae
vol. VI	Inscriptiones urbis Romae Latinae
pars I	Inscriptiones sacrae. Augustorum, magistratum, sacerdotum. Latercula et tituli militum
pars II	Monumenta columbariorum. Tituli officialium et artificum. Tituli sepulcrales reliqui: A-Claudius
pars III	Tituli sepulcrales: Claudius-Plotius

pars IV, fasc. I	Tituli sepulcrales: Plotia-Zozon. Inscriptiones varii argumenti. Fragmenta
pars IV, fasc. II	Additamenta
pars IV, fasc. III	Additamentorum auctarium.
pars V	Inscriptiones falsae
pars VI, fasc. I	Index nominum
pars VI, fasc. II	Index cognominum
pars VI, fasc. III	Grammatica quaedam erroresque quadratarii et alias rationes scribendi notabiliores
pars VII	Indices vocabulorum
fasc. I	Vocabula. A – C
fasc. II	Vocabula. D – F
fasc. III	Vocabula. G – M
fasc. IV	Vocabula. N – S
fasc. V	Vocabula. T – Z
fasc. VI	Cognomina H – Z. Cognomina acephala. Vocabula acephala
fasc. VII	Notae numerorum. Vocabula cum encliticis -que, -st, -ve composita. Quibus locis inveniantur additamenta titulorum voluminis VI Corporis inscriptionum Latinarum
pars VIII	Titulos et imagines coll. schedasque
fasc. II	Titulos imperatorum domusque eorum thesauro schedarum imaginumque ampliato
fasc. III	Titulos magistratuum populi Romani ordinum senatorii equestrisque thesauro schedarum imaginumque ampliato
vol. VII	Inscriptiones Britanniae Latinae
vol. VIII	Inscriptiones Africae Latinae
pars I	Inscriptiones Africae proconsularis et Numidiae
pars II	Inscriptiones Mauretianarum
Supplementi pars I	Inscriptiones Africae proconsularis
Supplementi pars II	Inscriptiones provinciae Numidiae
Supplementi pars III	Inscriptiones Mauretaniae. Miliaria et instrumentum domesticum
Supplementi pars IV	Inscriptiones Africae proconsularis
Supplementi pars V	Fasc. I – III. Indices
vol. IX	Inscriptiones Calabriae, Apuliae, Samnii, Sabinorum, Piceni Latinae

vol. X	Inscriptiones Bruttiorum, Lucaniae, Campaniae, Siciliae, Sardiniae Latinae
vol. XI	Inscriptiones Aemiliae, Etruriae, Umbriae Latinae
pars I	Inscriptiones Aemiliae et Etruriae
pars II, fasc. 1	Inscriptiones Umbriae, viarum publicarum, instrumenti domestici
pars II, fasc. 2	Addenda ad partes priores et indicum capita tria
vol. XII	Inscriptiones Galliae Narbonensis Latinae
vol. XIII	Inscriptiones trium Galliarum et Germaniarum Latinae
pars I, fasc. 1	Inscriptiones Aquitaniae et Lugudunensis
pars I, fasc. 2	Inscriptiones Belgicae
pars II, fasc. 1	Inscriptiones Germaniae superioris
pars II, fasc. 2	Inscriptiones Germaniae inferioris. Miliaria Galliarum et Germaniarum
pars III, fasc. 1	Instrumentum domesticum I.
pars III, fasc. 2	Instrumentum domesticum II.
pars IV	Addenda ad partes primam et secundam
pars V	Indices
pars VI	Signacula publice laterculis impressa
vol. XIV	Inscriptiones Latii veteris Latinae
Supplementum Ostiense	
Supplementi Ostiensis fasciculus II.	
vol. XV	Inscriptiones urbis Romae Latinae Instrumentum domesticum
pars I	
pars II, fasc. 1	
vol. XVI	Diplomata militaria
Supplementum	
vol. XVII	Miliaria imperii Romani
pars I	Provinciae Hispaniae et Britannia
pars I, fasc. I	Miliaria provinciae Hispaniae citerioris
pars II	Miliaria provinciarum Narbonensis Galliarum Germaniarum
pars IV	Ilyricum et provinciae Europae Graecae
pars IV, fasc. I	Miliaria provinciarum Raetiae et Norici
pars IV, fasc. II	Miliaria provinciae Dalmatiae

Auctarium

Priscae Latinitatis monumenta epigraphica. Tabulae lithographae

Exempla scripturae epigraphicae Latinae a Caesaris dictatoris morte ad aet. Iustiniani

Inscriptiones Latinae liberae rei publicae (Imagines)

Addenda bibliographica praecipue ad CIL

CIL XV 8017-8622. Signacula aenea Corporis inscriptionum Latinarum voluminis XV partis II fasciculo II destinata

Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch

Quibus locis inveniuntur additamenta titulorum voluminis VI Corporis inscriptionum Latinarum. Seorsum expressum ex CIL VI 7, 7.

Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum Indices (ILLPRON Indices)

fasc. 1 Catalogus.

fasc. 2 Index vocabulorum et Index notarum numerorum.

fasc. 3 Thesaurus vocabulorum

**Auctarium
Series Nova**

Vol. 1: Index Numerorum. Ein Findbuch zum Corpus Inscriptionum Latinarum. Bd. I – II.

Vol. 2: Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch. Bd. I – III.

Vol. 3: Chapeau, Herr Dessau! Zum 150. Geburtstag des Berliner Althistorikers und Epigraphikers. Beiträge eines Kolloquiums und wissenschaftliche Korrespondenz des Jubilars

Vol. 4: Öffentlichkeit – Monument – Text. XIV
Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae.
27. – 31. Augusti MMXII.¹⁵

¹⁵ Spracované na základe: „CIL volumes“. Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities.

Zoznam bibliografických odkazov

- Arachne* [online]. [cit. 2017-07- 11]. Dostupné na: <http://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=en/node/291>
- About iDAI.images/Arachne* [online]. [cit. 2017-07- 11]. Dostupné na: <http://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=en/node/3>
- Corpus Inscriptionum Latinarum* (= CIL). MOMMSEN, T. et al. (eds). Berlin, 1862.
- Corpus Inscriptionum Latinarum* (= CIL) [online]. [cit. 2017-07- 11]. Dostupné na: http://cil.bbaw.de/cil_en/index_en.html
- Corpus Inscriptionum Latinarum – Concordance* [online]. [cit. 2017-07- 11]. Dostupné na: http://cil.bbaw.de/cil_en/dateien/konkordanz.html
- „CIL volumes“. Berlin-Brandenburg Academy of Sciences and Humanities [online]. [cit. 2017-07- 11]. Dostupné na: http://cil.bbaw.de/cil_en/dateien/cil_baende.html#auctarium
- DESSAU, H. *Inscriptiones Latinae Selectae*. Berolini: apud Weidmannos, 1892.
- Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby* (= EDCS) [online]. Dostupné na: http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=de
- FASSBENDER, A.(ed). *Index Numerorum. Ein Findbuch zum Corpus Inscriptionum Latinarum*. CIL Auctarium Series Nova. 2. zv. Berlín, New York, 2003. ISBN 3-11-015244-4.
- iDAI/Arachne* [online]. [cit. 2017-07- 11]. Dostupné na: <http://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=en/node/3>
- REBENICH, S. *Theodor Mommsen: eine Biographie*. München: Beck, 2002. ISBN 978-34-0649-295-2.
- SCHMIDT, M. G.: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin: Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, 2007. ISBN 3-11-003189-2.
- SCHMIDT, M. G. *Einführung in die lateinische Epigraphik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004. ISBN 978-3-534-23642-8.

VIDMAN, L. *Psáno do kamene*. Praha: Academia, 1985.

WIESEHÖFER, J. a BÖRN, H. (Hrsg.). *Theodor Mommsen: Gelehrter, Politiker und Literat*. Stuttgart: Steiner, 2005. ISBN 3-17-018940-9.

WUCHER, A. Theodor Mommsen. In: WEHLER H. U. (Hrsg.). *Deutsche Historiker*, Band 4. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1972, s. 383 – 400.

Corpus Inscriptionum Latinarum – past, present time and future of the collection of Latin inscriptions

Daniela Rošková

The study researches the collection of Latin inscriptions – Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL), a project by Theodor Mommsen, which has been running since the 19th century until today. The CIL contains Latin inscriptions from the whole territory of the former Roman Empire. It consists of 17 volumes and each of them comprises several parts. Until today, 70 titles of the collection have been published.

The study deals with the history and present time of this project, and presents the content of the collection – the individual volumes and information of what can be found in them. The present time of the CIL collection brings modernization and digitization. Today, it is not necessary to look for information in extensive volumes of the A3 size. There are new solutions at hand, either the digitized part of the collection (volumes published until 1940) in PDF version, as a part of the Arachne project, or comfortable search engines, including information not only from the CIL, but also from other collections of inscriptions.

Key words: Corpus Inscriptionum Latinarum, Latin inscriptions, digitization of CIL, Arachne – project, epigraphy

SLÁDEK, Miloš.

Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém.

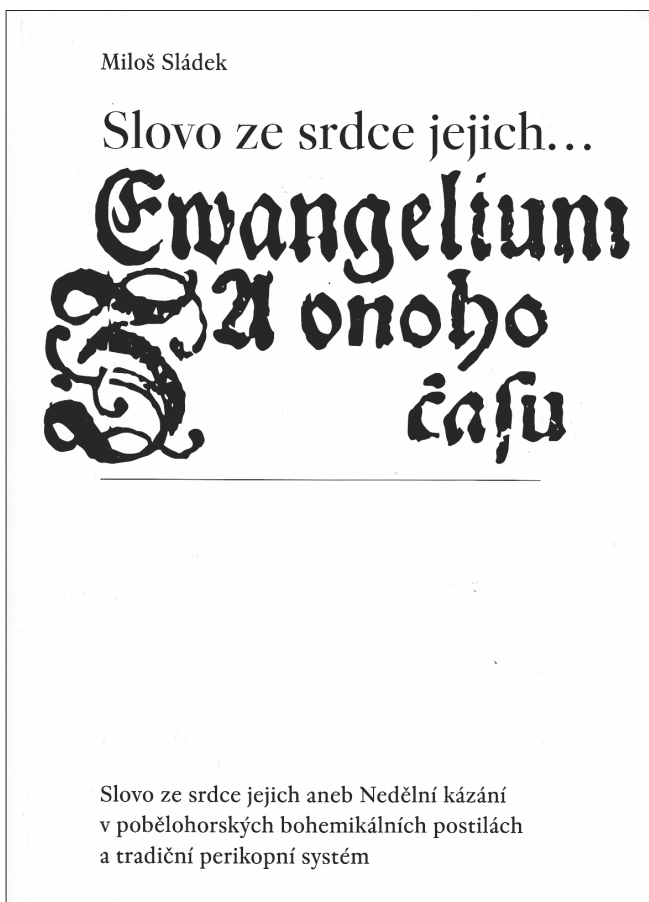
Praha: Památník národního písemnictví, 2017. 720 s.
ISBN 978-80-87376-36-2

Jan Pišna

Genologické studie mají z literárněhistorického pohledu řadu úskalí, které není jednoduché překročit a vypořádat se s nimi. Jedním z těchto osidel je nebezpečí, že se autor dobere jen jakéhosi zúženého vidění žánru a výsledek tak bude působit jako trichtýřovité zaboření do problematiky, přičemž vše kolem zůstane nepovšimnuto ležet ladem. Často se stává, že se takové studie velmi ledabyly a povrchně konfrontují své poznatky s kontextem a kulturou doby, o nichž pojednávají. To však není případ nejnovější monografie Miloše Sládka o homiletice 17. a 18. století *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*, která vyšla nákladem Památníku národního písemnictví v edici Depozitář. Naopak, dostává se nám do rukou práce v mnoha směrech výjimečná, ať už samotným způsobem zpracování či hloubkou, s níž autor nahlíží do mnoha hraničních mezioborových oblastí.

Miloš Sládek (nar. 1964), literární historik, pracovník Památníku národního písemnictví v Praze a vysokoškolský pedagog, se věnuje české literatuře pobělohorského období již dlouhou dobu. Znám je také jako editor barokního bestselleru *Velického života Pána a Spasitele našeho Ježíše Krista* od Martina z Kochemu či životopisu *Milé choti nebeského miláčka blahoslavené Anežky panny* od Jana Františka Beckovského. Z barokní prozaické (převážně homiletické) literatury Sládek vytvořil tři komentované antologie *Malý svět jest člověk* (1995), *Vítr jest život člověka* (2000), *Svět je podvodný verbíř* (2007), adresované především široké čtenářské veřejnosti.

Hlavní devizou předkládané monografie je její komplexnost, s níž Sládek téma pobělohorské homiletiky uchopil. Neizoluje kázání a postily od jejich duchovní, katechetické a exegetické funkce, spíše se snaží čtenáře upozornit na úzké souvislosti mezi hmotnou a duchovní kulturou pobělohorské doby. Významnou složkou Sládkovy práce je především preciznost výkladu a koherence jednotlivých kroků. Ohledy

Obr. 1 Obálka publikace

na odborně neškoleného čtenáře však nejsou na škodu ani odborníkovi, který po knize šáhne jako po moderním kompendiu na danou problematiku. Tato vstřícnost je integrována také do samotné struktury knihy, která je rozdělena na přibližně tři stejně obsáhlé kapitoly. První dvě bychom mohli označit za výkladové kapitoly, v nichž se čtenáři postupně otvírá cesta k výslednému komparativnímu katalogu všech probíraných postil z hlediska tématu perikop.

První kapitola vede výklad od objasnění pojmu neděle a svátku (včetně náhledu do „každodennosti“ nedělního dne z pozice prostého věřícího a kněze), přes specifika barokního kazatelství (zde se probírá rétorická doporučení a poučky, formální náležitosti kázání, samotný projev před věřícími), až k důkladnému načrtnutí dosavadní sekundární literatury, především literárněhistorické a historické. Zde Sládek několikrát upozornil na absenci studia homiletické literatury ze strany teologie, ale také etnografie a folkloristiky.

Zato druhá kapitola se skládá z medailonků jednotlivých autorů barokních postil. Sládek tak připomněl životní osudy a zhodnotil literární činnost známých představitelů jako Matěj Václav Štajer, Antonín Koniáš, Bohumír Hynek Josef Bílovský, ale také pomohl navrátit jména jako Šebestián Vojtěch Scipion, Jan Kleklar, Caspar Knittel, Karel Račín, Štěpán František Náchodský, Daniel Nitsch, Johann Kraus, Pavel Josef Axlar, Fabián Veselý, Damascen Marek, Antonín Jan Kelský, Michael Pellischotti, Chrysostom Xaver Ignác Táborský a Leopold Fabritius zpět na mapu písemnictví 17. a 18. století, zároveň uvedl i autory sekundární literatury, kteří se těmto zmíněným spisovatelům ve svých pracích věnovali. Z hlediska dobového kontextu ponechal Sládek stranou překladové postily. Výjimku tvoří pouze opakovaně vydávaná postila od Georga Scherera v překladu Jana Barnera, které se Sládek věnuje. Právě v této kapitole Sládek v mnohých detailech doplnil údaje týkající se vydání knih či opravil nesrovnalosti a věcné chyby, které zjistil při komparaci údajů z *Knihopisu*.

Třetí kapitola představuje katalog jednotlivých perikop na celý rok (uvedené texty perikop Sládek převzal z Koniášovy Postily, avšak pro zřídka dochování v postilách do katalogu nezařadil epištolní perikopy), které se staly výchozím bodem pro srovnání všech postil výše zmíněných autorů. Sládek tím vyřešil jeden z palčivých problémů badatelského přístupu, na jakém základě vlastně tak různorodou skupinu materiálu porovnávat. Ke slovu se tak dostává konkrétní sledování volby témat či rétorických postupů a vzájemná komparace mezi textem perikopy a výsledného kázání.

Závěrečná čtvrtá část knihy disponuje ediční poznámkou k textům perikop, bibliografií, rejstříky, rejstřík témat kázání, vybranými mědirytí Jana Jiřího Heinische s gesty kazatelů a anglické, polské a maďarské resumé.

Jaký je tedy Sládkův přístup k tiskem vydaným postilám mezi lety 1620 až 1770? V mnohém se vyrovnává s předpojatými názory na baroko v literárněhistorických kompendiích a monografiích starší doby, do nichž spadá jednak „*nepochopení pro dobově odlišné principy literární tvorby*“, jednak „*faktory politickými a v některých případech i konfesijními*“ (s. 108 – 109). Sládek jde cestou synkretickou, nejde mu jen o samotnou tvorbu (byť se jí věnuje velmi obšírně z hlediska formálních náležitostí podle vzoru dobových rétorických příruček), ale o recipienty a samotný recepční dosah homiletické literatury a především mu jde o stanovení určitých vývojových uzlů v rámci homiletické tvorby. Sládek se snaží podchytit vývojové tendence uvnitř žánru. Situace v první polovině 18. století byla velmi různorodá až pestrá, neboť vedle konzervativních kazatelů jako Štajer či Koniáš (praktikující humanistický ciceronismus), byla jen část (Račín, Nitsch, Táborský, Bílovský) ovlivněna konceptuálním kazatelstvím, proto je nutné mluvit spíše o „*ovlivnění konceptuálními přístupy*“ (s. 96 – 97). Můžeme říci, že Sládek také nezavírá oči nad přesahy za vytyčené hranice bohemistiky či literární vědy. V některých klíčových pojmech se inspiroje a přijímá výsledky zahraničního výzkumu (např. z prací Barbary Bauerové či Urse Herzoga). V tomto ohledu je škoda, že autor nepřihlédl také k pracím Franze M. Eybla, který se

literatuře raného novověku a mimo jiné také kázáním a kazatelství věnuje s přesahem ke knihovědě a folkloristice.

Podíváme-li se na knihu *Slovo ze srdce jejich...* jako celek, vidíme v ní především pokoru vůči výchozímu materiálu. Autor nemá ambice vytvořit kompendium, které by pojednalo o vývoji homiletiky od středověku až po nedávnou současnost. V tomto měřítku a v celé šíři tématu dnes již neobstojí ani značně věkovitá práce *České postily* Hynka Hrubého z roku 1901. Naopak autor strážlivě zvážil to, co je v moci jednoho člověka a stvořil sedmisetstrannou monografii nejen o postilách pobělohorského období, ale také poodhalil něco z odkazu barokní spirituality, duchovní každodennosti a především také z mentality člověka raného novověku.

19. storočie v zrkadle písomných prameňov: Z dejín knižnej a duchovnej kultúry Slovenska

Prešov: Štátna vedecká knižnica, 2016. 276 s.
ISBN 978-80-89614-30-1

Lívia Kurucová

V roku 2016 vydala Štátna vedecká knižnica v Prešove v rámci edície Historické fondy nekonferenčný recenzovaný zborník *19. storočie v zrkadle písomných prameňov* s podtitulom *Z dejín knižnej a duchovnej kultúry Slovenska*. Redakčne ho pripravilo oddelenie historických knižničných fondov; do zborníka začlenili aj príspevky, ktoré ich autori prezentovali na vedeckej konferencii *Dejiny knižnej kultúry Slovenska – 19. storočie v zrkadle písomných prameňov* konanej v septembri 2015.

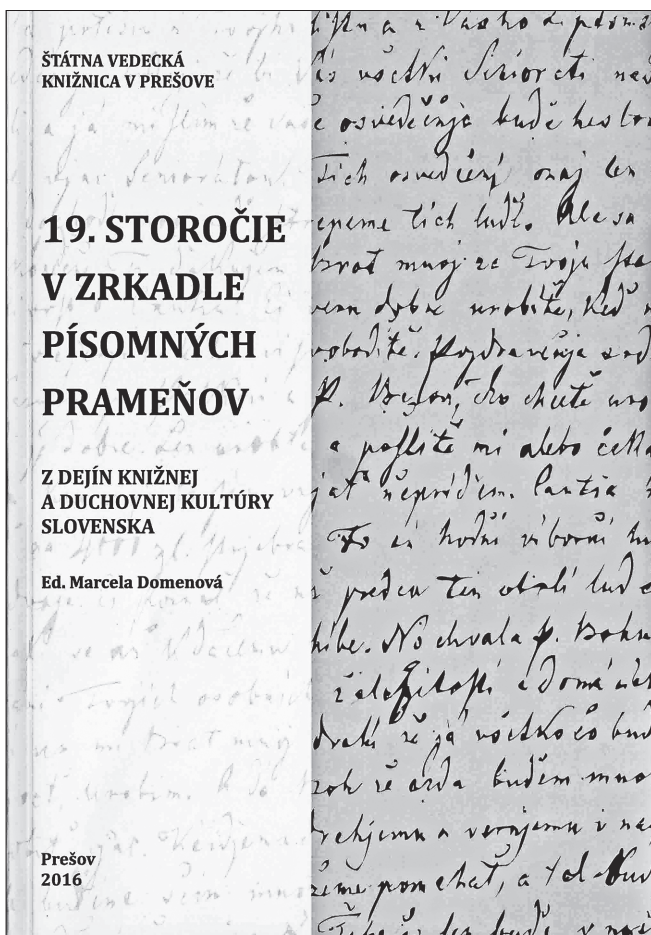
Zborník tvoria tri časti. Rubrika *Štúdie* obsahuje 20 príspevkov, ktoré možno rozdeliť na niekoľko tematických oblastí. Väčšiu skupinu tvoria práce týkajúce sa osobnosti Ludovíta Štúra, predstaviteľov štúrovskej generácie, resp. osôb priamym alebo nepriamym spôsobom spojených so Štúrom či jeho aktivitami. Autori sa v štúdiách pokúsili o reflexiu života a diela Ludovíta Štúra, pozornosť venovali literárnej a vydavateľskej činnosti štúrovskej generácie, usilovali sa priblížiť tvorbu a činnosť i ďalších osobností pôsobiacich v 19. storočí.

Pavol Markovič vo svojom príspevku predstavuje Štúrove cestopisné a memoárové texty. Označuje ich za jedinečný podklad na poznávanie širších súvislostí jeho osobnosti a činnosti v národnom obrození, za dôležitý zdroj informácií integrujúci Štúrove názorové a postojoyé konštanty s jeho osobnými postrehmi a individuálnou senzibilitou.

Štúrove stopy v meste pod Urpínom sledovala *Mária Bôbová*. Uvádza, že Banskú Bystricu Štúr prvýkrát navštívil v roku 1835 v sprievode spolužiaka Samuela Vanka, ale prostredníctvom korešpondencie udržiaval aj kontakty s viacerými obyvateľmi mesta.

O zhodnotenie vízií a prínosu Štúra nielen v kontexte agility slovenských romantikov sa pokúsila *Marta Germušková*.

Predstaviť osobnosť Ludovíta Štúra tak, ako ho vnímalo francúzske prostredie sa rozhodol *Ján Mojdis*, a to na základe práce Heleny Turcerovej Devečkovej. Autorka v nej chronologicky sleduje život a osudy Štúra na pozadí dejinného vývoja Slovákov a ich vzťahov k Čechom a Moravanom a vyzdvihuje jeho záujem o dejiny a o kultúru Francúzska.

Obr. 1 Obálka publikácie

Analýze tlačí nachádzajúcich sa v zbierke historického fondu Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, ktoré sú spojené s kodifikáciou slovenského spisovného jazyka, resp. s ďalšími profesijnými záujmami Štúra, Jozefa Miloslava Hurbana a Michala Miloslava Hodžu, sa venuje Lucia Němcová. Sleduje počet a stav zachovaných tlačí, ich tematické i chronologické členenie a posesorské údaje. Konštatuje, že fond obsahuje výber najdôležitejších nebeletristických diel uvedených osobností.

Michal Glevaňák bližšie približuje štúrovca Bohuslava Nosáka-Nezabudova a jeho stretnutie s najvýznamnejšími predstaviteľmi gréckokatolíckej cirkvi.

Činnosť ďalšieho štúrovca, Štefana Václava Homolu, podrobnejšie skúma Marián Naster. Homola pôsobil na Dolnej zemi, aktívne sa venoval rozvoju národnobuditeľskej práce, osvetovej činnosti, pedagogickej činnosti, budovaniu knižníc a šíreniu štúrovskej slovenčiny.

Peter Karpinský sa zaoberá osobnosťou a dielom evanjelického farára Jána Kutlíka staršieho, ktorý sa zapojil i do aktivít súvisiacich s propagovaním slovenského jazyka medzi Slováckmi žijúcimi na Dolnej zemi. Pokúša sa o pravopisnú a hláskovú analýzu jeho diela *Kronika dejepisná*. Označuje ho za doklad o fungovaní slovenského jazyka v druhej polovici 19. storočia, ktorý zároveň prináša informácie o stave spoločnosti. Poukazuje na akceptáciu kodifikačných jazykových príručiek Štúra a Martina Hattalu, učebníc a praktických príručiek v texte diela. Upozorňuje na rozpory, ktoré mohli vzniknúť kvôli nesúladu niektorých kodifikačných pravidiel uvádzaných v normotvorných prácach. Zdôrazňuje, že pri aplikácii jazykovej normy v dobovej praxi spôsobovali najväčšie problémy znaky s odlišným chápaním v koncepciách vyššie uvedených autorov.

Informácie o živote, diele a o zberateľskej činnosti Martina Hamuljaka prináša *Mária Pitoňáková*. Pozornosť zameriava predovšetkým na spôsob, akým si Hamuljak budoval knižnicu a bližšie predstavuje najvzácnejšie exempláre slovníkových diel, ktoré tvorili súčasť jeho zbierky. Nachádzajú sa medzi nimi významnejšie vydania slovenských autorov, ale aj diela českých autorov, gréckych a rímskych klasikov a množstvo diel v ďalších jazykoch.

Viacere príspevky sa zaoberajú poéziou. *Milan Kendra* sa venuje základným parametrom uvažovania o koncepte subjektivity vo vzťahu k neskororomantickej, postromantickej, resp. predrealistickej poézii. Veľkú pozornosť upriamuje na analýzu a interpretáciu básnických prvotín Pavla Országha, sleduje najmä komunikačno-estetické charakteristiky subjektu, ako sa prejavuje v spôsobe umeleckej výstavby, ako určuje významovú tendenciu básne a aká je jeho gnozeologická funkcia.

Poéziu latinského básnika, piaristického kňaza Jozefa Budaváryho Kričku, predstavuje *Angela Škovierová*. Približuje najmä diela reflektujúce cirkevné a spoločenské udalosti 19. storočia, ktoré sa odohrávali na území Uhorska aj v širšom kontexte. Podľa autorky je pre jeho poéziu príznačná nadnesenosť, pátos, isté vzrušenie, nadšené city, vzletná forma a sviatočnosť prejavu. Ódy predstavené v príspevku sú adresované významným cirkevným predstaviteľom a svetským vzdelancom.

Peter Ruščin sleduje vydania tlačeného, nenotovaného katolíckeho spevníka *Velka Fijalka Libeznej vúne*, od najstaršej edície cez zlatú éru (Wertmüllerove vydania) až po obdobie stagnácie po roku 1855. Dielo plnilo funkciu ľudového spevníka a obsahovalo rôznorodý výber duchovných piesní. V 19. storočí bolo populárne predovšetkým v diecézach Spiša, Rožňavy a Košíc.

Problematickou postupného vývoja rozprávky od klasickej ľudovej podoby až po modernejšiu, básnickú verziu, sa zaoberá *Martina Petříková*. Skúmala vybrané rozprávky, ktoré zozbierali August Horislav Škultéty a Pavol Dobšinský, a tie boli uverejnené v dielach *Slovenské povesti* a *Prostonárodné slovenské povesti*. Naznačuje posuny, ktoré nastali na jednotlivých rovinách textu pri Rúfusovej básnickej transformácii prozaického žánru na básnickú rozprávku, ako aj pri Rúfusovej aktualizácii literárnovedných názorov Dobšinského na rozprávku.

Do zborníka sú zaradené aj príspevky, ktoré dokumentujú aj ďalšie tematicky zaujímavé oblasti. *Nadežda Jurčišinová* sa pokúša zhodnotiť pozornosť pripisovanú česko-slovenskej vzájomnosti v slovenskej tlači v poslednej tretine 19. storočia. Píše, že záujem o túto otázku vzrástol najmä v súvislosti s tromi významnými udalosťami – Jubilejná výstava v Prahe v roku 1891, Národopisná výstava československá (1895) a ustanovenie slovakofilského a národno-obranného spolku Československá jednota (1896). Skúmala tituly *Národné noviny*, *Slovenské listy*, *Hlas* a *Slovenské pohľady*, t. j. periodiká, ktoré mali rozdielny charakter a ako zistila, aj odlišný prístup a postoje k problematike.

Príspevok *Luboša Kačírka* upriamuje pozornosť na vydavateľské aktivity Novej školy slovenskej v rokoch 1868 – 1875, ktoré boli spojené predovšetkým s tlačiarňou Minerva.

Do samostatnej kategórie možno zaradiť príspevky venujúce sa osobnostiam a inštitúciám so sídlom na východnom Slovensku a pôsobiacim v cirkevnej, kultúrnej či v pedagogickej oblasti.

Libuša Franková oboznamuje so samovzdelávacou spolkovou činnosťou slovenských študentov na prešovskom evanjelickom kolégiu. K jej oživeniu prišlo zásluhou profesora Michala Hlaváčka.

Gabriela Vašková prináša informácie o organizácii, stave, hospodárení, o školskom systéme, ako aj o spoločenských aktivitách prešovských evanjelikov na začiatku 19. storočia. Ako hlavný zdroj údajov použila vizitačnú zápisnicu z roku 1806.

Divadelnej aktivite Jednoty mládeže slovenskej v Levoči v rokoch 1845 – 1847 sa venuje *Eva Kušnírová*. Prináša reflexie o dejinách slovenského predrevolučného ochotníckeho divadla v meste. Hlavnú pozornosť zamerala na založenie Jednoty mládeže slovenskej pri Evanjelickom lýceu Jankom Franciscim v roku 1845. Sleduje vývoj divadelných aktivít Jednoty, jej repertoár a podmienky, v ktorých študenti hry našťudovali. Okrem toho spomína aj niektoré významné osobnosti spojené s účinkovaním Jednoty v meste, ako aj recenzie na jej predstavenia.

Kamila Fircáková využila pri písaní príspevku jedinečný prameň, ktorým sú výročné školské správy. Predstavuje ich ako zdroj informácií o školských knižniciach a poukazuje na ich informačný potenciál a nezastupiteľné miesto vo výskume a spracovaní dejín školských knižníc. Prostredníctvom zachovaných správ sa pokúša priblížiť proces a obdobie vzniku niektorých školských knižníc v druhej polovici 19. storočia. Konkrétne ide o knižnice Slovenského evanjelického a. v. gymnázia vo Veľkej Revúcej, Kráľovskej právnickej akadémii v Košiciach a štátnu meštiansku a obchodnú školu v Humennom.

Katarína Takáčsová rozoberá problematiku a stav spracovania fotografií nachádzajúcich sa vo fonde historickej knižnice kaštieľa Betliar; prostredníctvom nich sa pokúša demonštrovať záujmy a koničky šľachty.

Rubrika *Správy/Kronika* prináša informácie o vedeckovýskumných a odborných výstupoch činností viacerých inštitúcií. Zostavovatelia zborníka do nej zaradili správy o viacerých odborných výstavách či konferenciách.

Posledná rubrika *Recenzie/Anotácie* predstavuje aktuálne, tlačou vydané výstupy vedeckých a výskumných prác historikov, jazykovedcov či retrospektívnych bibliografov.

Zborník tvorí súbor zaujímavých príspevkov vlastnej výskumnej činnosti autorov. Má interdisciplinárny charakter a pokrýva viacero tém. Dôraz kladie najmä na osobnosť Ľudovíta Štúra a štúrovskú generáciu so zámerom predstaviť nielen ich činnosť, ale evidentný je i pokus o reflexiu ich diela. V zborníku sú analyzované aj zachované staré tlače z rôznych pamäťových inštitúcií. Autori pri písaní príspevkov použili aj niektoré menej využívané typy dokumentov a poukázali na ich informačný potenciál pre ďalší výskum. Svojím charakterom je publikácia určená najmä odbornej verejnosti. Príspevky sú spracované na pomerne dobrej úrovni, ale v niektorých prípadoch je potrebný ďalší podrobnejší výskum. Vo všeobecnosti však možno skonštatovať, že prostredníctvom príspevkov sa podarilo doplniť ďalšie čriečky do mozaiky aj zatiaľ nedostatočne preskúmaných tematických oblastí pri výskume 19. storočia.

Knižná kultúra Slovenska koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia (Osobnosti – Udalosti – Dobová tlač)

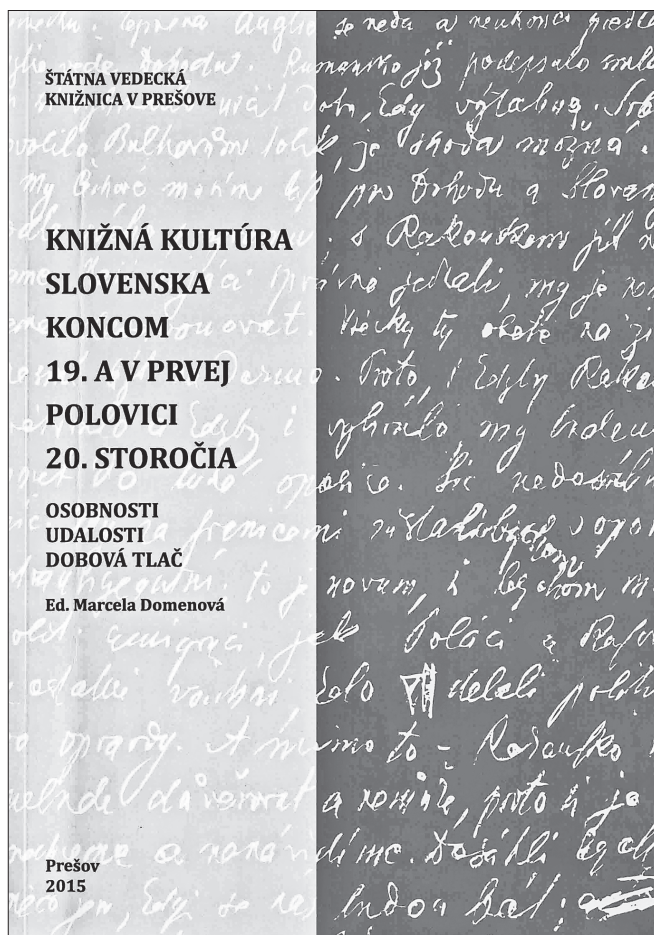
Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2015. 253 s.
ISBN 978-80-89614-20-2

Zita Perleczká

Vyššie uvedený názov nesie zborník Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, vydaný v roku 2015. Obsahom bohatú zbierku zostavila a redigovala Mgr. Marcela Domenová, PhD.

Zborník, ako nekonferenčný recenzovaný zdroj informácií, na jednej strane sčasti spracúva a prezentuje pracovné aktivity a odborné výsledky oddelenia historických knižných fondov prešovskej vedeckej knižnice (OHKF ŠVK Prešov), na druhej strane dáva priestor vedeckým príspevkom konferencie *Knižná kultúra Slovenska koncom 19. a prvej polovici 20. storočia*, ktorá sa konala na pôde knižnice v roku 2014. Zborník obsahuje 14 štúdií, 11 recenzií, resp. anotácií a ďalšie štyri kratšie správy v rubrike kronika. Okrem toho poskytuje „Materiály“ dostupné v ŠVK k dielu Tarasa Hryhorovycha Ševčenka (1814 – 1861) v podaní *Márie Ňachajovej*. Autorka správy na tomto mieste upriamuje pozornosť na rozsiahlu zbierku (165 knižných titulov, 150 bibliografických prác od iných autorov) o živote a o diele tohto ukrajinského umelca, ktorá sa nachádza v ŠVK v Prešove. Mária Ňachajová podáva presný súpis spomínaných diel aj s príslušnými signatúrami.

V sekciách „Recenzie“ a „Kronika“ sa môžeme oboznámiť s pozoruhodnou knižnou úrodou v rokoch 2013/14 a zaspomínať si aj na kvalitné výstavy z tohto obdobia. Marcela Domenová ako prvá informuje o odbornej výstave, ktorá sa stala sprievodným programom rovnomennej konferencie s recenzovaným zborníkom. Úspešná výstava *Od monarchie k republike* (sprístupnená verejnosti v období 1. 10. 2014 – 31. 12. 2014) prezentovala autentické dokumenty z obdobia rozpadu monarchie, prvej svetovej vojny až po vznik prvej Československej republiky. Martin Konečný píše o zaujímavej spolupráci odborníkov a civilnej sféry. Na podnet Východoslovenského múzea v Košiciach sa do prípravných prác výstavy *Takí boli naši dedkovia* zapojili aj súkromné osoby. Títo občania poskytli z vlastných zbierok veľa dobových fotografií, pohľadníc a úžitkových predmetov, teda tolko materiálu, ktorý dokázal zaplniť celú polovicu výstavy tematicky rozdelenú na dve časti. V ďalších dvoch príspevkoch zostavovateľ-

Obr. 1 Obálka publikácie

ka zborníka Marcela Domenová pripomína XVIII. Archívne dni (20. – 22. mája 2014, Prešov), ktoré sa venovali prvej svetovej vojne. Príspevky odznali v dvoch blokoch, ktoré zahŕňali historické a spoločensko-historické témy. Zvláštnu pozornosť mali osobné príbehy či spisy z Archívu Matice slovenskej, ktoré dokumentujú vojnu.

Prešov bol aj hostiteľom vedeckej konferencie *Spoločnosť a dejiny* (človek, priestor, kultúra), ktorá sa konala koncom roka 2014. Referáty boli aj v tomto prípade zaradené do viacerých blokov. Prvý blok sa venoval výskumu dejín slovenského územia v období stredoveku a ranom novoveku. Druhý blok sa zameriaval na neskoršie historické obdobie. Tretí blok odznel v znamení vybraných udalostí či oboznámenia sa publika s príbehmi niekoľkých významných osobností.

V „Anotáciách“ a „Recenziách“ sa dočítame o 11 zaujímavých publikáciách.

- **Lucia Němcová:** DOUBEK, V. – Hladký, L. – VLČEK, R. et al.: *T. G. Masaryk a Slované*. Praha: Historický ústav AV ČR, Masarykov ústav a Archív AV ČR, 2013.

Publikácia, v ktorej sú pozbierané príspevky z 9 krajín, prináša najnovší pohľad a vedecké zistenia týkajúce sa pôsobenia Tomáša Garrigua Masaryka. Kniha sa skladá zo štyroch celkov: 1. téma Obecné /všeobecne slovanská, ruská a ukrajinská, 2. téma poľská, 3. téma slovenská (so štyrmi príspevkami) a 4. téma juhoslovanská (územia bývalej Juhoslávie a Bulharska).

- **Valéria Pulenová:** *Spoločnosť a kultúra východného Slovenska* [elektronický zdroj], 2014.

Ide o zborník, ktorý obsahuje celkom 10 štúdií o knižnej kultúre, udalostiach a o významných osobnostiach východného Slovenska. Jednou z nich je aj príspevok bývalej dlhoročnej pracovníčky UKB Kamily Fircákovej. Autorka v príspevku približuje *Knižnice Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku na východnom Slovensku*.

- **Gabriela Vašková:** *Úloha kníh a periodík v živote mnohonárodných Košíc*. Zborník z konferencie, Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2013.

Zborník sa venuje vedeckým výsledkom 19 odborníkov, ktorí spracovali témy týkajúce sa najmä kníhkupeckej, vydavateľskej a tlačiarenskej problematiky. K vydávaniu kalendárov v Košiciach sa vo svojom príspevku *Knižná kultúra a kultúrne dejiny Košíc v optike knižných kalendárov* venovala pracovníčka kabinetu retrospektívnej bibliografie UKB *Livia Kurucová*. Tematiku výročných správ košických škôl priblížila už spomínaná *Kamila Fircáková*. Lekárskym miestopisom sa v štúdií s názvom *Lekársky miestopis Košíc z roku 1846* hlbšie zaoberala *Katarína Pekařová*, odborná pracovníčka kabinetu retrospektívnej bibliografie v UKB.

- **Marcela Domenová:** *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači*. Košice: ŠVK Košice, 2013.

Publikácia zahŕňa výskumnú činnosť Mgr. *Kataríny Barriovej* a je zároveň aj prezentáciou výskumnej úlohy Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie. Titul obsahuje rozpis článkov z inojazyčných novín a časopisov, ktoré vychádzali na Slovensku v rokoch 1901 – 1918 (časť východné Slovensko) v celkovo 2 954 záznamoch.

- **Lucia Němcová:** VANOVIČOVÁ, Z.: *Autorita symbolu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2014.

Autorka monografie sa venuje dvom veľkým historickým osobnostiam: Milanovi Rastislavovi Štefánikovi a Tomášovi Garriguovi Masarykovi. Ich činnosť a osudy zachytila netradičným spôsobom, a to pomocou spomienok rovesníkov či časovo blízkych generácií.

- *Michaela Kurinová: Z dejín šľachtických knižníc na Slovensku II.* [elektronický zdroj], 2014.

Tento nekonferenčný recenzovaný zborník, ktorého editorkou je Marcela Domenová, sa zameriava na výskum historických knižníc s osobitným zreteľom na východoslovenské územie. Príspevky sú doplnené o poznámkový aparát, zoznam bibliografických odkazov a o anglické resumé. Do publikácie bola zaradená aj interdisciplinárna štúdia Tomáša Januru a Miriam Poriezovej: *Kancionálik bez predku a konca – knižnica Alexandra Benického*.

- *Valéria Pulenová: Východné Slovensko v kontexte moderného národného vývinu Slovákov v 19. a prvej polovici 20. storočia.* Prešov: FiF Prešovskej univerzity v Prešove, 2014.

Zborník obsahuje príspevky o možnostiach a o podmienkach šírenia slovenského národného vedomia pomocou činnosti jednotlivcov a dobovej tlače; osobitné príspevky sa venujú formovaniu slovenského národa v prvej polovici 19. storočia.

- *Viktor Szabó: IN MEMORIAM 1914 – 1918 in Visegrad Countries*, 2014.

Túto päťjazyčnú publikáciu (príspevky sú v slovenskom, českom, poľskom, maďarskom a anglickom jazyku) pripravila štvorica organizácií vyšehradskej skupiny, ktorej pôvodným cieľom bola starostlivosť o vojnové hroby pri príležitosti blížaceho sa 100. výročia prvej svetovej vojny. V poslednom období tieto organizácie svoje aktivity rozšírili o spoločné výskumné činnosti a o organizovanie vedeckých konferencií.

- *Marcela Domenová: DUDÁŠ, M. Mesto Prešov v minulosti a dnes.* Prešov: Michal Vaško, 2014.

Uvedená obrázková publikácia obsahuje 129 záberov na vybrané objekty mesta: námestia, sídliská, verejné aj cirkevné budovy. K historickému pohľadu na tieto objekty autor priradil aj obrazy skúmaných architektonických pamiatok zo súčasnosti a doplnil ich sprievodnými opismi.

- *Gabriela Vašková: ŠVORC, P. – DERFIŇÁK, P. Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období.* Prešov: FiF prešovskej univerzity v Prešove, 2014.

Monografia autorskej dvojice približuje významné osobnosti židovskej komunity, menovite osudy Žigmunda Starka, Dr. Emanuela Entena a Ireny Matznerovej. Publikácia oboznamuje nielen s medzivojnovou činnosťou rôznych židovských inštitúcií, ale informuje aj o založení a o slávnostnom otvorení židovského múzea v Prešove (28. júla 1928), o budovaní jeho zbierok a napokon aj o jeho ďalšom osude. Na znázornenie nažívania židovských komunít v medzivojnovom období predstaví príklad mestečka Spišská Belá.

■ *Marcela Domenová: Lexikón Košičanov 1848 – 1938. I. diel A – I.* Košice: Equilibria, s. r. o, 2014.

Ide o odborný slovník s celkovým počtom 1 895 hesiel; sú v ňom abecedne zoradené biografické heslá (písmeno A – I.) o významných Košičanoch z rokov 1848 – 1938. Lexikón je doplnený o zoznam použitých skratiek, ako aj o zoznam skratiek často citovaných diel.

Základnú časť zborníka tvorí 14 štúdií, ktoré skúmajú osudy osobností, činnosť rôznych inštitúcií a dobovú tlač v 19. a 20. storočí. Prvých päť príspevkov sa venuje prezentácii významných osobností daného obdobia.

Michal Glevaňák sa vo výskume zaoberá s *Málo známym dielom gréckokatolíckeho kňaza a historika Mukačevskej eparchie Michaila Lučkaja*. Po biografických informáciách o popovi Lučkajovi sa dozvedáme aj o jeho dobrodružnom príbehu a okolnostiach pobytu v Taliansku, kde zostavil cirkevnoslovanskú gramatiku písanú latinkou „Grammatica Slavo – Rhutena“. Na tom istom mieste napísal svoje kázne s názvom „Besedy“, ktoré vydal v dvoch zväzkoch v roku 1831 v Budíne. Autor príspevku sa venuje práve týmto kázňam a na záver svojej štúdie uvádza aj kompletný zoznam Lučkajových kázní v počte 29 v pôvodnom jazyku aj v slovenskom preklade.

O osobnosti J. G. Tajovského sa dočítame v ďalšom príspevku od *Milana Kendru*. Vo svojej štúdií *Hlasy národného hlásnika* sa autor venuje spisovateľským metódam Tajovského, ktoré sú v kruhoch literátov až do dnešného dňa hodnotené ambivalentným spôsobom. Autor žiada pravdepodobne väčšiu otvorenosť k prijatiu spisovateľovho literárneho polyglotizmu.

Lucia Němcová vo svojom príspevku skúma dielo Karela Kálala (českého propagátora slovenčiny a Slovákov), ktoré je dostupné vo fonde ŠVK Prešov. Z jej riadkov sa dozvedáme o zaujímavej a bohatej tvorbe Kálala, počnúc „bedekrom“ „Jděte na Slovensko“ až po jazykovedné diela ako „Slovenský slovník“ či „Praktická srovnávací mluvnice česko-slovenská“. Najväčším prínosom uvedenej štúdie je, že sa zameriava na názorové roviny týchto, ale aj ďalších jeho diel.

Anna Ötvös sa venuje prvým publikáciám Sándora Máraiho v košických denníkoch v roku 1915. Výsledkom jej bádania je objavenie prvých publikovaných článkov Máraiho v košických denníkoch „Felsőmagyarország“ a „Felvidéki Ujság“ z roku 1915 (neskôr preslávený spisovateľ tu vtedy navštevoval iba siedmy ročník premonštrátskeho gymnázia). Ide právom o hodnotný objav, pretože dovtedy sa za jeho vytlačení literárnu prvotinu považovala poviedka „Syn Lukrécie“, ktorá bola zverejnená v súťaži časopisu „Pesti Hírlap“ pod pseudonymom Ákos Salamon.

Martina Petříková skúma vybrané umelecké texty Júliusa Barča-Ivana a ponúka jednu z možností na interpretáciu týchto pomerne ťažkých spisov v stredoškolskom prostredí. Autorka príspevku upozorňuje na paralely medzi skutočným životným príbehom Barča-Ivana a jeho literárnou tvorbou. Odkrýva viacero vrstiev ukrývajúcich sa v týchto textoch, ktoré sú pretkané metaforami, pričom upozorňuje aj na ich umelecké predlohy.

Autori (Libuša Franková, Valéria Pulenová a Gabriela Vašková) nasledujúcej trojice príspevkov upriamili pozornosť na činnosť výchovno-vzdelávacích inštitúcií v druhej polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia.

Libuša Franková informuje o študentskej spolkovej činnosti na učiteľskom ústave evanjelického kolégia v Prešove. Autorka pri výskume siahla po autentických dobových zdrojoch. Ide o zachované zápisnice „Önképző-kör / Samovzdelávacieho krúžku“ pri Evanjelickom učiteľskom ústave v Prešove, zápisnice „Pálffy-kör / Pálffyho krúžku“ z rokov 1875 – 1897 a niektoré vybrané výročné správy kolégia z rokov 1870 – 1918, ktoré sa nachádzajú v prešovskom štátnom archíve.

Valéria Pulenová oboznamuje s vybranými kapitolami histórie rímskokatolíckeho hlavného gymnázia v Rožňave, od založenia (pričom spomenie aj jeho predchodkyňu – latinskú školu Gymnasium Archiepiscopale), cez opis budov gymnázia až po zaujímavé body učebných plánov. Zmieňuje sa o vojenskej nemocnici zriadenej v telocvični gymnázia v roku 1914, o neľahkom povojnovom období, ako aj o epidémii španielskej chrípky v školskom roku 1918/19, ktorá zavrela brány gymnázia skoro na dva mesiace. Na konci štúdie sa nachádza krátka tabuľka s menami riaditeľov inštitúcie a rokmi ich pôsobenia v skúmanom období.

Gabriela Vašková sa pomocou výročných správ Prešovského kolégia zo školských rokov 1914/15 – 1917/18 zamerala na organizačnú štruktúru a chod tejto významnej inštitúcie v danom období. Prešovské kolégium od svojho založenia v roku 1667 zohralo relevantnú úlohu aj vo formulovaní ústavného vzdelávania v celouhorskom meradle. Autorka príspevku venuje osobitnú pozornosť ústavom kolégia – teologickej a právnickej akadémii; svoje zistenia čiastočne pretransformovala aj do presne vypracovaných tabuliek a príspevok obohatila obrázkovou prílohou.

Poslednú veľkú sekciu tvoria príspevky o produktoch dobovej tlačiarenskej činnosti.

Štúdia *Petra Karpinského* ponúka historicko-jazykovú analýzu publikácie *Nowý i Starý Wlastenecký Kalendár na rok 1885*. Tento 67-stranový výtlačok vydal na vlastné trovy Filip Machold v Banskej Bystrici. Autor príspevku podáva presnú analýzu kalendára, a to z pravopisného a hláskoslovného, morfológického, ale aj historicko-jazykového hľadiska. Jazyk kalendára odzrkadľuje stav martinského úzu. Autor sa viackrát pri určení relevantných hláskoslovných a morfológických javov jazyka, charakteristických pre jazyk martinského obdobia, odvoláva na príručku Samuela Czambela: „Rukoväť spisovnej reči slovenskej“. Na konci príspevku sa nachádza aj zábavný úryvok textu, v ktorom sa dočítame o rôznych odrodách „zemiakow“.

Autorka *Kamila Fircáková* v príspevku *Kalendáre z východného Slovenska v rokoch prvej svetovej vojny* pátra po príčinách vzniku a začiatkoch vydávania kalendárov, opisuje ich typy a cieľové skupiny. Zvláštnu pozornosť venuje jedinému titulu „*Našej zastave*“, ktorý vychádzal počas trvania prvej svetovej vojny. Tento ľudový kalendár vychádzal v rokoch 1908 – 1919 a niesol črty a štruktúru klasických kalendárov. Autorka štúdie sa zmieňuje aj o tituloch „*Kassai Ujság Naptára*“, ktorého prvé číslo síce vyšlo

už v roku 1912, jeho vydávanie sa prerušilo počas vojnových rokov a obnovilo sa až v rokoch 1922 – 1938 pod čiastočne zmeneným názvom.

Patrik Derfiňák v štúdií píše o ťažkých začiatkoch vydávania prešovských novín, ktoré siahajú až do konca 19. storočia. Po viacerých, čiastočne úspešných pokusoch o vydávanie miestneho periodika vznikol dvojtýždenník „*Eperjes*“, ktorý sa stal zároveň oficiálnym orgánom Spolku gréckokatolíckych učiteľov prešovskej diecézy. Noviny pod týmto názvom vychádzali v rokoch 1913 – 1917, keď sa spolu s výmenou zodpovedného redaktora zmenil aj ich názov na „*Eperjesi Ujság*.“

Postoj členov šľachtických rodín a meštianstva Zemplínskej župy k problémom zúriacej vojny skúma *Viktor Szabó*. Autor v príspevku vymenúva významné osobnosti, z ktorých mnohé obetovali svoj život a padli v bojoch. Podrobne sa zaoberá aj dobročinnosťou grófkyni Márie Széchenyi-Wolkenstein. Prízvukuje dôležitosť zriadenia a fungovania ľudovej kuchyne.

Príspevok *Eleonóry Blaškovej* prináša pohľad do sveta divadla v prvých dekádach 20. storočia, a to pomocou košického týždenníka „*Színházi Ujság*.“ Tento týždenník neplnil len úlohu programového bulletinu, ale prinášal aj správy, recenzie, rozhovory, ako aj kritiky z divadelného prostredia. Časopis vychádzal v časovom rozpätí rokov 1911 – 1923. Príspevok je obohatený o zaujímavú obrázkovú prílohu dobových ilustrácií a fotografií.

V poslednom príspevku sa *Ján Džujko* venuje počiatkom vydávania periodika „*Grafika*.“ Toto periodikum vychádzalo od roku 1921 dvakrát, neskôr raz mesačne v Bratislave a v Košiciach. Grafika zanikla v roku 1942, keď vychádzala už iba v Bratislave. Periodikum sa venovalo aktuálnym problémom kníhtlačiarskeho priemyslu, bránilo záujmy kníhtlačiarov Slovenska a Podkarpatskej Rusi pred českou a moravskou konkurenciou a hlásilo sa aspoň k čiastočnej apolitickosti.

Rozsiahly zborník *Knižná kultúra Slovenska koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia (osobnosti – udalosti – dobová tlač)* prináša široké spektrum príspevkov z najrôznejších oblastí kultúrneho a spoločenského života skúmaného obdobia. Štúdie sú opatrené presne vypracovaným poznámkovým aparátom, ako aj zoznamom bibliografických odkazov, po ktorých nasleduje krátke resumé v anglickom jazyku. Každý z autorov ponúka hĺbkovú sondu do poznatkov vlastnej témy, poskytujúc tak priestor a pevný základ pre ďalšie bádanie odborníkov.

Zoznam autorov

Doc. PharmDr. Szilvia CZIGLE, PhD.

Katedra farmakognózie a botaniky,

Farmaceutická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Frederik FEDERMAYER, PhD.

Katedra archívnictva a pomocných vied historických,

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Lenka FRANKOVIČOVÁ, PhD.

Centrum vedecko-technických informácií Slovenskej republiky

PhDr. Tomáš HAMAR, PhD.

Katedra jazykov,

Farmaceutická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Lucie HEILANDOVÁ

Moravská zemská knihovna, Brno (Česká republika)

Mgr. Ľuboš KAČÍREK, PhD.

Katedra etnológie a muzeológie,

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Livia KURUCOVÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.

Katedra knižničnej a informačnej vedy,

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Jindra PAVELKOVÁ

Moravská zemská knihovna, Brno (Česká republika)

Mgr. Zita PERLECZKÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Jan PIŠNA

Ústav pro českou literaturu, Akademie věd České republiky

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Daniela ROŠKOVÁ, PhD.

Ústav cudzích jazykov,

Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Michaela SIBYLOVÁ, PhD.

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Oľga VANEKOVÁ, PhD.

Ústav slovenskej literatúry, Slovenská akadémia vied

Mgr. Ivana ZOLCEROVÁ,

Katedra germanistiky, škandinavistiky a nederlandistiky,

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2017

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 200.

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Laurincová
Sadzba: Roman Piffl – Global.sk, s. r. o.
Tlač: DOLIS, s. r. o.

ISBN 978-80-89303-56-4
ISSN 1337-0723